

Szerkesztők:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

SZETE 2021

"SAPERERE
AUDE"

„Sapere aude”

*A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Második
Konferenciájának tanulmánykötete*

Szerkesztette:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

„Sapere aude”

*A Szegedi Történezhallgatók
Egyesületének Második Konferenciája
tanulmánykötete*

Szerkesztette:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2021

Borítóterv: Fülöp Tamás és Tanács Éva

A kötetben szereplő tanulmányokat lektorálták:

Prof. Dr. Bárány Attila

Dr. Bencsik Péter

Dr. Czerovszki Mariann

Dr. Cziráki Zsuzsanna

Dr. Csikány Tamás

Dr. Ferwagner Péter Ákos

Dr. Gálffy László

Dr. Gellérfi Gergő

Dr. Halmágyi Miklós

Dr. Hevő Péter

Dr. Illés Imre Áron

Dr. Kasza Péter

Dr. Kökény Andrea

Dr. Krajcsír Lukács

Prof. Dr. Sashalmi Endre

Dr. Sebők Ferenc

Dr. Takács Levente

Dr. Tóth Hajnalka

A konferencia létrejöttét a Szegedért Alapítvány támogatta.

ISBN 978-615-6060-49-5 (print)

ISBN 978-615-6060-50-1 (online pdf)

© Dávid Benjámín, szerkesztő, 2021

© Kiss Gábor Ferenc, szerkesztő, 2021

© Lengyel Ádám, szerkesztő, 2021

© Belvedere Meridionale, 2021

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	5
A kötet elé	7
A szerkesztők előszava	11
<i>Árvai Lajos</i>	
Az 1621-es svéd hadszervezési modell és annak angol adaptációj története	13
<i>Bessenyei Vanda</i>	
Egy „amerikai kém” Csehszlovákiában – Noel Haviland Field csehszlovák kapcsolatai	27
<i>Berczeli-Nemcsényi Alex</i>	
Texas a 19. század elején egy német-amerikai író szemével	39
<i>Csapó Fanni</i>	
A Nagy Chorográfiai. A korabeli földrajzi tudás közvetítői vagy térképek „szövegkönyvei”?	51
<i>Domján Máté</i>	
Konföderációs lobogó a Shuri kastély felett – Az Egyesült Államok Tengerészgyalogsága az okinawai csatában	67
<i>Gera Zsuzsanna</i>	
Háremtől a Hatalomig. A „női szultanátus” kialakulása az Oszmán Birodalomban	77
<i>Kapi Péter</i>	
Divitiacus: egy druida portréja?	89
<i>Kiss Szandra</i>	
A szovjet Hold-program kudarca, avagy hogyan veszítsünk el egy űrversenyt?	99
<i>Ormos Bálint</i>	
Róma suburbiuma. Egy antik fogalom háttérének vázlatos ismertetése	109

<i>Pásztor Renáta</i>	
I. Péter ukrán integrációs politikája a poltavai csatát követően	119
<i>Sebők Attila</i>	
Diplomáciai kapcsolatok a második kereszties hadjáratban (1147–1149)	133
<i>Szabó-Gajmer Bernadett</i>	
Az első francia brazil gyarmatalapítási kísérlet Jean de Léry útleírásán keresztül	143
Bemutatkozik a Szegedi Történészhallgatók Egyesülete	152

A kötet elé

Évtizedekkel ezelőtt természetes volt, hogy az akkori politikai berendezkedés ösztönözte az egyetemi hallgatók önszerveződését, amelyen keresztül komoly befolyást is gyakorolhattak rájuk. A rendszerváltás után ugyan megalakultak új formák, azonban úgy tűnik, hogy azok elsősorban a hallgatók érdekképviseletével, az ösztöndíjak kezelésével foglalkoznak, illetve nagy szerepet játszanak a kari, összegyetemi szintű helyi politikai csatározásokban, azonban azt a szerepet, amelyet valóban be kellene tölteniük, vagyis a hallgatók tudományos önképzésének fórumot adni, kevésbé töltik be. Pedig a hallgatói önszerveződés legfontosabb színterének (az önkormányzatiság és érdekképviselet mellett) ezt a szerepet kellene felvállalni, s remélem, hogy idővel az egyelőre széthúzó szálak ismét újracsomózódnak ideológiai szempontok figyelembevétele nélkül.

A fenti gondolatmenet alapján érthető, hogy milyen nagy meglepetéssel és örömmel vettem azt a felkérést, amelyben néhány évvel ezelőtt az akkor még a megalakulás idején lévő Szegedi Történészhallgatók Egyesülete egy kerekasztal beszélgetésre invitált. A téma a történeti kutatások és azok forráshelyzete volt. A levéltári kutatás háttér információi mellett óhatatlanul ráterelődött a szó magára a történeti munkára, annak szépségeire és nehézségeire.

Két évvel ezelőtt, vagyis 2019 májusának legvégén a Szegedi Akadémiai Bizottság épületében nyitottam meg a SZETE első konferenciáját. A cél már akkor az volt, hogy rendszeresen, évente szervezzenek egy seregszemlét, ahol a fiatal kutatók bemutatják eredményeiket. Nagy örömmel láttam, hogy rajtam kívül két kollégámat is megnyertek a rendezvénynek, Deák Ágnes és Tomka Béla professzorokat, amelyen keresztül az önszerveződő egyesület tagsága és az egyetemi képzőhely szoros kapcsolata is megnyilvánulhatott.

A 2019-es első konferencia folytatása a következő évben kirobbant pandémia következtében eltolódott és online formában valósult meg. Köszönet azonban a szervezőknek, hogy még ilyen nehéz körülmények között sem adták fel a reményt, hogy a jól startolt konferenciafolyam, ha akadozva is, de ne szűnjön meg.

Mint a kötet tartalomjegyzékéből látható, a történetírás témáinak egy nagyon széles spektrumú gyűjteménye állt össze. Az előadások a szegedi egyetem hallgatóinak, doktoranduszainak legfrissebb saját eredményeit mutatják be. A témák szinte az összes nagy történeti korszakot érintik.

A szerzők nem a cikkek kronologikus, hanem a szerzők nevének szoros ABC sorrendje szerint rendezték össze a kötetet. (Természetesen nem tisztem a kötet összeállításának technikai részleteit érinteni, de talán a jövőben megfontolandó lenne a kronologikus rend.

Általánosságban megállapítható, hogy az utóbbi évek közoktatás-politikájának és a nemzetközi trendeknek is köszönhetően az angol nyelv a legtöbb tanulmány esetében nemcsak a szakirodalom, hanem a felhasznált források nyelvén is vált (sokszor az eredeti kútfők angol fordítása kapcsán). Ennek ellenére továbbra is nagy örömmre szolgált, hogy a régi tradicionális filológiai forrásmegközelítés sem veszett el.

A kötet első tanulmánya Árvai Lajos munkája, akiről köztudomású, hogy a svéd hadtörténet iránt nagy fogékonyságot mutat. Jelen tanulmánya a kora újkori svéd hadsereg szervezetének angol adaptációját érinti. A második munka, Bessenyei Vanda írása egy kémtörténetbe viszi át az olvasót, plasztikusan mutatja be a második világháború után kialakult kelet-közép-európai helyzetet a kommunizmus előretörésekor, felhívva a figyelmet, hogy a cseh, magyar és természetesen szovjet titkosszolgálatok hogyan működtek együtt koncepciók pereik összekovácsolásakor. A következő írás Berczeli-Nemcsényi Alex tollából származik, aki Texas történetének egy fontos elemét, a német jelenlétet állítja a középpontba. A cikk alapját képező forrás egy olyan német szerzőtől származik, aki a saját emlékeit írta meg egy olvasmányos elbeszéléssé, amely történeti, kultúrtörténeti és néprajzi szempontból az egyik legjobb forrás Texas történetére.

Csapó Fanni tanulmánya két jelentős forrástípus összevetésére vállalkozott. Azt kutatja, hogy a Magyarországra vonatkozó 15–16. században a történeti művekben, krónikákban olvasható részletes országleírások milyen összefüggésben vannak a korból fennmaradt korabeli térképekkel. Jó szemmel vette észre, hogy több földrajzi leírásban, azok névanyagában kimutatható a korban ismert egy-egy térkép hatása.

A tanulmánykötet jelentős 20. századi hadtörténeti témát dolgozott fel. A hadtörténet az utóbbi időben lehetőségeket kínál a téma iránt érdeklődőknek, hiszen nagy mennyiségű forrás vált elérhetővé online formában és elsősorban az Egyesült Államok archívumaiból. Ezek jól hasznosíthatók széles körű szakirodalom alapján. Ezt a forrás- és szakirodalmi helyzetet reprezentálja Domján Máté írása, amely a Japántól délre lévő Okinava sziget amerikai ostromát és megszállását mutatja be.

A fenti írás tematikájával szemben Gera Zsuzsanna elsősorban a török nyelvtudását használta fel arra, hogy bemutassa az oszmán szultáni háremek életét. Ezen belül

adatokat közölt a legfontosabb anyaszultánok életéről, bemutatta, hogy miképpen folytak bele a birodalom politikájába.

Kapi Péter egy klasszikus klasszika-filológiai, ókortörténeti témát dolgozott ki. A mai Franciaország római hódítása előtti szellemi vezetői közül a druidákat vette egy latin és görög forrásokban is fellelhető adatok alapján vizsgálat alá. A kérdésfeltevése egy konkrét történeti szereplő druida voltára irányult, azonban a tanulmány magának a druida létnek a kérdéseit is megvizsgálja.

A 20. század hatvanas éveiben az egymás ellen szerveződő két nagy világméretű politikai erő az űrprogramot saját elsőségét bizonyító propaganda céljaira használta fel. Kiss Szandra tanulmányából kiderült, hogy annak ellenére, hogy nem verte nagydobra, a Szovjetunió is rendelkezett saját Hold-programmal, amely azonban nem jutott el arra a szintre, hogy megközelítse az amerikaiak eredményeit. Talán szabad azt mondani, hogy a sikertelen, meg sem kísérelt szovjet Holdra szállás a szovjet lemaradás látható bizonyítékaként is elkönnyvelhető, mutatja azt a rendszerhibát, amely végül magának a birodalomnak a bukásához vezetett.

Az urbánus léttel szorosan összefügg, hogy az, aki teheti, rekreációja idején próbál minél messzebbre kerülni tőle. Ki gondolná, hogy az a mentalitás nemcsak a mi modern világunkra jellemző, hanem olyan ősi, mint maga a városiasodás. Ormos Bálint latin forrásokat vett elő arra nézve, hogy a Római Birodalom virágzása idején hogyan látták a kortársak a vidéki kikapcsolódás lehetőségét, milyen jellegű, Rómától milyen távolságban lévő nyaralókat tartottak ideálisnak.

Pásztor Renáta egy mai napig is aktuális kérdést vizsgál, az ukrán és orosz együttélést, még pedig Nagy Péter korában, amikor elkezdődött a kozák autonómia visszaszorítása. A tanulmány kiemelendő pozitívuma, hogy a szerző a téma legfontosabb forráskiadását, Nagy Péter politikai levelezésének ismert és széles körben használt anyagát is beépítette munkájába.

A következő írás Sebők Attila nevéhez fűződik, aki a középkor egyik legnagyobb vállalkozásának, a korai kereszties hadjáratoknak a korába vezeti el az olvasót. A korabeli forrásokon és szakirodalmi ismereteken túl külön érdeme a dolgozatnak, hogy modern módszerekkel fejtegette fel a hadjáratban résztvevők kapcsolati hálóját, rejtett motivációit, eltérő érdekeit.

A sort Szabó-Gajmer Bernadett érdekes írása zárja, amely egy 16. századi francia gyarmatalapítás viszonyosságait mutatja be Brazíliában egy korabeli útleírás alapján. Mint ismert, a dél-amerikai gyarmatok kialakítása a katolikus Portugália és Spanyolország tevékenysége során valósult meg. A tanulmányból megtudhatjuk

azonban, hogy a rövid ideig létező francia gyarmatokon a katolicizmus mellett erős protestáns (hugenotta) befolyás is jelen volt, amely a gyarmatokon vallási ellentétet is okozott. A tárgyalt útleírás azonban nagy mennyiségű történeti, néprajzi adatot őrzött meg Brazília őslakosairól is.

A konferencia anyagának áttekintése jól reprezentálja a Szegedi Történetész Hallgatók Egyesületének, s ezen belül a történeti intézetünkben folyó kutatómunkát. A dolgozatok azt az állapotot mutatják, ahol a szerzők jelenleg a kutatásaikkal tartanak, azonban mindegyik téma ígéretes eredményekkel kecsegtet.

Az előszó lezárásakor szeretném kifejezni tiszteletemet az egyesület alapítóinak, hogy föl vállalták a történetész hallgatók egyesületének megalapítását, s ezzel hiánypótló munkát végeznek a tehetséggondozás, és az első publikációs lehetőségek felkínálása területén. A kötet tanulmányainak olvasásához pedig a tisztelt Olvasónak kívánok sok örömet és élvezetet, legalább annyit, amennyit ezen előszó szerzőjének okoztak.

Prof. Dr. Papp Sándor

A szerkesztők előszava

A 2020-ban kezdődött koronavírus járvány számunkra is új helyzetet teremtett. Az Egyesület rendezvényeit, ezen belül is a Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Második Konferenciáját is kénytelenek voltunk más időpontra halasztani. A konferencia tavasz helyett nyár végén került megrendezésre online formában. A konferencián a közönség színvonalas és izgalmas előadásokat hallgathatott meg a történelem különböző korszakaiból és területeiről. Az egyesület tagjain kívül számos külső résztvevő is bemutathatta kutatási eredményeit – többeknek ez jelentette az első szárnypróbálgatást előadóként. A résztvevők lehetőségük nyílt, hogy előadásukat írásos formában, tanulmánykötetben publikálhassák.

Az Egyesület törekvéseit felkarolva a kötet létrejöttéhez jelentős szakmai segítséget nyújtott a Belvedere Meridionale kiadó. Szerzők munkája mellett a szakmai lektorok jelentősen emelték a dolgozatok színvonalát, akiket köszönet illet önzetlen munkájukért.

A fentiekben összefoglalt törekvések eredményképpen az első kötethez hasonlóan Olvasó tizenkét szerző tizenkét tanulmányát veheti kézbe. Egyes szerzőink számára ez az első alkalom, hogy saját kutatásukat és gondolataikat viszontláthassák egy szakmailag lektorált tanulmánykötet lapjain, s örömeinkre szolgál, hogy ebben mi is részesek lehettünk. Hasonlóan örömteli számunkra, hogy a kötet hasábjain fiatal kutatók és kollégák munkái olvashatók.

Reményeink szerint továbbra is alkalmunk nyílik a hallgatók támogatására, azáltal, hogy lehetőséget biztosíthatunk számukra előadások tartására és tanulmányok publikálására a Szegedi Történezhallgatók Egyesületének és a Belvedere Meridionale segítségével.

Jelentsen inspirációt a jövőbeli olvasók és szerzők számára a kötet címének választott Horatius idézet: „*Sapere aude!*” („*Merj gondolkodni!*”)

*A Szerkesztők
Szeged, 2021 szeptember*

Az 1621-es svéd hadszervezési modell és annak angol adaptációj története

Árvai Lajos

The content of the following paper is based on an english manuscript called "The Swedish Discipline, Religious, Civile, and Military". This document is of great value because it shows the spread of the Swedish model of military organisation. A significant proportion of the Swedish armies entering the Thirty years' war were mercenary troops, including soldiers of Scottish and English origin. As Robert Monro writes in his memoir these troops were set up by King Gustav II of Sweden according to the new principle of organizing the army, and after his death in 1632, this model of army organization and their experience in the war were brought home to their native comrades. As a result, when the English Civil War broke out, this model was used by the Presbyterian Scots and English alike, so much so that a copy of the manuscript in question was found in the ownership of the presbyterian general Donald Mackey. However, compared to its original Swedish counterpart, we can see that its structure and emphasis has changed. This paper aims to give an explanation how and why this shift happened.

Keywords: Military organizations in the early modern period, Swedish army model of 1621, early modern military history, Robert Monro

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa azokat a seregszervezeti változásokat, amelyek az 1621-es svéd modell angol adaptációja során végbementek. A svédek a Harmincéves háborúba belépve, jelentős győzelmeket arattak és a háborút lezáró 1648-as vesztfáliai békében fontos területi nyereséget értek el. Sikerük egyik kulcsa az 1621-ben bevezetett újszerű hadszervezet volt, ami a hangsúlyt a hatékonyságra, mozgékonyságra és a muskétás csapattestekre helyezte. Természetesen e szervezeti rendszer felkeltette a háborúban résztvevő országok hadi szakértőinek a figyelmét is, akik maguk is adaptálták, illetve igényeiknek megfelelően módosították azt. Azonban nem csak a közvetlenül érintettek vették át a svéd modellt, hanem azon országok is előszeretettel alkalmazták, akiknek csapatait a svédek zsoldosként foglalkoztatták. Utóbbi azért is volt szükséges, mert a svéd királyság, az európai közép- és nagyhatalmakhoz mérten meglehetősen alacsony népességszámmal rendelkezett, megközelítőleg 1–1,25 millió főről beszélhetünk.¹

Ahogy ezt a későbbiekben részletesebben is górcső alá vett *Robert Monro* zsoldos-parancsnok visszaemlékezéseiből² megismerhetjük, a felfogadási szerződés elfogadása és a Svédországba való megérkezésük után a csapatokat svéd rendszer szerint újraátszervezték.³ Természetesen a háború után az itt szerzett tudást a zsoldosok hazavitték anyaországaikba. Különös figyelemmel kísérendők a skót és angol zsoldosok, akik az angol polgárháború kitörése után, részt vettek a Cromwell-féle *New Model Army* megszerzésében is. Mi több, a tanulmány keretein belül feldolgozandó „*Swedish Discipline*” c. kézirat ennek az egyik legékesebb tanúbizonyossága, mert ebben a kéziratban már nem az „eredeti” 1621-es verziót osztja meg a fordító, Sir Thomas Roe,⁴ hanem egy alternatív, már geográfiai viszonyokhoz és nyersanyagforrásokhoz igazított alternatív változatot, amit az átláthatóság kedvéért „*angol változat*” -nak nevezünk a tanulmány további részében. Természetesen ez a változás megfigyelhető a német nyelvű kéziratokban is. Laurentius Troupitzen⁵ „*Kriegs-Kunst nach königlicher Schwedischer Manier*” című munkája már az eredeti svéd változathoz képzett „*német változat*” -ot mutatja be, ami szintén a gazdasági és geográfiai helyzetnek a terméke.

¹ LOCHART 2004. 66.

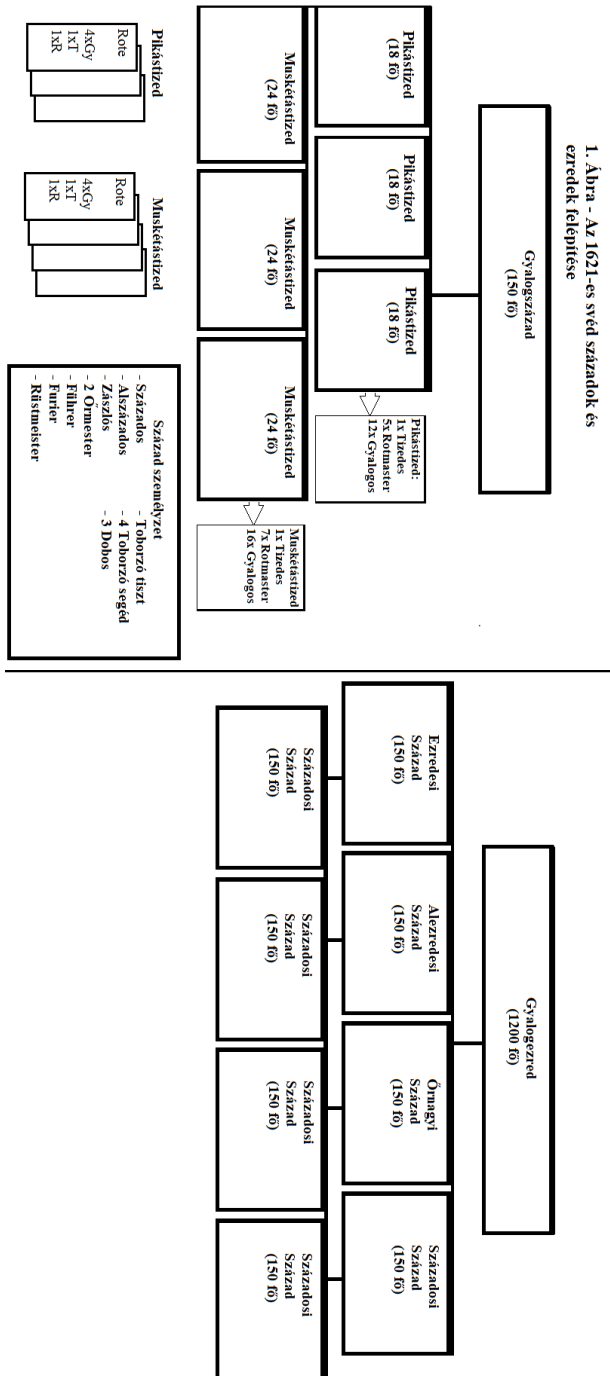
² Robert Monro (1601–1680) Őrnagyként szolgált a svéd hadsereg kötelékében harcoló Mackey ezredben, majd azt követően tábornoki rangban harcolt az Angol Polgárháborúban, és kiadta a svéd szolgálatában eltöltött éveiről szóló visszaemlékezését, „*Monro, His Expedition With the Worthy Scots Regiment Called Mac-Keys*” címmel.

³ MONRO 2017. 107.

⁴ A fordítást több emberhez is kötik, többek között a 17. századi angol szakértőhöz William Watts-hoz is.

⁵ A szerző a Harmincéves háború alatt ezredesként szolgált a svéd hadseregben.

Az eredeti 1621-es változat

1. ábra - A svéd gyulogszázadok és gyulogezredek szerkezeti és személyzeti felépítése (A szerző saját készítésű ábrája)

A komparatív elemzés céljából, először be kell mutatnunk, hogyan is nézett ki az eredeti svéd modell. 1621-ben a fiatal svéd király, *II. Gusztáv Adolf* lefekteti újjászervezett hadseregének alapját. Ekkor az ország konfliktusok sorozatán volt túl a lengyel-litván állammal, valamint a Dán Királysággal és a moszkvai cársággal, aminek köszönhetően az ország kimerült és ezért egy nagyszabású újjászervezés vált szükségessé. A háborúk sikertelenségének következményeit levonva, ez a reform a mozgékonyabb fokozását tűzte ki céljául. Első lépésként a hatékony sorozás és az állandó hadsereg felállítása volt a cél. Ennek okán a svéd uralkodó restaurált és átalakított egy régi, területi hovatartozáson nyugvó összeíró sorozási rendszert⁶ az ún. *utskrivning*-et. Ennek következményeképp az 1626–30 közötti években mintegy 10–13 000 fő került évente sorozásba.⁷

A sorozás során egy bizottság a kiválasztottakat a testi adottságaik szerint értékelte, és az újoncok, kiképzésük idejére a *Landsregiment*-be kerültek, ahol egészen egy konfliktus kitöréséig tartózkodtak. Ez teljes hadkötelezettséget és egy állandó ütőképes és képzett hadsereget jelentett a svéd királynak. Harcban ezek az alakulatok átalakultak, és a legalapvetőbb egység, a *rota* mentén szerveződtek meg ismét. Az így létrejött 1200 fős gyalogezredeket összesen nyolc, egyenként 150 főből álló század alkotta. A századok 3-3 pikás és muskétás tizedből álltak fel, melyek közül előbbi egyenként 18 főből, míg utóbbi 24 főből állt. E tizedek 6 fős *rotá*kra voltak bonthatók. Egy pikástized három sorból állt, míg egy muskétástized 4 sorból.⁸ [1. ábra]

Mindezekhez kapcsolódóan érdemes áttekintenünk, hogy a bevezetőben említett Robert Monro, zsoldos-kapitány, hogyan emlékezik meg az 1632-es svéd szolgálatba lépéséről és az átalakításokról.⁹ Leírása alapján a király közzé tett egy felhívást, és szerződést ajánlott egy ezred, azaz nyolc gyalogszázad felfogadására,

⁶ Az eredeti intézmény elnevezése *uppbåd* volt, ami a 16. században egyfajta gyalogos önvédelmi milíciát jelentett, és ide az egyes megyék minden hatodik és Småland megye minden ötödik, 16. életévét betöltött férfi lakosa behívható volt. Gusztáv Adolf alatt a rendszer átalakult, kötelezővé tette a teljes katonai szolgálatra történő összeírást. Az összeírt lakosságot 10 fős *rotá*ként egy sorozó bizottság értékelte és kiválasztotta a szolgálatra legalkalmasabb 1-2 főt, a maradék 8-9 főnek pedig fizetnie kellett a kiválasztottak ellátását és fegyverzetét. Ezt a rendszert *Rote-peningar*-nak nevezték. A lovaság szervezése önkéntes alapon történt, a jelentkezőknek a felszerelést maguknak kellett biztosítaniuk, a háborúból hazatérve pedig adómentességben és birtokban részesültek. Ennek következményeképp a Harmincéves háborúban szerzett svéd területi nyereség jelentős részét a királynő, I. Krisztina (1632–1645) elosztotta a lovasok között, akik nemesi címet is kaptak, ezzel pedig egy a koronához hű szolgáló nemesi réteget alakított ki.

⁷ BRZEZINSKI 1991. 3.

⁸ BRZEZINSKI 1991. 9–10.

⁹ A lengyel-svéd háború (1600–1629) hatalmas terhet jelentett a lakosságnak, és az ország kimerült a konfliktusban. E teher enyhítésére Gusztáv Adolf felfogad zsoldosokat, svéd kifejezéssel *Värvade* csapatokat.

amit az angliában tartózkodó Mackey ezred parancsnoka el is fogadott. A felhívás szövege a következő volt: „Azon megbízás formájáról, amit őfensége a svéd király adott, egy ezred felállítása céljából (...) Vagyis, hogy az említett ezredes, nekünk sorozzon nyolc századnyi jó és harcképes gyalogos katonát, minden század pedig számláljon 150 embert az előírás szerint; együtt felettes tisztjeikkel és vezérkarával. És nevezze ki és lássa el a századokat képzett tisztekkel és katonákkal (...) és szállítsa le hasonló teljességben őket a mi királyi táborunkba. (...) Az ezredes főtisztjeivel és altisztjeivel, valamint a katonák általánosságban véve kötelesek számunkra letenni (...) a hűség esküjét, és mindaddig ameddig katonai szolgálataikra szükségünk van, kötelesek megjelenni hadbiztosaink összehívásain, ahol, amikor, és olyan gyakran, ahogy mi óhajtjuk. (...) [mi pedig] az említett nyolc század felállításáért, adományozunk az említett ezredesnek (...) kilenc birodalmi tallért minden fő után”¹⁰

Monro feladata volt az ezred három századát átvezetni Pomerániába, és onnan csapatait a szárazföldön Stockholmba vinnie, ahol az ezred többi része gyülekezett, és ahol a király személyesen fogadta a tiszteket. Ezután kezdődött meg a zsoldosezred átszervezése. Monrót idézve: „(...) Ezek után őfensége azt parancsolta, hogy ezredesünk regimentje, őfensége új hadrendje szerint álljon fel (...)”¹¹ Ezek az átalakítások érintették a szervezeti egységüket, a felszerelésüket és természetesen a harci alakzataikat is.

Fontos kiemelnünk, hogy a svéd csapatok a harc idejére egy új formációba rendeződtek, amelyek kizárólag az ütközet idején állt fenn. Ezeket nevezik „zászlóaljnak” és „dandároknak”, de ezek a kifejezések nem feleltethetők meg a fogalmak mai értelmezésének. Harc idején a zászlóalj pikásait egy 36 *rotából* álló alegységbe szervezték, és az arcvonalba rendelték, míg mögötte a muskétásokat 32 *rotát* számláló alegységben helyezték el. Tartalékként összesen 16 *rotányi* muskétást két 8 *rotából* álló négyzetben helyeztek el a fő muskétás alakzat mögött.¹²

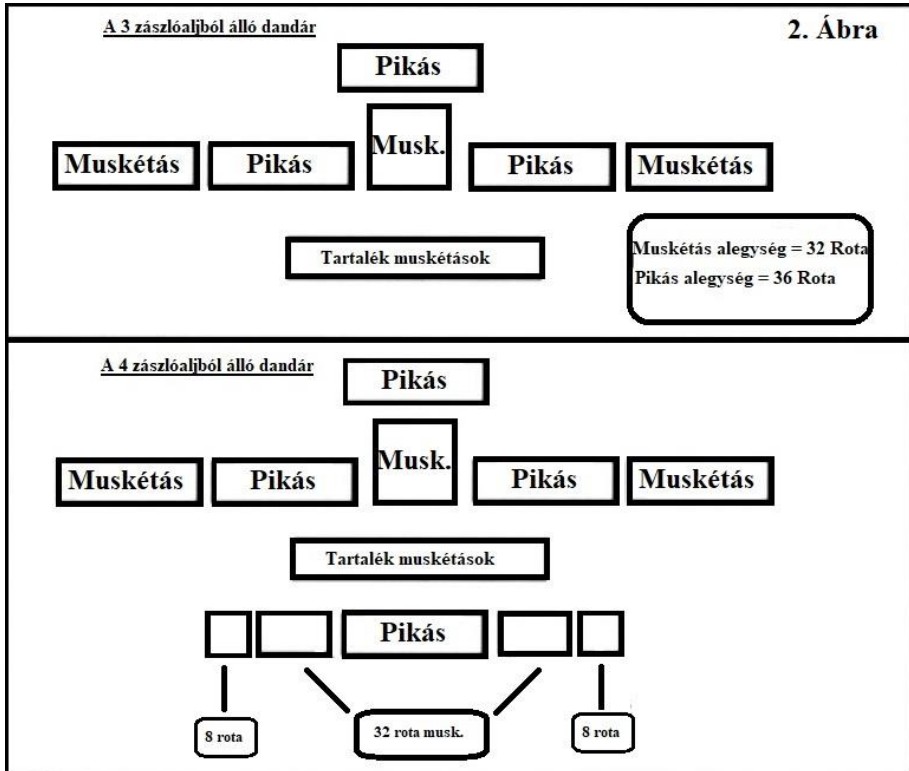
A dandárnak két fajtája volt használatban, amit 3, illetve 4 zászlóaljból állítottak fel. Ebben az alakzatban a muskétások 32 *rotát* és a pikások 36 *rotát* számláló alegységei a következő módon helyezkedtek el. Mint ahogy a zászlóaljnál, itt is az egység magját az előzőekben felvázolt pikás-muskétás alegység alkotta, viszont itt a központi muskétás alegység jobb és bal oldalán is elhelyezkedett 1-1 pikás alegység, valamint még 1-1 muskétás alegység, így egyfajta fordított T alakzatot alkotva. A lényegi különbség a tartalék méretében jelenik meg: míg a 3 zászlóaljas dandár csupán 48 *rota* muskétás alegység tartalékot hagy, addig a 4 zászlóaljas modell a 48 *rotás* alegység mögött elhelyez további tartalékot is, névleg egy

¹⁰ ROE 1632. 75.

¹¹ MONRO 2017. 107.

¹² BRZEZINSKI 1991. 15.

központi 36-os pikás alegységet, jobb és bal oldalán 1-1, mindösszesen 24 rotát számláló muskétás alegységgel.¹³ [2. Ábra]

2. ábra - A 3, illetve 4 zászlóaljából álló harci dandárok felépítése, és alakzata
(A szerző saját készítésű ábrája)

Ezeket a dandárokat Monro is említi a breitenfeldi csatáról szóló visszaemlékezésében. Ő úgy nyilatkozik, hogy a svéd sereg centrumát négy dandár alkotta, amit maga a király vezetett, és hogy ezek a dandárok rendkívül gyorsan voltak képesek mozogni, valamint a császári csapatokhoz képest meglehetősen nagy tűzerejük volt.¹⁴

¹³ BRZEZINSKI 1991. 15.

¹⁴ MONRO 2017. 166.

Az „angol” változat

Amint az Monro visszaemlékezései jól példázzák, az új modell rendkívül nagy hatást gyakorolt a külföldi zsoldosokra is. Ennek egyik legfontosabb írásos emléke, Donald MacKey presbiteriánus tábornok¹⁵ iratai között is megtalálható „*The swedish discipline, religious, civile and military*”,¹⁶ amely részletekbe menően leírja, hogy miként is nézett ki az 1621-es modell 1631-es verziója. A kézirat szerint egy gyalogszázad a következőképp nézett ki. „*Egy teljes század, 3 muskétástizedből álljon, és a muskétástizedek egyenként 4 sorba rendeződjenek. A pikások alkossanak 3 sort, és e három sor alkossa egy teljes tizedet. Tehát 12 sornyi muskétás és 9 sornyi pikás összesen 21 sor alkossa a teljes századot. Minden sorban 6 ember legyen (csak annyi és nem több, mert mélységben menetelnek) Egy teljes század pedig így legyen 126 ember, a tisztek és egyéb személyzetet nem beleszámolva.*¹⁷ és *hogyha egy század meggyengülne, mindig legyen két tizednyi muskétás, és minden maradék legyen pikás [tartaléknak].*”¹⁸

Ahogy az idézetből is kitűnik az eredeti hadrendhez képest csupán egy lényeges változás figyelhető meg. A szerző már a szervezeti egységbe belefoglalja a tartalékok számát, míg az eredeti svéd hadszervezet csupán a harc alakzatnál tesz kitétel a tartalék csapatok használatára. Ezt a változást azért fontos kiemelni, mert ekkor már a harmincéves háború tapasztalatai megmutatták, hogy érdemes egy század állományát akár a meghatározott létszáma fölé duzzasztani, hogy a lemorzsolódott, sebesült, vagy halott gyalogosokat pótolni tudják, és egy század harcra képes tudjon maradni akár nehéz kiegészítési körülmények között is. Az ezred mérete és felépítése szintén változatlan: 8 század alkotott egy ezredet, és azok létszáma 1200 főt számlált.

A zászlóaljokról a forrás így ír: „*Egy teljes zászlóalj álljon 12 tizedből, ami 36 sornyi pikást jelent, és 8 tizedből, ami 32 sornyi muskétást jelent, ami összesen 408 főt számlál. A fennmaradó 4 tized, tehát 16 sornyi muskétás, akik folyamatosan a seregtest után menetelnek és készen állnak minden alkalomra, vagy őrizze az ellátmányt, vagy várjon bármilyen más parancsra. és e 16 sort hozzáadva a 408 emberhez 504 embert adjon ki, ami egy teljes zászlóalj vagy egy fél ezred.*”¹⁹ Ez tökéletesen megfelel a svéd változatnak, tehát itt elfogadjuk, hogy a zászlóalj nem igényelt egyéb változtatásokat. [3. ábra]

¹⁵ A skót „covenanter” mozgalom egy 17. századi politikai-vallási- mozgalom volt, amelynek célja egy Angliától független, skót presbiteriánus egyház kialakítása és támogatása volt.

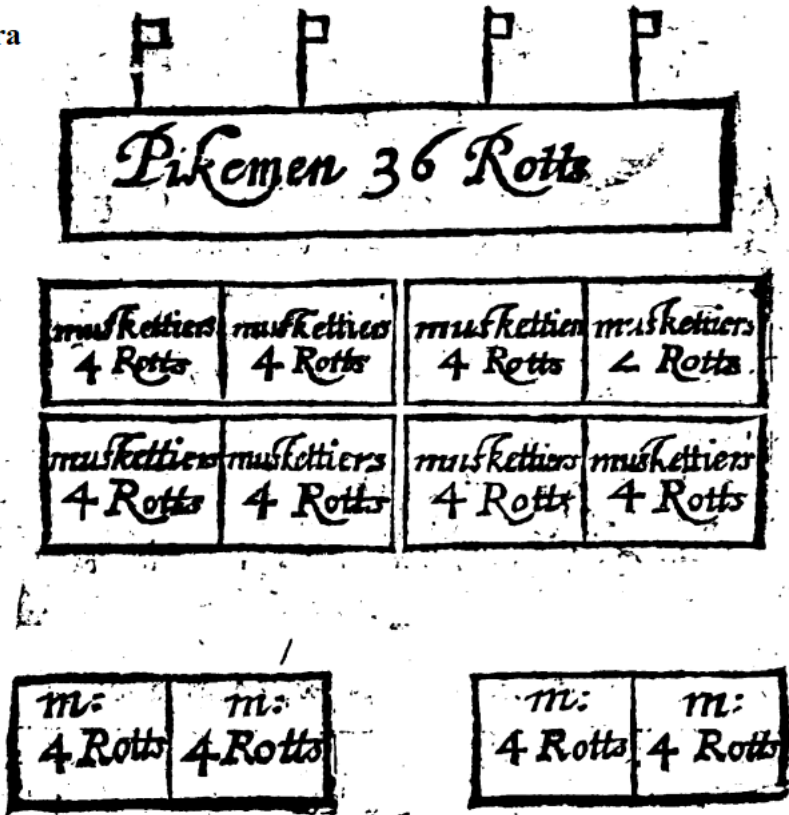
¹⁶ DONAGAN 2008. 145.

¹⁷ A tisztekkel, altisztekkel és egyéb századszeméllyel együtt a század teljes mérete 150 fő.

¹⁸ ROE 1632. 79. A magyar szöveg a tanulmány szerzőjének saját fordítása

¹⁹ ROE 1632. 80.

3. Ábra

3. ábra - Az angol kézikönyv illusztrációja egy dandár felépítéséről. Forrás: ROE, THOMAS (1632): *The Swedish Discipline, Religious, Civile, and Military*. Bournemouth, Butter&N nyomda.

A dandár kérdése

A forrás a dandárnak csupán a méretét, illetve a hierarchiáját írja le, nem foglalkozik a felépítéssel és egyéb problémákkal. Annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk az angol dandárt a svéd eredetivel, érdemes szemrevételeznünk a *New Model Army* szervezetét. Keith Roberts brit hadtörténész meglátása szerint három stílus gyakorolt jelentős hatást. Az első Nassaui Móric, holland szervezeti modellje, aki használta a dandár méretével és funkciójával megegyező egységet, azonban a

hollandok „*battalion*”-nak nevezték²⁰. Ezek a csatában az úgynevezett ék, illetve „gyémánt” alakzatot használták.²¹

Az egyik legnagyobb hátránya ennek az alakzatnak az volt, hogy bár számarányban hasonló számú katonából állították össze, mint északi társát, zászlóaljait, az egyenetlen mélységi elhelyezkedésük miatt nem tudtak adott helyzetben önálló funkcionális egységként működni, amennyiben a szükség úgy hozta.

A második formáció, aminek adaptálásával megpróbálkoztak, az antik triplex *acies* volt, amit a kései római köztársaságban alkalmaztak. Ebben a formációban a *cohors* töltötte be a zászlóalj szerepét. Az alakzat három harcvonal mély volt, és minden egyes rétegnek megvolt a saját feladata. A fiatal, frissen képzett katonákat az első sorba osztották, míg a veteránok a leghátsó sorba kerültek. Ennek célja az volt, hogy ha az újoncok vonala megtörne akkor az elitek képesek megerősíteni őket.²² A formáció előnye a rugalmasság mellett az volt, hogy ha a sereg vereséget is szenvedne a csatatéren, akkor a legtapasztaltabb csapatok kisebb veszteségeket könyvelnének el és egy képzett parancsnok könnyen újra tudná szervezni őket.

A harmadik lehetőségük a svéd modell adaptálása volt. Az említett kézirat, valamint visszaemlékezés okán célszerű volna azt feltételeznünk, hogy ezt az angol köztársaságpárti seregek is így vélték, azonban ez a feltételezés nem volna helytálló. Az adaptáció már korábban végbement a royalisták seregeiben a három királyság háborújának első szakaszában. Az Edgehill-i csatában Rupert herceg²³ négy dandárját a holland rend helyett már svéd rendszer szerint állítja fel.²⁴

A *New Model Army* felállításakor már a svéd hadrend tovább gondolt variánsát, a német verziót alkalmazták. Ez egyszerre egyesítette a nagyobb alakzatok megfelelő védelmi képességét és a svéd rend mobilitását, megőrizve a dandárok önálló egységként való működésének képességét. Erről tanúskodik *Laurentius Troupitzen* német-cseh származású szerző „*Kriegs Kunst nach Königlicher Schwedischer Manier eine Compagny*” című munkája is, ahol különböző szituációkra és terepviszonyokra különböző dandár alakzatokat ajánl a szerző. A közös pont azonban mindegyikben, hogy méretét tekintve minden dandár három, illetve négy zászlóaljból áll fel.²⁵ [4. ábra]

²⁰ ROBERTS 2009. Battlefield Deployment fejezet. Az eredeti kifejezés zászlóaljat jelent.

²¹ ROBERTS 2009. Battlefield Deployment fejezet.

²² CHRISANTHOS 2008. 102.; SZTE EK HADTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY

²³ Pfalzi Rupert (1619–1682), V. Frigyes (1596–1632) Pfalz választófejedelemének és Csehország királyának fia.

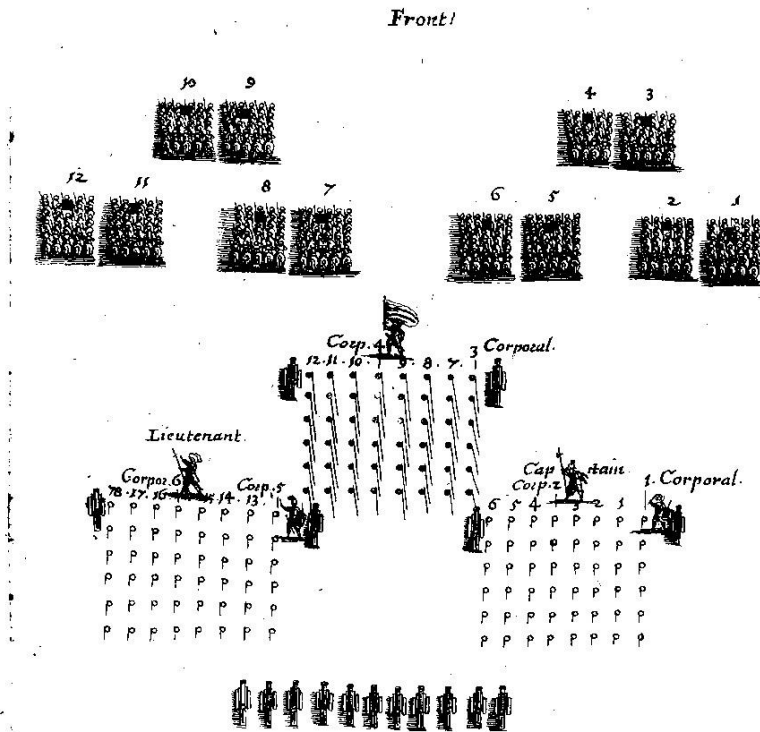
²⁴ WANKLYN, JONES 2005. 50.

²⁵ TROUPITZEN 1633. 20–34.

Azt is fontos kiemelnünk, hogy az itt említett formációkban már csökken a pikások száma és tovább növekszik a muskétások aránya, ami feltehetően azzal magyarázható, hogy a Német-római Birodalom nyersanyagforrásai kimerülőben voltak és nem voltak képesek megfelelő páncélzattal, illetve fegyverzettel ellátni őket.²⁶

4. Ábra

Fig: 8.

4. ábra - Troupitzen könyvének egyik dandárillusztrációja. Forrás: TROUPITZEN, LAURENTIUS (1633): *Laurentius, Troupitzen, Kriegs Kunst Nach Königlichem Schwedischer Manier*. Frankfurt, Merian nyomda.

Fegyverzet és páncélzat

Mindez, talán kissé ironikus módon, azért nem jelenik meg különbségként a század, ezred, illetve zászlóalj és dandár leírásokban, mert az angol kézművesipar ekkor felívelő ágban volt, mivel a kontinentális területekről elmenekült kézművesek és

²⁶ BRZEZINSKI 1991. 9.

iparosok egy része Angliában keresett menedéket. Az legfontosabb ipari céh, amit itt érdemesnek tartok a kiemelésre az a „*London Cutlers Company*”, amelynek központja *Hounslow Heath*-ben volt található és amelyek a német területekről elmenekült solingeni kovácsokat foglalkoztatták.²⁷

Érdemes továbbá röviden áttekintenünk azokat a folyamatokat, amelyek egyrészt a pikások számának csökkenését, másrészt pedig a tömegben bevetett muskétások nagyobb szerephez jutását eredményezték. Általánosan elmondható, hogy a 17. században a lovasság és a közelharcú fegyverrel ellátott gyalogság súlya a hadseregen belül jelentősen csökken. E folyamat egyik kiindulópontja III. Eduárd angol király uralkodása. Vezetése alatt az angol hadsereg legértékesebb csapatai a hosszúíjászok lesznek, akik tömegben bevetve, döntő jelentőségre tesznek szert a csatákban. A tömegben bevetett lőfegyverek szerepét a 15. században jelentősen megnöveli a lőpor és tűzfegyverek megjelenése, ami leváltja az addigi hideg lőfegyvereket, a számszerűt és az íjat. Ennek elsősorban gazdasági vonatkozásai voltak. Példának okáért egy angol hosszúíjász kiállítása hosszú folyamat volt, mert már gyerekkortól fogva el kellett kezdeniük a kiképzést, így elvesztésük és pótlásuk igen nehéz volt. A tűzfegyverek ellenben ugyan nem voltak sokkal olcsóbban előállíthatóak, de a lőszer utánpótlás megoldása sokkal olcsóbb volt és egy puskás kiképzése csupán pár napot vett igénybe. A teljes váltás a hideg lőfegyverekről a tűzfegyverekre 1490 körül történik meg Velencében, ahol elit számszerűíjász csapataikat váltják le velük.²⁸ Nagyban hozzájárult a tűzfegyverek elterjedéséhez, hogy a már említett Móric, Nassau hercege és unokafivére, Lajos újrarendeli a római időkben használt *kontramars* taktikáját, ami gyakorlatilag megtöbbszörözte a puskások hatékonyságát.

A nemesi lovasság egészen Gusztáv Adolf harmincéves háborúba való belépéséig–ragaszkodott a teljes vértzet viseléséhez. Taktikájuk, a *caracole*²⁹ azonban ezt azonban már nem tette indokolttá. Már nem karddal vagy lándzsával a kezükben, arcvonal áttörő képességeiket kihasználva vágattak át az ellenség vonalain, hanem az ellenség sorai előtt körkörös manővereket hajtottak végre, miközben pisztolyaikkal megpróbálták megbontani az ellenséges arcvonalat. Ezen Gusztáv Adolf változtat, aki megszabadítja lovasságát teljes páncélatuktól és újra karddal a kezükben végrehajtott rohamra bírja rá csapatait. Ennek egyik oka tisztán logisztikai szemléletű volt, a svéd ipar ugyanis nem tudott olyan mennyiségű árut legyártani és elszállítani a németföldön harcoló csapataiknak, hogy azok tudják

²⁷ LOADES 2011. 309–311.

²⁸ PARKER 1996. 13–45.

²⁹ Spanyol eredetű kifejezés, jelentése: csiga. A lovasok körkörös mozgása hasonlított a csigák házának csavarodó mintájához, innen kapta a manőver a nevét.

pótolni veszteségeiket.³⁰ Értelemszerűen ezek a reformok visszaadták a lovasságnak a lendületüket is, ezzel tovább növelve hatékonyságukat.

Fegyverek tekintetében a lovasok és a gyalogosok egyaránt a pallost, illetve az *estoc*-ot részesítették előnyben. Az előbbi egy széles pengéjű, egykezes, kifejezetten vágásra tervezett, elsődlegesen lovassági fegyver volt. Az *estoc* ellenben a pallossal egy hosszúkarú volt, aminek kialakítása inkább szúrásra mintsem vágásra tette alkalmassá.³¹

Egészen a harmincéves háború svéd szakaszának végéig a svédek egy vegyes logisztikai rendszert használtak az utánpótlás szállítására. Az első lehetséges verzió a hadianyag anyaországból történő szállítása volt, a második pedig a helyben való anyaggyűjtés, valamint helyi mesterek megbízása. Érdekesség, hogy az említett solingeni mesterek, protestánsok voltak és az 1630-as évek első felében a svéd seregek ellátásában is részt vettek, így amikor az angolok átveszik a svéd szervezeti rendszert, képesek az északiakéhoz hasonló fegyver arzenállal ellátni katonáikat. Az egyik legszebb példája mindennek az alma, illetve kosár markolatú pallosok használata.³²

Összegzés

Ahogy megismerhettük, a 17. század első felében, részben a harmincéves háború, részben pedig az angol polgárháború jelentős harcászati változásokat hozott. Mindezen változások egyik középpontja a svéd hadsereg volt. Az újszerű seregszervezés, a kis egységekből épülő mozgékony és önállóan is harcképes alakzatok, sikert sikerre halmoztak a kontinens konfliktusaiban és elterjedtek olyan országokban, amelyek csupán közvetetten voltak érintettek. Természetesen az egyes adaptációk változásokat is hoztak: a századok személyzetét kiegészítették, a tartalékok számát növelték, és az anyagi erőforrások tekintetében változtatták meg a muskétások és a pikások arányát. Az ezredek tekintetében igyekeztek megőrizni az eredeti integritását, ellenben a legújyszerűbb és legfontosabb alakzattal a dandárral, amit országonként a geográfiai és gazdasági viszonyokhoz igazítottak.

³⁰ BRZEZINSKI, HOOK 1993. 10–16.

³¹ OAKESHOTT 2000. 126–127.

³² OAKESHOTT 2000. 171–179.

Elsődleges források³³

- MONRO, ROBERT (2017): *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment Called Mac-Keyes*. London, Ex-classics Project. [Az eredeti szöveg 2017-es újrakiadása]
- ROE, THOMAS (1632): *The Swedish Discipline, Religious, Civile, and Military*. Bournemouth, Butter&N nyomda.
- TROUPITZEN, LAURENTIUS (1633): Laurentius, Trouptizen, *Kriegs Kunst Nach Königlich Schwedischer Manier*. Frankfurt, Merian nyomda.

Felhasznált szakirodalom

- BRZEZINSKI, RICHARD (1991): *Infantry - The Army of Gustavus Adolphus*. London: Osprey Publishing.
- BRZEZINSKI, RICHARD (1993): *Cavalry - The Army of Gustavus Adolphus*. London, Osprey Publishing.
- CHRISANTHOS, STEFAN G. (2008): *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*. Westport, Publishing
- DONAGAN, BARBARA (2008): *War in England, 1642–1649*. Oxford, Oxford University Press.
- LOADES, MIKE (2011): *Swords and Swordsmen*. Havertown, Pen and Sword Publishing
- LOCHART, PAUL DOUGLAS (2004): *Sweden in the Seventeenth Century*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- OAKESHOTT, EWART R. (2000): *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Rochester, Boydell Press.
- PARKER, GEOFFREY (1996): *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ROBERTS, KEITH (2009): *Cromwell's War Machine: The New Model Army, 1645–1660*. Barnsley, Pen & Sword Publishing.
- WANKLYN, MALCOLM – JONES, FRANK (2005): *A Military History of the English Civil War, 1642–1646: Strategy and Tactics*. Harlow, Longman/Pearson Education.

³³ A tanulmányban található szövegfordítások minden esetben a szerző önálló munkái.

Online szakirodalom

SZTE EK HADTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY: 'Az Ókor Hadtörténetéből – Hadviselés – A Római Légió' http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/okor/hadviseles/romai_legio.html [Hozzáférve 2021. 01 28.]

Egy „amerikai kém” Csehszlovákiában – Noel Haviland Field csehszlovák kapcsolatai

Bessenyei Vanda

The name of Noel Haviland Field is well known due to the Rajk-trial. However, he was also a key figure in the early stages of the infamous Czechoslovakian Slánský-trial. In both cases he served as a starting point when the search for the internal enemy within the party apparatus began in 1948. Due to his past, spent in the USA, the Spanish Civil War and the Unitarian Service Committee, he had a wide network of contacts with different communists. Thus, he was the perfect person for laying the groundwork for a political trial.

However, Noel Field's main goal with these connections after the Second World War was not to build up a spy network in the Eastern European bloc as the fabricated accusations would suggest, but to help the countries through the Service Committee.

This short study focuses on and presents Field's Czechoslovakian connections, confirming that he used these connections to get information about the country so the Service Committee could provide adequate assistance to the country.

Keywords: Czechoslovakia, Noel Field, political trials, communism

Bevezetés

Noel Field neve a magyar történelemszótársadalom számára elsősorban a Rajk-per révén cseng ismerősen. Személye azonban nem csupán a Rajk-Brankov-ügyben játszott kiemelt fontosságú szerepet, hanem a kelet-közép-európai kommunista államok másik legnagyobb kirakatperének, a csehszlovák Slánský-pernek az elindításában is. Field ugyanis élete során számos államban járt és széles kapcsolati hálót épített ki maga körül és a gyakran homályos magyar kapcsolatain kívül lengyel, német és csehszlovák kommunistákkal is tartott fent ismeretséget.

Az amerikai „imperialista kém” csehszlovák kapcsolatai ugyanolyan gyanúsnak számítottak a csehszlovák állambiztonság (Státní bezpečnost, StB), mint a magyar Államvédelmi Hatóság (ÁVH) számára. Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) belső ellenségeinek felkutatása Field kapcsolatainak felgöngyölítésével kezdődött, majd a főtitkár és további tíz vádlott halálra ítélésével, kivégzésével és további három személy életfogytiglani börtönbüntetésével, valamint 1954-ig húzódó mellékperekkel végződött. Noel Field csehszlovák kapcsolatai tehát igen jelentősek voltak: kiindulópontként szolgáltak a keleti blokk államainak legvéresebb koncepciók peréhez.

A tanulmány kereteit meghaladná Field életének részletes bemutatása és minden közvetett vagy közvetlen csehszlovák kapcsolatának mély vizsgálata. Ezért tanulmányom célja az, hogy a kutatásom során felhasznált levéltári források és a szakirodalom segítségével egy általános képet vázoljak fel Field Csehszlovákiába vezető útjáról és az ott kiépített kapcsolati hálójáról, alátámasztva, hogy célja nem egy az Egyesült Államokat kiszolgáló kémhálózat kiépítése volt, hanem saját munkájához szükséges információk gyűjtése.

Field útja Csehszlovákiába

Noel Haviland Field 1904-ben született Londonban, kvéker családban. Gyermekkorát Svájcban, Zürichben töltötte, ahonnan családja 1922-ben hazaköltözött az Amerikai Egyesült Államokba. Későbbi vallomása szerint a kommunista világnézettel itt ismerkedett meg jobban és kezdett azzal szimpatizálni. Field 1926 és 1936 között a washingtoni külügyi szolgálati iskolában folytatta tanulmányait. Ekkor találkozott először Allen Dullesszel, akinek előadásait ugyan hallgatta és valószínű, hogy az osztályán is dolgozott, de kollégaként egyáltalán nem ismerték egymást.¹

¹ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 153.

A külügyi szolgálatot Field elsősorban a nehézzé váló kettős élete miatt hagyta ott: kommunistaként egyre terhesebbé vált számára, hogy lepleznie kellett politikai beállítottságát kollégái előtt.²

Minden valószínűség szerint Field ekkortájt, 1935–1936 fordulóján, vagy már 1935-ben került a szovjet hírszerzés, az NKVD kötelékeibe két Egyesült Államokba küldött illegális osztrák kommunista révén.³ Kémtevékenységéről kevés és homályos anyag maradt fenn, annyi azonban biztos, hogy Field elsősorban a saját kapcsolatai révén végezte az NKVD számára fontos információszerzést.⁴

A Külügyminisztériumtól való távozását követően a Népszövetség genfi titkárságán helyezkedett el, ahol 1936 és 1940 között dolgozott. Field ekkor, 1938-ban, feleségével, Herta Fielddel együtt lépett be az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártjába, azzal a feltétellel, hogy tagságát két évre visszamenően is elismerik. A szóbeli megerősítést erre vonatkozóan azonban csak 1943-ban kapták meg.⁵ Ennél is fontosabb azonban az 1938 októberétől 1939 februárjáig tartó Spanyolországba tett útja, amelynek során ellátogatott a polgárháborús frontra, kórházakba, az interbrigadisták közé, Madridba és a francia határra is. Itt ismerkedett meg olyan „spanyolos” kommunistákkal, mint például Rajk László.⁶ Ilyen ismeretségei később jelentős szerepet kaptak a magyar koncepciós perben és a Csehszlovákiában formálódó ügyében is.

Rövid munkanélküliséget követően 1941 márciusától 1947 augusztusáig az Unitárius Segélybizottság⁷ (Unitarian Service Committee, USC) kötelékében folytatott jelentős munkát. Továbbra is Genfben maradt, ahol az USC svájci fiókszervezetében tevékenykedett. Munkája során sokakkal megismerkedett és gyakran látogatott a Párizsban lévő központi irodába vagy más országok fiókszervezeteihez.

Életében ekkor találkozott másodszor Allen Dullesszel. Dulles 1941-től a Stratégiai Szolgálatok Hivatalában (Office of Strategic Services, OSS⁸) kezdett dolgozni és Field Dullesszel kapcsolatba lépve maga is dolgozott az OSS-nek a háború alatt.⁹ Ez a munka természetesen nem azt jelentette, hogy Field az amerikai

² ÁBTL, 2.1–I/107–A, V-142755/1, 75.

³ Fieldet Paul Wilhelm Massing és felesége, Hede Massing szervezte be.

⁴ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 32–33.

⁵ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 137.

⁶ ÁBTL, 2.1–I/107–A, V-142755/1, 76–78.

⁷ Az USC létrejötté unitárius papok kezdeményezésére, a szövetséges hatalmak támogatása révén valósulhatott meg 1940-ben. A segélyszervezet célja a német megszállás elől menekülő csehszlovákok megsegítése volt, azonban a háborús helyzet komolyabbá válásával ezt a segélyezést minden háborús menekültre kiterjesztették.

⁸ Az OSS a CIA elődszervezeteként működött.

⁹ ZINNER 2013. 112.

és a szovjet hírszerzésnek is tagja lett volna. Field csupán összekötőszerepet játszott az OSS és a kommunista ellenállás között, amíg azok együttműködtek a németek ellen. Field ugyanis amerikai és kommunista ismeretségei révén mindkét féllel hatékonyan tudott kommunikálni.¹⁰

Field szerint 1946-ban komoly tisztogatást végeztek az OSS baloldali alkalmazottai közt, miközben az USC vezetésében nőtt az amerikai befolyás. Mindezt alátámasztja, hogy 1947-ben őt is elbocsátották az USC-től a kommunista kapcsolatai miatt.¹¹ Helyzetét tovább nehezítette a problémás párttagsága is. Bár lelkiismeretes pártmunkát végzett, tagsága tisztázatlan volt, ugyanis amíg az amerikai pártba való belépésének megerősítésére várt, megpróbált a Svájci Munkapártba álnéven, illegális tagként felvételt szerezni, majd 1942-ben a német pártba vették volna fel ideiglenes tagként. Előbbi esetben a felvétel ugyan megtörtént, de a svájci párt vezetőcseréje után érvénytelenítették. A német párttagsága pedig azért nem valósult meg, mert hamarosan megkapta a szóbeli megerősítést az amerikai pártba való felvételét illetően. A háború után a legtöbb kelet-közép-európai állam kommunista pártja gyanakodva tekintett Field tagságának zavaros hátterére.¹²

Field az USC-től való elbocsátását követő rövid munkanélküli időszakban jutott arra az elhatározásra, hogy a kelet-közép-európai „népi demokráciák” egyikében fog véglegesen letelepedni. Elképzelései szerint, ezen országok szakértőjeként küldött volna riportokat és tanulmányokat különböző nyugati újságok számára. Mindezt azonban megghiúsította egy 1948-ban az Egyesült Államokban kirobbant botrány, amelybe maga is belekeveredett mint szovjet kém.¹³ Az eset nem csupán kerékbe törte terveit, de egyúttal megerősítette őt abban az elhatározásában, hogy valamelyik kelet-közép-európai államban fog letelepedni. 1948 áprilisában Oskar Kosta CSKP tisztviselő és Evžen Klinger külügyminisztériumi beosztott meghívására tehát már úgy tért vissza Prágába, hogy a korábbi kapcsolatait kihasználva igyekezett letelepedési engedélyt szerezni.¹⁴

Amerikában töltött ideje, párttagságának zavaros háttere és a háború alatt, elsősorban az USC-ben végzett munkája során kialakított kapcsolatai azonban meglehetősen gyanússá tették az StB számára. Emiatt mindenféleképpen olyan

¹⁰ ZINNER 2013. 118.

¹¹ ÁBTL, 2.1 – I/107 – A, V-142755/1, 85–89.

¹² MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 139.

¹³ Alger Hiss külügyi alkalmazottat azzal vádolta Whittaker Chambers újságíró, hogy Hiss 1930-tól a szovjet hírszerzésnek dolgozott. Fieldet szintén kémtevékenységgel vádolta és azt állította, hogy Hissnek dogozott. Hiss hazaárulás vádjával fogta perbe az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság, majd 1949-ben öt évi börtönbüntetésre ítélte.

¹⁴ KAPLAN 1990. 21.

tisztviselők támogatására volt szüksége, akiknek személye biztosítékul szolgálhatott saját megbízhatóságát illetően. Field részére többen is biztosítottak ajánlást és referenciát politikai tevékenységével kapcsolatban, ráadásul nem csupán csehszlovák, hanem kelet-németországi és lengyelországi ismerősei is megbízható pártmunkájáról számoltak be. Csehszlovák kapcsolatai közül a legfontosabb referenciát Alice Kohnová¹⁵ adta.¹⁶ Az 1954-es vallomásában Field összesen tizenegy csehszlovák személyt nevezett meg (Kohnovával együtt), akik politikai tevékenységére vonatkozó referenciát adtak.¹⁷ A tizenegy személy kivétel nélkül a később kibontakozó Field-ügy kulcsszereplője lett.

Az StB 1948 novemberében megfigyelés alá helyezte Fieldet, és bár megadták neki a tartózkodási engedélyt, ami egészen 1949 májusáig volt érvényes, gyanújuk nem csökkent. Field sorsát pedig megpecsételte, hogy Sztálin új szerepet szánt neki a nem túl sikeres bolgár és albán koncepciók perек lezajlása után. Eszerint a magyarországi koholt ügyekhez már az ő személye volt szükséges. 1949. január 23-án Szücs Ernő érkezett Csehszlovákiába az ÁVH-tól tolmácsolva Rákosi Mátyás kérését az StB felé, hogy segítsenek letartóztatni Fieldet. A csehszlovák kormány és az StB is vonakodott, végül azonban magyar, de elsősorban szovjet nyomásra beleegyeztek és Fieldet 1949. május 11-én letartóztatták és átadták az ÁVH-nak.¹⁸

Field kapcsolatai

Field Budapesten zajló kihallgatásakor tett vallomásai nem csupán a formálódó Rajk-Brankov-ügyre voltak hatással, hanem a Csehszlovákiában megbúvó ellenség felgöngyölítésére is. Field ismeretségeinek részletes felsorolására és bemutatására nincs lehetőség, hiszen közvetve vagy közvetlenül több száz csehszlovák állampolgárral lépett kapcsolatba. Kivételt kell azonban tenni legfontosabb ismeretségével, a Pavlik házaspárral, akik részletes bemutatásra szorulnak. Pavlikék ugyanis olyannyira kulcsfontosságúvá váltak 1949 során, hogy egyes StB iratokban egyenesen Field ügyével egyenrangúként kezelték az ő kihallgatásukat.¹⁹

Pavlik Géza²⁰ 1884-ben született Szlovákiában Politzer Gézaként, családnevét csupán 1946-ban változtatta Pavlikra. Magyar-zsidó családba született és későbbi

¹⁵ Alice Kohnová a magyar és csehszlovák forrásokban egyaránt előfordul Kohnová-Glasnerová és Kohnová néven. Házassága előtti családneve Glasnerová, házasságát követően viszont Kohnová. Tanulmányomban utóbbi családnevet használom.

¹⁶ KAPLAN 1990. 21.

¹⁷ ÁBTL, 2.1 – I/107 – A, V-142755/1, 219–223.

¹⁸ KAPLAN 1990. 21–24.

¹⁹ Az ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část 8. jelzetű dosszié és a benne található jelentés címe például: *Jelentés Field és Pavlik aktuális ügyéről*.

²⁰ Pavlik neve a csehszlovák forrásokban Gejza Pavlikként szerepel, tanulmányomban azonban a magyar névváltozatot használom, tekintettel a magyar származására.

felesége, Pavlik Sarolta szintén magyar származású volt. A második világháború kitörését követően még 1939 májusában emigráltak és Svájcban telepedtek le. Itt, Zürichben lépett Politzer kapcsolatba Szőnyi Tiborral, a Kommunisták Magyarországi Pártjával és a Magyar Fronttal.²¹ De itt találkozott a Pavlik házaspár az akkor épp az USC-ben tevékeny munkát folytató Fielddel is.

A Field-ügy megindulását követően 1949. február 28-án az StB Pavlik ellen is vizsgálatot indított.²² Szücs Ernő május 28-án ismét Prágába utazott és immár Pavlikék letartóztatását követelte. Mivel Pavliknak nem csupán cseh és szlovák, hanem magyar kapcsolatai is kiterjedtek voltak, ráadásul a Rajk-ügyben érintett személyekkel (például Szőnyivel), ezért az ÁVH őt is gyanúsítottként kezelte. Konceptiójuk szerint a magyar csoporthoz hasonlóan Pavlik maga is trockista volt, és a Csehszlovákiában tartózkodó, illetve ott gyakran átutazó Field és a magyar trockisták között ő tartotta fent a kapcsolatot. A házaspárt május 30-án tartóztatták le és szállították Budapestre.²³

A letartóztatást kézzel fogható bizonyítékok indokolták: Pavlik maga négy darab jelentést készített és adott át Field számára, amíg az USC-nél dolgozott. Az USC által biztosított segélyeket ugyanis egy adott ország számára csak akkor igényelhetette az állam USC-n belüli képviselője, ha annak állapotáról részletes beszámolót nyújtott a szervezetnek, amely ez alapján döntött a segély nagyságáról és formájáról. Pavlik tehát csupán az USC feltételeinek megfelelően készített Csehszlovákiáról jelentést, ugyanakkor a Field köré felépített koncepció szerint ez egyértelmű kooperáció volt az „amerikai kémme”.²⁴ Ez a probléma Field legtöbb csehszlovák kapcsolatára jellemző, nem pusztán Pavlik volt az egyetlen, aki országának az USC-től segílyt kérve egy kémhistória részesévé vált.

Field legfontosabb kapcsolataként Pavlik rendkívüli mennyiségű információt szolgáltatott vallatói részére. Kikényszerített és valós vallomásai az ÁVH és az StB számára is fontosak voltak. Pavlik vallomásai révén derült fény Field legtöbb csehszlovák kapcsolatára és keveredett gyanúba egyre több tisztviselő. A kihallgatásokon elhangzó csehszlovák neveket és az illető személyekről szóló vallomásokat az ÁVH eljuttatta az StB-nek, ami azokat kivonatolta és további vizsgálatnak vetette alá. Meglepő volt azonban az elhangzott nevek listájának hossza és folyamatos növekedése. Maga a köztársasági elnök, Klement Gottwald is gyanakodva tekintett a bőséges számú névre és úgy határozott, hogy Pavliknak minél hamarabb vissza kell térnie Csehszlovákiába, hogy az StB végére járhasson

²¹ SHARP 2014. 275.

²² ZINNER 2013. 577.

²³ KAPLAN 1990. 38–39.

²⁴ KAPLAN 1990. 40.

a vallomásokban elhangzott nevek konkrét eseteinek. Pavlik hazaszállítását azonban a magyar hatóságok újra és újra elnapolták, feszültté téve a két államvédelmi szervezet és a politikai vezetés közt is a kapcsolatot. Pavlik helyett Rákosi Mátyás érkezett június 21-én Prágába, az ÁVH főparancsnokával, Péter Gáborral együtt. Rákosi ekkor maga nyújtott át egy listát Gottwaldnak, amin közel 60 magas rangú csehszlovák tisztviselő neve szerepelt, amiket Fieldből és Pavlikból kényszerített ki az ÁVH. Pavlikot és feleségét végül június 30-án szállították vissza Prágába.²⁵

Field 1954-ben saját kezűleg írt vallomásában részletesen beszámolt a Pavlikékhoz fűződő viszonyáról. A letartóztatása után bő öt évvel készült vallomása azért is különösen fontos, mert nem kényszer hatására írta meg, így a saját és Pavlikék személyét övező koncepció jelentős részét cáfolja. És míg korábban kikényszerített vallomásában elismerte, hogy Pavlik az ő ügynökéként dolgozott,²⁶ ebben a vallomásában Field azt írja, hogy az USC-ben dolgozva mindkettejük célja Csehszlovákia minél több segélyhez juttatása volt. Éppen ebből kifolyólag Pavlik tudta legjobban, hogy az USC keretein belül Field nem kémhálózat kiépítésén, hanem segítségnyújtáson dolgozott.²⁷

A budapesti kihallgatásokon elhangzó nevek arra készítették a csehszlovák pártvezetést, hogy minél előbb lépéseket tegyen a saját ügyének felgöngyölítéséért. A Pavlik- és Field-ügyben nyomozó bizottságot, átalakították az ún. T-Bizottsággá. A T-Bizottság a CSKP felső vezetése és az állambiztonság szorosan együttműködő szervezeteként volt felelős a magyar kihallgatásokon elhangzó csehszlovák nevek kivizsgálásáért. Még 1949. június 17-én úgy döntöttek, hogy mindenekelőtt Field és Pavlik párthoz, illetve állambiztonsághoz közel álló ismerőseit vizsgálják meg. Az első letartóztatásokra pedig alig egy héttel később, június 24-én került sor.²⁸

EBBE az első letartóztatási hullámba Field három, Pavlikék után legfontosabb ismeretsége került: Rudolf Feigl a Tájékoztatási Minisztérium osztályfőnöke, felesége, Vlasta Veselá és Alice Kohnová az államosított szállodák káderosztályának vezetője. Letartóztatásuk és kikényszerített vallomásaik ellenére a T-Bizottság azonban továbbra sem tudott egy Rajk-ügyhöz hasonló koncepciót kidolgozni, így további őrizetbevételekre került sor, miközben a gyanúsítottak száma is folyamatosan nőtt. Olyan prominens személyek keveredtek Feigl, Veselá és Kohnová vallomása révén a Field-ügybe, mint Josef Goldmann, Václav Nosek,

²⁵ KAPLAN 1990. 42–43.

²⁶ LUKES 1999. 171.

²⁷ ÁBTL, 2.1 – I/107 – A, V-142755/1, 221.

²⁸ KAPLAN 1990. 44.

Vladimír Clementis, Ludvík Frejka és Vilém Nový.²⁹ Mindannyian vagy kapcsolatban álltak Fielddel vagy ismerték csehszlovákiai tevékenységét. Field természetesen nem csupán magas rangú személyekkel volt kapcsolatban és hamarosan alacsonyabb beosztásban dolgozó ismeretségeit is vizsgálat alá vette az StB.

A T-Bizottság nyomozása a letartóztatások ellenére sosem kulminálódott jelentős kirakatperré a Field-ügy szempontjából. Ennek elsődleges oka természetesen az volt, hogy Pavlik nem volt hajlandó megerősíteni a Budapesten tett vallomásait, de nyilvánvalóan az sem segítette a bizottság munkáját, hogy alig vagy egyáltalán nem találtak bizonyítékokat. Mi több, Noel Field továbbra is Magyarországon volt, így az StB rá sem támaszkodhatott.³⁰ Az StB figyelme fokozatosan Clementisre terelődött, hiszen a szovjet (és magyar) nyomás, hogy végre Csehszlovákia is egy Rajk-perhez hasonló koncepcióval álljon elő, arra készítette a CSKP-t, hogy a meddőnek tűnő Field-ügy helyett ígéretesebb ügyek felé forduljon.

Természetesen Field kapcsolatairól nem feledkeztek meg teljesen. Az 1948–1949-ben készült vallomásokban szereplők közül sokan a későbbi Clementis-ügy, a Šling-ügy vagy akár a Slánský-ügy részesei lettek és akár a főperben, vagy az 1954-ig húzódó mellékperekben is elítélhették őket. Field-csoport néven összesen hatvan kommunistát ítélték el egy titkos eljárásban.³¹

A jegyzőkönyvek és vallomások alapos áttanulmányozása után és az állambiztonsági szolgálatok torzításait figyelembe véve levonható a következtetés, hogy Field a legszorosabb kapcsolatait az USC-ben folytatott munkája során szerezte. Vagy Svájcban, vagy utazásai során találkozott ezekkel az emberekkel, akik közül többen igen mély barátságot is kialakított. További ismeretségeinek kiépítésében ez a szűk kör vett részt: Field barátai vagy személyesen mutatták be őt további csehszlovák tisztviselőknél, vagy maguk tolmácsolták ismerőseiknek Field kéréseit. Nagyszámú ismeretsége tehát közvetlen és közvetett kapcsolataiból épült fel.

Az olyan fontos kapcsolatai révén, mint Pavlikék, Feigl, Veselá és Kohnová Field az USC-ben folytatott munkája során elsősorban lépést tartott a Csehszlovákiában zajló eseményekkel. Az információszerzés mellett ezek az ismeretségek a Csehszlovákiához való kapcsolódást is lehetővé tették. A fenti

²⁹ Goldmann vezető csehszlovák közgazdász és az Állami Tervhivatal vezetője, Nosek 1945 és 1953 között belügyminiszter, Clementis 1948 és 1950 között külügyminiszter, Frejka 1945 és 1951 között Gottwald gazdasági tanácsadója, Nový pedig a *Rudé Právo* főszerkesztője volt.

³⁰ KAPLAN 1990. 45–46.

³¹ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 47.

személyek az országban történt események Fieldnek való továbbadása mellett rendkívül sok segítséget nyújtottak számára olyan személyes ügyekben, mint átutazásaikor szállás nyújtása vagy az Egyesült Államokban kirobbanó botrányral kapcsolatos teendők megbeszélése. Ezek a kapcsolatai továbbá azért is rendkívül fontosak, mivel a fent említett ismerősei által került további csehszlovák személyekkel kapcsolatba. Fieldet a számos további ismeretségének ezek a legfontosabb személyek mutatták be.³²

Természetesen a csehszlovákiai események és különösen a februári fordulatról szóló hírek továbbítása Fieldnek kémkedésként is értelmezhető, hiszen a koncepció alapján az országról közölt információk nem szolgálhattak más célt egy „amerikai” esetében. Érdekes azonban megfigyelni azt a tendenciát, hogy kevésbé jelentős és közvetett kapcsolatai révén Field sosem elsősorban politikai információkra volt kíváncsi. Elsősorban a gazdaság, a mezőgazdaság és az államosított ipar egyes szegmensei érdekelték. Field számára azok az információk bírtak jelentőséggel, amelyek a gazdaság és a kereskedelem társadalom ellátásában való szerepére koncentráltak. Ezt támasztja alá a textiliparról, a külkereskedelemről, mezőgazdaságról és élelmezésről kapott információinak nagy mennyisége. Adámek František és Feigl a textiliparról, Frejka a gazdaságról, Štefan Rais az államosított iparról, Arnošt Pollák az ipar pénzügyeiről, Michal Falt’an a szlovák mezőgazdasági problémákról és a mezőgazdasági hitelről, Dr. Vladimír Sedlák az államosított kereskedelemről, az elosztásról és a magánkereskedelmi tervekről informálta Fieldet.³³ A neveket még hosszan lehetne sorolni, de ezekből a példákból is világosan látszik, hogy az általa kért információk az USC-ben végzett munkájához voltak nélkülözhetetlenek, hiszen ezek révén tudta felmérni a Csehszlovákiának nyújtandó segítség nagyságát. Az iparhoz kapcsolódóan azzal is tisztában kellett lennie a segélyezés végett, hogy az ország mely régiója milyen adottságokkal és viszonyokkal rendelkezik. A szlovák és cseh ipar és mezőgazdaság különbségei tehát ezért érdekelték. Az államosított ipar szerkezetéről szerzett információk pedig elsősorban azért voltak számára szükségesek, hogy eligazodjon az egyébként bonyolult és bürokratikus rendszer szerkezetében.

Összegzés

A fent röviden felvázoltakból is látszik, hogy Field milyen kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezett és hogy annak milyen jelentősége volt a magyar és a csehszlovák kirakatpercek alakításában. Bár Fieldet sosem kémtevékenység mozgatta, gyanús múltja és számos ismeretése kiváló lehetőséget biztosított egy a

³² ABS, F. MNB, SIGN. MNB-39. ČÁST 1. 9–11.

³³ ABS, F. MNB, SIGN. MNB-39. ČÁST 1. 10–13.

perekhez szükséges koncepció megkomponálásához. A levéltári források azonban egyértelműen bizonyítják, hogy még a kikényszerített vallomásokban sem található több, mint az USC-ben végzett munkájához szükséges gazdasági és politikai érdeklődés.

Field kapcsolatainak feltárása azonban nem pusztán azért jelentős kutatómunka, hogy a kémtevékenység koholt vádját cáfolni lehessen. Field csehszlovák kapcsolatainak kutatása azért is fontos, mivel a magyar és a csehszlovák állambiztonság együttműködésén keresztül tárható fel, amelyről szintén keveset tudunk.

Felhasznált szakirodalom

- KAPLAN, KAREL (1990): *The Report on the Murder of the General Secretary*. London, I. B. Tauris & Co Ltd.
- LUKES, IGOR (1999): The Rudolf Slánský Affair: New Evidence. *Slavic Review*. Vol. 58. No. 1. 160–187.
- MAJTÉNYI GYÖRGY – MIKÓ ZSUZSANNA – SZABÓ CSABA (szerk.) (2017): *Kémek, korok életek*. Erica Glaser Wallach és Noel H. Field története. Budapest, Libri Könyvkiadó – Magyar Nemzeti Levéltár.
- SHARP, TONY (2014): *Stalin's American Spy: Noel Field, Allen Dulles and the East European Show-Trials*. London, Hurst.
- ZINNER TIBOR (2013): „*A nagy politikai affér.*” A Rajk-Brankov-ügy. I. Budapest, Saxum Kiadó.

Levéltári források

- ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRA (ÁBTL, BUDAPEST)
2.1 A volt zárt irattár levéltári anyaga
I/107 – A (V-142755/1)
- ARCHIV BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK (ABS, PRÁGA)
FOND MINISTERSTVO NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI (F. MNB)
SIGNATURA MNB-37. (SIGN. MNB-37.) ČÁST 8.
SIGNATURA MNB-39. (SIGN. MNB-39.) ČÁST 1.

Texas a 19. század elején egy német-amerikai író szemével¹

Berczeli-Nemcsényi Alex

The United States reached its continental borders in the first half of the 19th century. During the expansion it acquired new territories through purchase, treaty or war. In the population of these areas the immigrants from Europe played a significant role. Thousands of immigrants came from the politically and economically divided Germany. Their numbers increased spectacularly from the 1830s. Most of them began their new life in the industrially more developed and more populous cities of the East Coast. But many of them settled in the southern regions of North America, for example in Texas.

In promoting this area, the writings of those who had already travelled there played an important role. They tried to report their experiences as positively as possible, because they wanted to justify their decision and to encourage as many people as possible to follow their example. A good example for this is Charles Sealsfield's novel *The Cabin Book*. This book is not just a historical novel, but a detailed account of contemporary Texas. In addition to the reasons for immigration, in my paper I will examine the historical context of *The Cabin Book* and the life of Charles Sealsfield.

Keywords: Texas, German-Immigration, German-Americans, United States

¹ A kutatás Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 - kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Az Amerikai Egyesült Államok a 19. század közepére érte el kontinentális határait. A terjeszkedés során vásárlással, szerződéssel vagy háborúval tett szert újabb területekre. Ezeknek a benépesítésében fontos szerepet játszottak az Európából, azon belül is a német területekről érkező bevándorlók. Számukra az Újvilág már ekkor a lehetőségek földjeként jelent meg. Nemcsak a keleti-part iparilag fejlettebb, népesebb városaiban telepedtek le, hanem az észak-amerikai kontinens déli régióiban is. Például Texasban, amely terület a spanyol gyarmatok része volt, majd 1821-es elszakadását követően a független Mexikói Köztársasághoz tartozott. 1836-ban önálló állammá vált egészen 1845-ig, mikor csatlakozott az Egyesült Államokhoz.

A terület népszerűsítésében fontos szerepet játszottak a már kiutazottak írásai, akik igyekeztek minél pozitívabban beszámolni tapasztalataikról. Ezt tették egyrészt azért, hogy megindokolják döntésüket, másrészt azért, hogy minél többeket biztassanak példájuk követésére. A Szegedi Történezhallgatók Egyesületének II. Konferenciáján elhangzott előadásomban az észak-amerikai kontinensre történő kivándorlás okainak rövid bemutatása mellett egy ilyen beszámoló keletkezési körülményeit, történelmi kontextusát és szerzőjének életét vizsgáltam. Charles Sealsfield *A kabinkönyv* című írása nemcsak általános beszámoló, hanem egy történelmi regény, mely részletesen mutatja be a korabeli Texast.

Sealsfield munkásságával kapcsolatban az 1960-as és 1970-es évek óta több írás is megjelent, ezek egy része életével foglalkozik, míg más része inkább műveinek visszhangjával. Sokan, mint például *Glen E. Linch* vagy *Leslie Wilson* a német-amerikai Texas-irodalom egyik legnagyobb alakjaként hivatkoznak rá, de egy rövid összefoglalón kívül mást nem nyújtanak. Hazánkban pedig, bár a szerző regényei, novellái közül még a 20. század elején is jelent meg néhány, Sealsfield életéről csak egy átfogóbb munka született 1874-ben. Jelen tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy a szerző életét és munkásságát kontextusba helyezzem és *A kabinkönyvet* ennek megfelelően mutassam be.

A kivándorlás okai

A 19. század első felében a német területekről az észak-amerikai kontinensre érkező bevándorlók száma folyamatosan emelkedett. Ennek a folyamatnak egyszerre voltak gazdasági, társadalmi és politikai okai. Közrejátszott az Európában a 19. század közepén kezdődött demográfiai robbanás, amely a 19–20. század fordulójáig

tartott.² A kontinensről történő kivándorlást erősítette a környezeti tényezők miatt is kialakult élelmiszerhiány.³ Sokan pedig a korszakban lezajlott fegyveres konfliktusok és a politikai átrendeződés miatt kényszerültek emigrálni.

Az 1815-ös waterlooi csatával végleg lezárultak a napóleoni háborúk, miközben Európa nagyhatalmai a vitás területi, politikai kérdéseket az 1814-ben megnyitott bécsi kongresszuson igyekeztek rendezni.⁴ Ezek a tárgyalások egyben a német alkotmányos rendezés fórumai is voltak. A kongresszus után Ausztria és Poroszország vezetésével létrejött a Német Szövetség, amely a megosztott területek egyesítésére tett kísérlet volt. Azonban csak az államok laza összefogását jelentette. Legfőbb törvényhozó szerve, a frankfurti Szövetségi Gyűlés nem hozhatott semmilyen, a tartományokra kötelező érvényű határozatot. Konfliktusforrást jelentett még, hogy a szövetség határai nem voltak azonosak a közép-európai német lakosság etnikai-kulturális vonalaival.⁵

A kongresszuson született döntéseket a társadalom csalódottan fogadta, hiszen nem jelentettek tartós megoldást. Kialakult egy értelmiségiek vezette, mozgalmakba tömörülő ellenzék, amelynek tagjai bár különböző módon, de lényegében ugyanazt próbálták elérni.⁶ Egységes német köztársaságot akartak, ahol érvényesül az alkotmányos szabadság, a nemzeti-tartományi képviselőlet. Követelték a választójog kiterjesztését és a régi feudális rend megszüntetését.⁷ Ezek a követelések a francia forradalom eszméiben gyökereztek, így mind Ausztria, mind Poroszország számára veszélyesek voltak. Mindkét nagyhatalom egy stabil, politikai-hatalmi központtal rendelkező, hierarchikus államot vizionált. A reformokat sürgető ellenzékkel szemben Metternich kancellár a *Karlsbadi Határozatokban* lépett fel, amelynek pontjait egészen 1848-ig folyamatosan

² Európa népessége a korszakban 150 millióról 400 millió före emelkedett. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államokba érkező bevándorlók száma az 1820-as évek elején évi 6000-ról 10 ezerre növekedett. Ez a szám 1826-ban már 15 ezer, 1828-ban már 30 ezer volt, 1832-ben pedig meghaladta az 50 ezret is. Az 1840-es és 1850-es években tovább nőtt 1,5 millióról 2,5 millióra. JOHNSON 2016. 286.; 291.; SELLERS ET AL 1995. 165., 235.; FRANK 2018. 78.

³ Az élelmiszerhiányt főként az 1816-os év kedvezőtlen időjárása, az 1825–26-os, 1826–27-es és az 1829–30-as évek kemény telei és az 1840-es években Írországot sújtó burgonyavész okozta. FRANK 2018. 78.; JOHNSON 2016. 290–291.; SELLERS ET AL 1995. 165;

⁴ FULBROOK 1993. 103.; HAHNER 2006. 150., 421–422.

⁵ FULBROOK 1993. 103–104.; VITÁRI 2010. 175–178.

⁶ Ilyen mozgalmak voltak például az ún. Német társaságok, tornamozgalmak, vagy az egyetemeken működő diákegyesületek. FULBROOK 1993. 109.; TOKODY – NIEDERHAUSER 1983.154–155.; VITÁRI 2010. 178.

⁷ VITÁRI 2010. 178.

szigorították. A dokumentumban megerősítették az olyan intézményeket, mint a cenzúra vagy a titkosrendőrség.⁸

Ezzel szemben az észak-amerikai kontinensen és az Egyesült Államokban nem voltak törvénybe iktatott társadalmi egyenlőtlenségek, ismeretlen volt az egyházi tized, a kötelező katonai szolgálat, a titkosrendőrség és a cenzúra is.⁹ Az Újvilágot vonzóvá tette még, hogy támogatta az egyén vállalkozásait, illetve, hogy olcsón lehetett földhöz jutni. Sőt a szövetségi kormányzat még ösztönözte is az olyan kezdeményezéseket, amelyek az új területek benépesítésére irányultak.¹⁰

A német területekről érkező emigránsok száma az 1830-as évektől kezdett el látványosan emelkedni. Az 1840 és 1860 közötti időszakban mintegy 1,5 millióan telepedtek le az Egyesült Államokban, a csúcspont pedig az 1854-es év volt, mikor 215 ezren vándoroltak ki.¹¹ A kivándorlási hullámban fontos szerepet játszottak a már kiutazottak írott vagy szóbeli beszámolóí. Megfigyelhető a *láncmigráció* folyamata, sokan ugyanis az elbeszélések hatására keltek útra, s telepedtek le az észak-amerikai kontinens azon régiójában, amelyről éppen hallottak vagy olvastak.¹²

A titokzatos Charles Sealsfield

Charles Sealsfieldet a 19. századi német-amerikai Texas-irodalom egyik legkiemelkedőbb alakjaként tartja számon nemcsak a szakirodalom, de egyes kortárs források is. Munkái között nemcsak személyes élményeiből merítő szépirodalmi alkotások vagy politikai írások találhatóak meg, hanem általános Amerika-leírások is.¹³ Nagy népszerűsége tett szert, műveit már a korszakban több nyelvre lefordították. *Egy túlvilági adósság* című kisregényét 1877-ben Csukássy József, a *Budapesti Hírlap* egyik alapítója fordította le magyarra, s látta el egy részletes életrajzi esszével. Ebben az esszében a következőképpen méltatja a szerzőt: „*Megalkotta az exotikus regényt, melyet Németország, Anglia és Amerika számára írt, s melyben pazar bőkezűséggel szórta az új alakokat, fogalmakat és képeket. A világirodalom történetében igen díszes hely illeti meg.*”¹⁴

Sealsfield egészen 1864-ben bekövetkezett haláláig titokzatos alakja volt a 19. századi irodalmi életnek. Zárkózott volt, csak kevesekkel tartotta a kapcsolatot, élete utolsó szakaszában pedig már egyedül, elszegényedve, szerény körülmények

⁸ TOKODY – NIEDERHAUSER 1983. 154–155.; VITÁRI 2010. 179.; FULBROOK 1993. 110–111.

⁹ JOHNSON 2016. 292.

¹⁰ JOHNSON 2016. 292.; SELLERS ET AL 1995. 109.

¹¹ BRUCE 1992. 9.; HAWGOOD 1940. 57.

¹² KAMPHOEFNER ET AL 1991. 9.; KEEVEN-FRANKE 2011. 23.

¹³ LINCH 1986. 28.; WILSON 1977. 101–103.

¹⁴ CSUKÁSSY 1877. 21.

között élt és dolgozott a svájci Solothurn városában. Arra, hogy a Sealsfield csak álnév a végrendeletéből derült fény, melyben minden vagyonát a morvaországi Znojmo város melletti, német lakosságú Poppitz faluban élő Anton Postlre és családjára hagyta.¹⁵

Ezután vált egyértelművé, hogy az ismert szerző valódi neve *Karl Anton Postl*.¹⁶ 1793-ban született, majd a znojmoi jezsuita gimnázium elvégzése után szerzetes lett. 1808-tól kezdődően Prágában filozófiát és teológiát hallgatott, s 1814-ben pappá is szentelték, sőt, igen magas tisztséget töltött be rendjében.¹⁷ Azonban 1822-ben kilépett a papi rendből, családjával pedig minden kapcsolatot megszakított. Csukássy életrajzi esszéje alapján ebben nemcsak politikai, de magánéleti okok is közrejátszottak.¹⁸

Szabadkőművesek segítségével Svájccon keresztül Franciaországba utazott *Monsieur. C. Sidone* álnéven, majd onnan 1823 augusztusában érkezett meg New Orleansba.¹⁹ Az Egyesült Államokbeli tartózkodása alatt vette fel a Charles Sealsfield álnevet, amelyen műveit is megjelentette. Emigrációjának politikai okait az 1828-ban, *Ausztriáról* című röpiratában részletezte, amelyben éles kritikát fogalmazott meg Metternich kancellárral szemben.²⁰

Sealsfield az emigráció után

Az észak-amerikai kontinensre történő átkelés után Sealsfield élt New Yorkban, Pennsylvániában, járt Louisianában, átutazott Texason és Mexikón.²¹ Már 1826-ban, alig három évvel emigrációja után, még C. Sidone álnéven, megjelentette az Egyesült Államokat bemutató *Az észak-amerikai Egyesült Államok C. Sidontól, aki az Egyesült Államok polgára* című munkáját.²² Önmagában a cím is beszédes, hiszen jelzi, hogy már ekkor az ország állampolgáraként azonosította magát. Azonban arra vonatkozóan, hogy pontosan mikor és milyen néven lett ténylegesen amerikai állampolgár, a szakirodalom eddig nem szolgáltat információkkal.

¹⁵ CSUKÁSSY 1877. 7–9.

¹⁶ CSUKÁSSY 1877. 13.; WILSON 1977. 101.

¹⁷ CSUKÁSSY 1877. 10–11.; NÁDL 1961. 26.

¹⁸ Csukássy József írása alapján Sealsfield 1822-ben Prágában találkozott öccsével, Józseffel, akinek beszámolt arról, hogy ki szándékozik lépni a papi rendből és Bécsbe akar költözni, mert egy főúri nőt szeret. CSUKÁSSY 1877. 11–12.

¹⁹ WILSON 1977. 101.

²⁰ A munka eredeti angol címe: *Austria as it is*. A szerző nemcsak általános leírást ad az akkori osztrák politikáról, hanem a röpirat VI. fejezetében élesen bírálja Metternich kancellárt és az általa működtetett politikai rendszert. SEALSFIELD 1828. 144–159.; CSUKÁSSY 1877. 15.; NÁDL 1961. 26.;

²¹ WILSON 1977. 101.

²² Eredeti német nyelvű cím: *Die Vereinigten Staaten von Nord Amerika von C. Sidon, Bürger der Vereinigten Staaten*. STOCKINGER 1909. 155.

Sealsfield 1829-ben Mexikóba utazott üzleti ügyben, amelynek kormányai ebben az időszakban igyekeztek elősegíteni a határvidéki területek, köztük Texas benépesítését.²³ A mexikói Kongresszus még 1824-ben törvényt hozott a bevándorlásról és gyakorlatilag megnyitotta a független állam észak-nyugati határvidékét a betelepülők előtt. Biztosították a földbirtoklás jogát, ami mellé négy évre adómentességet is adtak. A további szabályozás kidolgozását az egyes államok hatáskörébe utalták, így Texas-Coahuila állam még kedvezőbb feltételekkel kínált olcsó földeket, ráadásul az új tulajdonosok hat évig kaptak adómentességet.²⁴ Az új szabályok hatására az Egyesült Államokból áttelepülők száma folyamatosan emelkedett, 1830-ig húszezerre, 1835-ig pedig már harmincötezerre.²⁵

Azonban az egyre növekvő bevándorlás miatt, Charles Sealsfield érkezésekor feszült volt a viszony Mexikó és Texas között. 1826-ban Nacogdoches környékén kitört a *fredóniai felkelés*, amely során angol-amerikai telepesek egy csoportja kikiáltotta egy kisebb terület függetlenségét Mexikótól.²⁶ A felkelést levertek és hatására a központi kormányzat a texasi területeket szigorúbb ellenőrzés alá vonta. A lázadás további következménye volt, hogy a közvetlenül határos amerikai területekről megtiltották a további bevándorlást, magas vámokat vetettek ki a Texas által az Egyesült Államokból importált árukra, valamint, bár maga az intézmény fennmaradhatott, további rabszolgák behozatalát megtiltották.²⁷ A helyzetet súlyosbította, hogy ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok kormányai az 1820-as évek végén, 1830-as évek elején többször tettek ajánlatot Texas megvásárlására, amelyekre folyamatosan nemleges választ kaptak.²⁸

Arra vonatkozóan még nincs egyértelmű magyarázat, hogy Sealsfield mexikói üzleti útjának mi lehetett a konkrét célja. Fennáll annak a lehetősége, hogy birtokot akart vásárolni, ami az Egyesült Államok és Mexikó, illetve a mexikói kormányzat és a bevándorlók közötti feszült viszony miatt nehézségekbe ütközött. Az biztos, hogy a látogatás után a szomszédos Louisiana-ban vásárolt földbirtokot, amelyen egy gyapotültetvényt akart létrehozni. Ehhez New Orleansban még rabszolgákat is vett.²⁹ Azonban a pénzügyeit kezelő bankár csődöt jelentett, így új birtokának

²³ CSUKÁSSY 1877. 15.; VECSEKLŐY 1985. 122.

²⁴ KÖKÉNY 2007. 41.

²⁵ MAGYARICS 2014. 71.; VECSEKLŐY 1985. 123.

²⁶ KÖKÉNY 2007. 58.; KÖKÉNY 2017. 141.; VECSEKLŐY 1985. 123.

²⁷ KÖKÉNY 2007. 67.; MAGYARICS 2014. 71.; JOHNSON 2016. 373.

²⁸ John Quincy Adams (1825–1829) 1827-ben követet küldött Mexikóba és egymillió dollárt ajánlott fel a Rio Grandéig, majd további 500 ezer dollárt a Colorado folyóig terjedő területekért. Ezután Andrew Jackson (1829–1837) ötmillió dollárt kínált egész Texasért. KÖKÉNY 2007. 63.; VECSEKLŐY 1985. 123–124.

²⁹ CSUKÁSSY 1877. 16.

jelentős részét vissza kellett szolgáltatnia az eredeti tulajdonosnak.³⁰ Bár emigrációjában jelentős szerepet játszott a szigorú, központosító Metternich-féle politika, a Csukássy József által írt életrajz alapján úgy tűnik, hogy Sealsfield a *szabadság és egyenlőség* elvével nem minden tekintetben értett egyet. „*Szokott köre a rabszolgák felszabadítása mellett nyilatkozott, míg Sealsfield azt állította, a néger közelebb áll a majomhoz mint az emberhez, hiányzik benne minden ész és értelem*” – idézte fel a szerző az anekdotát az 1870-es években.³¹ Ebből úgy tűnik, hogy Sealsfield felvette az ültetvényes déli elit mentalitását, s a rabszolgaság intézményét nem ítélte el, az afroamerikaiakról alkotott véleménye pedig lesújtó volt. A Lousianában vásárolt birtok további sorsára vonatkozóan még nem találtam forrásokat, így nem tudni, hogy sikerült-e megvalósítani a gyapotültetvényt, illetve, hogy az miként működött. Csukássy munkájában annyi utalás van még rá, hogy a polgárháborút követő rekonstrukciós időszakban hadiadót kellett utána fizetnie, míg a haszonbért nem kapta meg.³² Kérdéseket vet fel, hogy a korszakban milyen módon lehetett ezt lebonyolítani, hiszen Sealsfield később visszaköltözött Európába.

A balsikerű pénzügyi ügyletet követően visszatért New Yorkba, ahol publicista lett. A francia-amerikai lakosság egyik népszerű lapjának, a *Courrier des États-Unis*-nek lett szerkesztője, de nem sokáig maradt az újság élén. 1833-ban visszatért Európába, Svájcban telepedett le, először Zürichben, majd 1853-ban a hozzá közel eső Solothurnban.³³ Irodalmi munkássága ebben az időszakban bontakozott ki teljesen.

A kabinkönyv történelmi háttere

Charles Sealsfield *A kabinkönyv, avagy nemzeti jellemzők* című írása 1841-ben jelent meg német nyelven.³⁴ Nagy népszerűsége tett szert a korszakban, hiszen már 1844-ben angolra fordították, majd új kiadásai jelentek meg 1852-ben és 1871-ben.³⁵ Az első hosszabb ott tartózkodás után még három ízben utazott Észak-Amerikába, 1837-ben, 1850-ben és 1859-ben.³⁶ *A kabinkönyvhöz* az 1823-as és 1837-es utazásai során gyűjtött anyagot. Sealsfield elbeszélés módja is arra enged következtetni, hogy személyes élményeiből táplálkozik a munka.

³⁰ CSUKÁSSY 1877. 16.

³¹ CSUKÁSSY 1877. 17–18.

³² CSUKÁSSY 1877. 19.

³³ CSUKÁSSY 1877. 16–18.

³⁴ A mű eredeti német címe: *Das Kajütenbuch oder Nationale Charakteristiken* SEALSFIELD 1841.

³⁵ WILSON 1977. 101.

³⁶ CSUKÁSSY 1877. 5.

A mű főszereplője egy bizonyos *Edward Nataniel Morse* ezredes, aki egyes szám első személyben mondja el a történetet, így az eseményeket az ő szemén keresztül követheti az olvasó.³⁷ Egy kidolgozott és részletgazdag kép rajzolódik ki Texasról. Morse ezredes egy fiktív alak, aki jelen volt minden sorsfordító eseménynél, személyesen ismerte az olyan fontos történelmi alakokat, mint Stephen F. Austin vagy Sam Houston.³⁸ Sealsfield regénye alapján nemcsak Texas földrajzi vagy társadalmi viszonyai ismerhetőek meg, hanem azon történelmi események is, amelyek során az állam elszakadt a Mexikói Köztársaságtól.

Bár Mexikó és Texas között az 1830-as évek elején feszült volt a viszony, többször nyugvópontra jutott. Ehhez hozzájárult, hogy Santa Anna tábornok 1833-as elnökké választásakor liberális reformok elindítására tett ígéretet, de azok végrehajtását már alelnökére bízta.³⁹ Ezek a reformok azonban ellenállásba ütköztek az egyház és a hadsereg köreiből. Az ellentétek kiéleződéséhez végül az vezetett, hogy a tábornok váratlanul visszatért Mexikóvárosba, átvette a hatalmat és konzervatív fordulatot hajtott végre. Megszakította a korábban elindult folyamatokat és egy centralista kongresszust állított fel.⁴⁰

A mexikói kormányzattal szemben Texasban kialakult egy ellenzék, mely két táborra oszlott, a Békepártra és a Háborús Pártra. Bár mindkettő nagyobb politikai autonómiát szeretett volna, előbbi Texas állam önállóságát a Mexikói Köztársaságon belül, míg utóbbi attól teljesen függetlenül képzelte el.⁴¹ Santa Anna fordulatának hatására a Háborús oldal került fölénybe, így 1836. márciusában „*Texas népének nyilvánvaló megbízásával felruházott képviselői*” kinyilvánították, hogy „*Texas népe mostantól szabad, szuverén és független köztársaságot alkot.*”⁴² Az új állam kormányának vezetője Henry Smith lett, önálló hadserege élére pedig Sam Houston került.

Texasban már 1834–1835-ben voltak fegyveres összetűzések, a mexikói főszereg azonban csak 1836 februárjában kelt át a Rio Grandén.⁴³ A függetlenségi háború

³⁷ SEALSFIELD 1841.; WILSON 1977. 101.

³⁸ WILSON 1977. 101.; 103.

³⁹ A reformok közé tartozott például az is, hogy Texas-Coahuila állam törvényhozása lehetővé tette az angol nyelv használatát a hivatalokban, meghosszabbíthatták a korábbi birtokadományok szerződéseit, megnövelhették a helyi bíróságok számát, illetve lehetőséget biztosíthattak az esküdtszéki tárgyalásokra. KÖKÉNY 2007. 68.

⁴⁰ A konzervatív fordulat után az új centralista kormányzat feloszlatta az egyes államok, így Texas-Coahuila törvényhozó testületeit, véderejüket minimálisra csökkentette, a közigazgatási rendszert átszervezve pedig államok helyett kerületeket alakított ki. KÖKÉNY 2007. 71.

⁴¹ KÖKÉNY 2007. 67.

⁴² Texas függetlenségi nyilatkozata In.: BÖDY-URBÁN 2001. 169.

⁴³ KÖKÉNY 2007. 75.; VECSEKLŐY 1985. 125.; JOHNSON 2016. 373.

során eleinte a centralista kormányzat seregei voltak előnyben, sorra foglalták el a helyőrségeket. Az Egyesült Államok hivatalosan nem foglalt állást, s nem nyújtott segítséget egyik félnek sem. Polgárai közül viszont egyre többen kezdtek szimpatizálni a texasiak függetlenségi harcával és nagyon sokan szöktek át a határon, hogy önként csatlakozzanak az új köztársaság seregéhez.⁴⁴ A háború végén megszületett az önálló Texasi Köztársaság, amelyet először 1837-ben az Egyesült Államok, majd nem sokkal később az európai nagyhatalmak közül Anglia és Franciaország is elismert.⁴⁵

Konklúzió

Charles Sealsfield egy izgalmas időszakban tartózkodott az észak-amerikai kontinensen. Utazásai alatt nyomon követhette, hogyan kezdődött Texas függetlenségi háborúja, megtapasztalhatta az Egyesült Államok közvéleményének reakcióját, majd a fiatal köztársaság megszületése után beszélhetett a résztvevőkkel is. *A kabinkönyv* nemcsak egy úti beszámoló, hanem egy történelmi regény is, mely a korabeli eseményeket örökíti meg.

A mű fogadtatása és a német emigrációra gyakorolt hatása további kutatás tárgyát képezi. Annyi bizonyos, hogy nagy népszerűségnek örvendett a korszakban. Sőt, nem sokkal Sealsfield halála után egyes művei már hazánkban is ismertté váltak. Más írásokkal együtt pedig az észak-amerikai kontinens déli régióiba történő német kivándorlásra is érezhető hatással volt. *A kabinkönyv* 1841-es publikálását követően alig egy évvel alapították meg a *Texasi Német Bevándorlók Védelmére Létrehozott Egyesületet*, rövidebb nevén az *Adelsvereint*.

Ezzel együtt Sealsfield életének, munkásságának még számos részletével kapcsolatban vetődnek fel kérdések, amelyeket csak további kutatásokkal lehet tisztázni. *A kabinkönyvet* pedig részletes, kritikai vizsgálatnak kell alávetni, hogy látható legyen, mely részei fiktívek és mely részei felelnek meg a valós történelmi eseményeknek. Ezt követően pedig össze kell hasonlítani a szerző többi, Amerikával foglalkozó írásával és más, kortárs beszámolókkal. Így eldönthetővé válik a kérdés, hogy valóban a német-amerikai Texas-irodalom kiemelkedő alakja-e, illetve egy teljesebb kép rajzolódhat ki a 19. századi, Észak-Amerikába irányuló német emigrációról.

⁴⁴ Texas függetlenségi háborúját lsd. részletesen: KÖKÉNY 2007. 73–80.

⁴⁵ VECSEKLŐY 1985. 126–128.

Felhasznált szakirodalom

- CSUKÁSSY JÓZSEF (1877): *Sealsfield Károly, Egy túlvilági adósság, fordította és életrajzi esseyvel ellátta Csukássy József*, Magyar Könyvesház IV. évf., Budapest, Aigner Lajos.
- BÓDY PÁL – URBÁN ALADÁR (2001): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620–1980*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus.
- BRUCE, LEVINE (1992): *The Migration of Ideology and the Contested Meaning of Freedom: German Americans in the Mid-Nineteenth Century*. Washington DC, German Historical Institute,
- FRANK TIBOR (2018): Idő- és térszemlélet az amerikai történelemben. In.: Frank Tibor (szerk.): *Amerika világai*. Angol-amerikai történelmi tanulmányok. Budapest, Gondolat Kiadó, 17–30.
- FULBROOK, MARY (1993): *Németország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó.
- HAHNER PÉTER (2006): *A régi rend alkonya, Egyetemes történet 1648–1815*. Budapest, Panem Könyvkiadó.
- HAWGOOD, JOHN A. (1940): *The Tragedy of German-America, The Germans in the United States of America during the Nineteenth Century – and After*. New York-London, G. P. Putman's Sons,
- JOHNSON, PAUL (2016): *Az amerikai nép története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KAMPHOEFNER, WALTER D. – HELBICH, WOLFGANG – SOMMER, ULRIKE (1991): *News from the Land of Freedom. German Immigrants Write Home*. Ithaca-London, Cornell University Press.
- KEEVAN-FRANKE, DORRIS (2011): *Imagies of America, Warren County*. Charleston, Arcadia Publishing.
- KÖKÉNY ANDREA (2007): *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*. Szeged, SZTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola.
- KÖKÉNY ANDREA (2017): Stephen F. Austin és a Texasi Köztársaság születése. *Aetas*. 32. évf. 4. sz. 133–154.
- LINCH, GLEN E. (1986): Rural Hill Country: Man, Nature, and the Ecological Perspective. In.: Gish, Theodore – Spuler, Richard: *Eagle in the New World: German Immigration to Texas and America*. Texas, A&M University Press.
- MAGYARICS TAMÁS (2014): Az Egyesült Államok területi terjeszkedésének diplomáciája. In.: Magyarics Tamás (szerk.): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története, Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 60–82.
- NÁDL ANTAL (1961): Az emigráció szerepe a politikai költészet fejlődésében. *Filológiai Közöny*. VII. évf. 1–2. sz. 25–30.

- SEALSFIELD, CHARLES (1828): *Austria as it is*. London,
- SEALSFIELD, CHARLES (1841): *Das Kajütenbuch, oder Schilderungen aus dem Leben in Texas*. Erlangen, Verlag Karl Müller.
- SELLERS, CHARLES – MAY, HENRY – MCMILLEN, NEIL R. (1995): *Az Egyesült Államok története*. Budapest, Maecenas Könyvek.
- STOCKINGER GYULA (1909): Névtelenek irodalmi temetője. *Magyar Könyvszemle*. 17. évf. 1–4. sz. 154–155.
- TOKODY GYULA – NIEDERHAUSER EMIL: *Németország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VECSEKLŐY JÓZSEF (1985): *A csillagsávos lobogó nyomában*. Budapest, Magvető Kiadó.
- VITÁRI ZSOLT (2010): Birodalomból birodalom. „Németország” 1815–1871. In: Bebesi György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs, Bocz Kiadó. 175–190.
- WILSON, LESLIE A. (1977): Another Planet: Texas in German Literature. *Rice University Studies*, 63. no. 3. 101–109.

A Nagy Chorográfiák. A korabeli földrajzi tudás közvetítői vagy térképek „szövegkönyvei”?¹

Csapó Fanni

The humanist geography appeared in Hungary at the end of the 15th century. As suddenly as it appeared, the Hungary-chorography disappeared quickly from historians' repertoire. After the 16th century, we can not read geographical description of Hungary in the historical summary works about the country. In the 15th and 16th century, the most important aim for humanist historians was the reliable and accurate description of contemporary Hungary. In my essay, I would like to examine the relationship between Hungary-chorography of Pietro Ransano, Antonio Bonfini, István Brodarics, Miklós Oláh and map which was used by these humanists to write their work.

Keywords: chorography, map, Hungary, humanism, 15th–16th century

¹ A tanulmány megírását a NKFIH K-119237 azonosítószámú, Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve című projekt támogatta.

A magyar földrajzi irodalom gyökerei szinte a semmiből bontakoztak ki, tekintve, hogy „a 15. század derekán még nincs jele a geográfiai érdeklődésnek”.¹ A 15. század második felében bekövetkező nekilendülés két tényezőnek volt köszönhető, egyrészt hazánkban is elterjedt a humanista tudományosság azon fő törekvése, amely feladatát az antik irodalom eredményeinek modern alkalmazásában látta. Másrészt Magyarországon a 15. század végére létrejöttek azok a technikai és szubjektív feltételek, amelyek a geográfiai jellegű munkák megszületéséhez kellettek, valamint megjelent a társadalmi igény is hazánk földrajzi feltárására. A humanista földleírások a történetírás műfaján belül jelentek meg, ezért tárgyukban és módszereikben közelebb állnak a történetíráshoz és a filológiához, mint a mai értelemben vett földrajztudományhoz.² Ahogyan a 15. század végén szinte a semmiből bontakoztak ki a Magyarország-chorográfiák, ugyanolyan hirtelenséggel tűntek el a történetírók repertoárjából. A 16. század után nem találunk a nagy történeti összefoglaló munkákban – gondolhatunk itt Istvánffy Miklós *Magyarország történetére*, vagy Bethlen Farkas *Erdélytörténetére* – földrajzi bevezetőt. Jelen tanulmányban négy szerző, Pietro Ransano, Antonio Bonfini, Brodarics István és Oláh Miklós chorográfiáinak és az azok megírásához felhasznált térképeknek a viszonyát vizsgálom.

Antik térkép és Magyarország-chorográfia

Bár 1488-ban Brűnben megjelent nyomtatásban Thuróczy *Chronica Hungarorum*, amely a magyar történelmet Attilától Mátyás királyig vezette, azonban Thuróczy művének stílusa a reneszánsz szellemiségű udvar számára barbárnak tűnhetett. Ezért, amikor ugyanebben az évben Pietro Ransano nápolyi követként hazánkba érkezett, Beatrix királyné felkérte, hogy írja meg a magyarok történetét saját korukig, és Ransano munkáját segítőként átadta neki a Thuróczy-kronika egy példányát.³ Az olasz humanista 1489 január-februárja és 1490 februárja és áprilisa között vetette papírra magyar történelmét, az *Epithoma rerum*

¹ KULCSÁR 2010. 19.

² KULCSÁR 2010. 19–25.

³ Ransano műve előszavában következőket írja le, hogy miért fogott a magyarok történetének megírásába: „Elmondom azonban röviden, hogy miért támadt kedvem és vágyam újból az írásra. Amikor tavaly télen Bécsben voltam, a te Beatrixed, a legbölcsebb királyné átadott nekem olvasásra egy bizonyos könyvet, amelyben azoknak a fejedelmeknek a sora található, akik Attilától kezdve egészen a te korszakodig uralkodtak Magyarországon. A könyvet olvasva észrevettem, hogy ez a történet nem olyan ékesszólóan íródott, ahogyan azt a magasztos és méltó téma megkívánná, és magának a királynénak a buzdítására kissé ékebb stílusban kezdtem azoknak az írásához, amiket a magyar királyok uralkodásáról és sorrendjéről annak a könyvnek a szerzője nem kellő latinsággal adott elő.” (ford. Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet) Ransanus 1999. 9–10.

Hungararumot.⁴ Az vitathatatlan tény, hogy Ransano *Epithomaje* a krónikakompozíció kivonata humanista stílusban megírva, azonban a második és harmadik index, ami a Magyarország és a Duna folyó leírását tartalmazza, Ransano önálló alkotása, és egyben a mű novuma is, amennyiben az *Epithoma* az első olyan munka, amely Magyarország humanista földleírását tartalmazza.⁵

A továbbiakban vizsgáljuk meg Ptolemaiosz térképének viszonyát az *Epithomával*. Ransano maga nevezte meg felhasznált forrásai között Ptolemaioszt, akinek térképét nemcsak Pannonia határainak ismertetéséhez, hanem a terület felosztásának leírásához is használta, amit egyértelműen bizonyít a következő szöveghely: „*Felső-Pannóniát azokkal a határokkal írta körül [ti. Ptolemaiosz], amelyeket fentebb említettünk, amikor egész Pannóniáról beszélünk, azaz nyugatról a Caecius hegy és a Carvantis egy része, mely hegy Noricumot Istriától és Illyria egy részétől elválasztja; délről Istria Illyria egy része, északról a noricum hegyeknek és a Dunának egy része, amely a Caecius hegytől egészen addig a helyig terjed, ahol az Arabo folyó beleömlik, keletről pedig Alsó-Pannónia határolja azon vonal mentén, amelyet ő a két terület határaként állapított meg.*”⁶ De nemcsak a terület határait, hanem az itt élő népeket, valamint a városokat és azok elhelyezkedését is a térképről olvasta le Ransano.⁷ Ha megnézzük a mellékletben szereplő Ptolemaiosz térképeket (lásd 1., 2., 3. számú melléklet), akkor azt láthatjuk, hogy Pannonia Superior és Inferior határánál valóban található egy vonal, ami a Duna és az Arabo folyó találkozásától indul dél felé. Továbbá az is látható ezeken a térképeken, hogy a városnevek és földrajzi képződmények mellett a Pannoniában élő egyes barbár törzsek is fel vannak tüntetve. Annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy mely térkép szolgálhatott forrásként Pannonia leírásához Ransano számára, a térképek és az *Epithoma* szövegének összevetése szükséges.

Az *Epithoma* elkészültéig, vagyis 1490-ig négy olyan Ptolemaiosz kiadás jelent meg, amelyek így Ransanus szóba jöhető forrásai lehetnek. Claudius Ptolemaiosz *Cosmographiajának*⁸ legkorábbi kiadása (1. sz. melléklet) Domenico de Lapi nevéhez fűződik, aki 1477-ben Bolognában jelentette meg Ptolemaiosz művét a

⁴ Kulcsár 2010. 99.

⁵ KULCSÁR 1969. 302–307.

⁶ RANSANUS 1999. 28–29.

⁷ Alsó Pannónia népeiről és jelentősebb településeiről a következő olvasható Ransanusnál: „*Ugyanezen Pannóniát [=ti. Alsó Pannóniát] – mint mondja – az alábbi népek lakják; nyugaton az amantinusok, alattuk a hercuniaták, utánuk az andiantes nép, majd a berucusok, a keleti részen legészakabbra az eraviscusok, legdélebben pedig a scordiscusok laknak. Duna menti városai az alábbiak: Curtia, Salva, Carpis, Aquincum, ...; ugyanezen folyótól távolabb eső városai a következők: Berbis, Serbinum, Ivollium ... Tarsium, Sirmium.*” (ford. Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet) RANSANUS 1999, 29.

⁸ Itt meg kell jegyezni, hogy a Claudius Ptolemaiosz neve alatt fennmarad munkák esetében egyaránt találkozhatunk a *Cosmographia* vagy *Geographia* címmel is.

térképekkel együtt. A második nyomtatott *Geographiát* Rómában nyomtatták Arnold Bucknick nyomdájában 1478-ban (2. sz. melléklet), itt is, ahogy az előző könyv esetében a szöveg után térképek következtek. A 1478-as példány másodszer is kiadásra került Rómában két évvel később, de ekkor már nem Bucknick volt a nyomdász, hanem Petrus de Turre. A harmadik Ptolemaiosz könyvet, ami egyben az első olasz nyelvű térképes Ptolemaiosz, 1480 körül nyomtatták Firenzében Nicolo Tedescho nyomdájában. Ehhez a kiadáshoz a meglévő térképek mellé négy modern táblát is készített Francesco Berlinghieri (3. sz. melléklet), éppen ezért a könyvtári vagy levéltári katalógusokban legtöbbször már nem is Ptolemaiosz, hanem Berlinghieri neve alatt található meg. Végül Ransano utolsó feltételezhető forrását Ulmban Lienhardt Holle nyomtatta ki 1482-ben. Ez is több kiadást ért meg, a másodikat 1486-ban szintén Ulmban jelentették meg, de már Johann Reger nyomdájában.⁹

Ha a térképeket Ransano szövegével egybe vetjük, akkor azt kell látnunk, hogy a De Lapi-féle térkép (1. sz. melléklet) írásmódja eltér a Ransanónál szereplő nevekétől, ugyanis a térképen Turta és Tarpis olvasható, míg az *Epithomában* Curta és Carpis van írva. Ha azt feltételezzük, hogy erről másolt Ransano, akkor nála is „t” betűs alakú városnevekkel kellene találkozunk. Továbbá az is a De Lapi-féle térkép elvetése mellett szól, hogy az *Epithoma* szövegéhez képest hiányos, ahogyan szinte mindegyik térképre igaz, hogy városok (például Bassiana vagy Phlexum) vagy barbár népek (például a hercuniaták) hiányoznak. Ellenben az Arnold Buckinck által kiadott *Geographia* Pannonia térképén (2. sz. melléklet) minden olyan várost megtalálhatunk, amit Ransanónál is, sőt az egyes városok neveinek írásmódja is hasonló az *Epithomában* olvashatóakkal, valamint az összes térkép közül a Noricum alatti terület megnevezése, azaz Istria is csak Bucknicknál szerepel. További érv szólhat a Bucknick térkép használata mellett, hogy Szathmáry Tibor a Magyarország és a reneszánsz Itália közti kapcsolatokra alapozva azt feltételezi, hogy Mátyás király könyvtárában is volt egy példány ezen térképből, pontosabban a Bucknick-féle Ptolemaiosz kiadásból,¹⁰ tehát valószínűleg ez a térkép szolgálhatott forrásul az *Epithoma* Pannoniára vonatkozó részeinek megírásakor.

Antonio Bonfini volt a második olyan humanista, akit azért fogadtak fel egy átfogó magyar történelem megírására, mert a reneszánsz szellemiségű királyi udvar ízlésének nem felelt meg Thuróczy műve. A felkérés magától Mátyás királytól érkezett 1488 májusában, sőt az uralkodó még udvari történetírójának is megtette Bonfiniét. Az anyaggyűjtés és tájékozódás után 1489 közepe és 1490 februárja között

⁹ SZATHMÁRY 1987. 15–22.

¹⁰ SZATHMÁRY 1987. 17.

kezdte el megírni a *Rerum Ungaricum Decadest*. A *Decades*ben az utolsó említett esemény az 1496. júliusi országgyűlés (V.5.90-115), amit valamikor 1496 végén vagy 1497 elején jegyezhetett le.¹¹ A nagyívű összefoglaló történeti munka első *decas*ának első könyve az, amely a korabeli Magyar Királyság földleírását magába foglalja. Az első könyv szerkezete két nagy egységre osztható: az első egység a 1. mondattól a 282. mondatig Szkitia, Szarmatia és a környező területek leírását, valamint az 54. mondattól a 95. mondatig egy rövid Magyarország és Erdély jellemzést foglalja magába, majd a 283. mondattól az első könyv végéig Magyarország körkép olvasható.¹² A *Decades* forrásait vizsgálva Kulcsár Péter bizonyította be, hogy Bonfini Magyarország-chorográfija benne Pannonia-leírásával, bár Ptolemaiosz van forrásként megnevezve, Ransano *Epithomájára* épül.¹³ Ezért Bonfini Pannonia-leírásának és a Ptolemaiosz térkép összevetésének nem látom értelmét, ugyanakkor a Daciáról és a metanasta jazigokról szóló szövegrészeket és a Ptolemaiosz Dacia térképe közötti hasonlóságokat vagy különbségeket érdemes szemügyre venni. Ugyanis míg Ransanusnál az egykori Dacia provinciáról egyáltalán nem olvashatunk, de még magáról Erdélyről is csak felületesen szerepelnek információkat, ezzel szemben Bonfini külön részt szentelt az egykori Dacia provincia bemutatásának. A metanasta jazigok területének¹⁴ a határait valószínűleg a Pannoniáról készített térkép alapján adhatta meg Bonfini, ugyanis csak azon a térképen jelzik Germániát, a jazigok városait pedig a Dacia térképről olvashatta le. Dacia területének és népeinek és jelentősebb városainak a *Decades*ben szereplő leírása, az antik és a korabeli történeti eseményeket elbeszélő részeket kivéve, szintén Ptolemaiosz Daciát ábrázoló térképe alapján készült el. Ha Ransano kapcsán azt feltételezzük, hogy a Bucknick-féle Ptolemaiosz kiadást használta, hiszen ehhez könnyen hozzáférhetett Mátyás udvarában, akkor azt kell feltételeznünk, hogy Bonfini is ezt használhatta a *Decades* első könyvének vonatkozó részeihez.

A Ptolemaiosz kiadások Dacia térképeinek összevetése is megerősíti a Bucknick-féle kiadás használatát. Ugyanis a Berlinghieri-féle térképen eltérő a városok írásmódja: például Bonfininél Lizisis, Porolossium szerepel, a térképen Lizini, Parolisso, de a De Lapi-féle Dacia térkép is meglehetősen hiányos a *Decades* szövegéhez képest, nem szerepelnek rajta bizonyos barbár népek (például a

¹¹ KULCSÁR 2008. 99–101.

¹² KULCSÁR 1973. 11.

¹³ KULCSÁR 1963. 36–47.

¹⁴ „A jazigok, akiket fentebb Germánia és Dácia közé helyeztünk, metanastáknak nevezettek, azaz száműzötteknek, mert ősi székhelyükről elűzték őket; városaik hajdan ezek voltak: *Uscenum, Bormanum, Abieta, Parca, Trissum, Candanum, Pessium és Partiscum*”. (ford. Kulcsár Péter) BONFINI 1995. 14.

teuriscusok, albocensik), vagy írásmódjuk eltérő (Bonfininél rhatacensi szerepel, a térképen rataesi). Vagy éppen az elhelyezkedésük nem egyezik, például Bonfini a következőképpen adja meg az egyes népek elhelyezkedését: „*Dácia régi népei voltak a teuriscusok, a cistobocok, ezek alatt a predavensik, a rhatacensik, a caucoensik, bipehek...*”¹⁵ Ezzel szemben a De Lapi-féle Dacia térképet a coertoboci, a predavensí és a rataesi nép egyvonalon helyezkedik el a térképen, míg a Bucknick térképen a predavensik, a rhatacensik, caucoensik valóban a teruskusok és a cistobocok alatt helyezkednek el. Ha városok elhelyezkedését nézzük, akkor pedig azt kell látnunk, hogy Bonfini a Bucknick térképen „oszloponként” fentről lefelé haladva nézte le a városneveket.

Kora újkori térképek és Magyarország-chorográfiai

Míg Ransano és Bonfini Pannonia fekvését és városait részletesen be tudták mutatni, addig a korabeli országhatárokat az antik határvonalhoz hasonló pontossággal már nem tudták megadni. Ennek oka, hogy nem állt rendelkezésükre olyan térkép, amelyről ezt az információt le tudták volna olvasni. A továbbiakban azokról a Magyarország-chorográfiaiokról lesz szó, amelyek megírásához a szerzők számára a korabeli Magyarországot ábrázoló térkép is rendelkezésre állt.

Az első ilyen munka Brodarics István *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissimája* (*Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről*), amely részben a Cuspinianus beszédében elhangzott hamis vádakra válaszul¹⁶ született meg, részben pedig Szapolyai János tisztára mosdatása is cél volt, tehát afféle védőbeszédként is tekinthetünk a *Historia verissimára*.¹⁷ Így már érthető, hogy a címmel ellentétben a szövegnek miért csak körülbelül 10 százaléka szól a csatáról. A mű felépítése a következőképpen néz ki: az előszó után bevezetőként a magyar királyról és az ország fontosabb tisztviselőiről, valamint Magyarország földrajzáról olvashatunk, majd ezután következik a csatáról való tanácskozás, és végül maga a csata leírása. A *Historia verissima* olvasói ismereteket szerezhettek az ország fekvéséről, jelentősebb tavairól és folyóiról, hegyeiről, valamint közigazgatásáról. Utóbbi esetében az ország szívéből, Budától indulva a mai Dunántúlon át a délnyugati országrészek felé, majd onnan Felső-Magyarországtól délkelet felé haladva kerültek bemutatásra az egyes tájegységek és tartományok. Brodarics a magyar

¹⁵ BONFINI 1995. 16.

¹⁶ KASZA 2015b. 175–185.

¹⁷ A mű keletkezésének körülményeiről bővebben lásd: Kasza Péter (2007): „Mert látom, hogy [...] néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek...”: megjegyzések Brodarics István *Historia Verissimájának* keletkezéstörténetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 111. évf. 4–5. sz., 323–342.

sereg útvonalát annyira részletesen írta le, hogy napra pontosan végig követhető akár egy térképen is, hogy épp merre tartózkodott a sereg, valamint a csata ismertetése előtt Mohács környékét is leírta, mely települések fekszenek azon a vidéken, mely folyók öntözik a tájat. Fontos kiemelni, hogy Brodarics volt az első, aki Magyarország és nem Pannónia határait megadva mutatta be az ország fekvését, amit azért tudott megtenni, mert egyrészt a két olasz humanistával ellentétben ő mégiscsak „magyarországi” volt, a Magyar Királyságban született és nevelkedett, és azokról a területekről írt, amelyek jól ismeret. Másrészt birtokában volt egy olyan térképnek, ahonnan ezen információkat könnyedén leolvashatta. Maga a *Historia verissima* szerzője írta le, hogy a földleírásához térképet is csatolni kíván: „... *Ilyen tehát Magyarországnak és azoknak a helyeknek a fekvése, ahol oly nagy vereséget szenvedtünk. És mert, ha elő akarnánk számlálni mindazokat a javakat, melyekkel Magyarország – legyen szabad igazán szólnunk – Európa összes tartománya fölött bővelkedik, külön kötetre volna szükségünk, ezért fekvését az itt következő térképen kívánjuk az olvasó szeme elé tárni, hogy könnyebben áttekinthető legyen.*”¹⁸

Bár a térkép nem maradt fenn, de a *Historia verissima* mellett más dokumentum is említést tesz létezéséről, mégpedig a földrajztudós és térképkészítő Jacob Ziegler 1529 áprilisában Velencéből írott levele ahhoz a Georg Tanstetterhez, aki Lázárdeák térképét kiadta 1528-ban. Ebben a levélben érdeklődött Tanstetternél, hogy van-e hírrel arról, hogy Brodarics megjelentette Magyarország térképét, ugyanis tudomása volt arról, hogy Brodarics rendelkezett egy Magyarországot ábrázoló térképpel, de a pártváltás¹⁹ óta nincs híre a térkép sorsáról. Ez a levél egy nagyon fontos dologra is rávilágít. A *Historia verissimában* szereplő térkép a feltételezésekkel ellentétben nem azonos a Lázárdeák térképpel, hiszen Ziegler részt vett a Lázárdeák térkép munkálataiban, tehát ha Brodarics annak a térképnek a másolatát kívánta volna írásához csatolni, akkor minden bizonnyal Ziegler a levélben is így fogalmazott volna.²⁰ Továbbá Szathmáry még egy bizonyítékot felsorakoztat a Brodarics által készített térkép létezéséhez. Egy osztrák szerző, Michael Denis 18. század végén a könyvnyomtatás történetéről készített munkája említést tett egy 1529-ben Krakkóban kiadott térképről. Szathmáry ehhez hozzáfűzi, hogy „*Brodarics 1527-ben követként Krakkóban járt és kézirat-térképet adott át Wapowskinak*”.²¹ Szathmáry feltételezése szerint ennek a térképnek az

¹⁸ BRODARICS 1979. 22.

¹⁹ Brodarics, mint az ország kancellárja, részt vett a mohácsi csatában, ahonnan sikerült élve megmenekülnie, ezután Habsburg Ferdinánd oldalán állt, ám az 1527-ben végül úgy döntött, hogy távozik a Habsburg udvarból és Szapolyai Jánoshoz pártolt. Távozásának elvi, közjogi okait az ez év márciusában Dévényben kelt levelében meg is indokolta Ferdinándnak. (A témáról bővebben lásd: KASZA 2015a)

²⁰ KASZA 2015a. 153.; SZATHMÁRY 1987. 77.

²¹ SZATHMÁRY 1987. 77.

alapján készülhetett Bernard Wapowski *Polonia et etiam Hungaria ac Valachia, Turchia, Tartaria et Masovia* című térképének a Magyar Királyságot ábrázoló vonatkozó része, sajnos azonban a térképnek csupán töredéke maradt fent, amelyről hiányzik a Magyarország ábrázolás.²² Azonban, ha megnézzük Michael Denis munkáját, akkor Brodarics kapcsán ő is a Ziegler levélre hivatkozott, majd feltette a kérdést, hol lehet most a térkép.²³ Azt is érdemes megemlíteni, hogy Szathmáry a könyvében a Wapowski-térképet tárgyaló résznél két lehetséges forrást is felsorakoztatott a Magyarországra vonatkozó részeket illetően, az egyik Brodarics saját térképe, a másik pedig a Lázárdeák térkép, amelyet esetleg maga Brodarics adott át Wapowskinak a lengyelországi útja során.²⁴

Oláh Miklós a második olyan szerző, aki Ptolemaiosz antik térképe helyett korabeli térképre támaszkodik Magyarország földleírása kapcsán. De mielőtt még a térkép és szöveg viszonyát elemeznénk, röviden nézzük, hogy mit is érdemes tudni Oláh Miklós Magyarország chorográfiájáról. A *Hungaria* az első olyan Magyarország-leírás, amely már a – tartalmát nézve – mai tudományos igényű földrajzi munkákhoz közelít. Oláh úrnőjét, Habsburg Máriát követve németalföldi tartózkodása alatt, 1536-ban írta meg a Magyarország-chorográfiáját. Az első három fejezetről eltekintve, amelyben Szkítiáról, a szkítákról és a hunokról értekezett, a további 16 fejezetet Oláh Magyarország ismertetésének szánta, amelyek közül az utolsó két fejezet már az ország „gazdaságföldrajzi” jellemzését tartalmazza. Ebben Oláh ugyan említett egy-két konkrétumot (például a Temes folyó halbősége kapcsán), de alapvetően ezek a fejezetek is inkább a *fertilitas Pannoniae* toposzait vonultatják fel, és sokkal inkább törekednek az ország gazdagságának hangsúlyozására, semmint az ország tényleges gazdaságának bemutatására. A Magyar Királyság bemutatása során, azt négy nagyobb egységre (Dunántúl, Szerémség, az Alföld és a Felvidék, végül Erdély Partiummal és a Bánáttal) bontva haladt alapvetően a városokra és a jelentősebb természeti képződményekre koncentrálna.

²² SZATHMÁRY 1987. 67., 77.

²³ DENIS 1793. 84.

²⁴ SZATHMÁRY 1987. 68.

Itt szeretném megjegyezni, hogy Szathmáry önellentmondásba került, ugyanis míg a Wapowski térképről értekezve azt írja, hogy a magyarországi részeket a Lázárdeák térkép alapján készítették, addig Brodarics térképe kapcsán már arra hívta fel az olvasó figyelmét, hogy az a térkép lehetett a Wapowski „mintája”. Továbbá az sem valószínű, hogy Brodarics birtokában lett volna Lázárdeák Magyarország térképe, hiszen Brodarics 1528 januárjától már Lengyelországban volt, míg a térképet 1528 tavaszán jelentették meg nyomtatásban Ingolstadtban, tehát nem hihető, hogy hozzá tudott volna jutni a nyomtatott térkép egy példányához.

Brodariccsal ellentétben Oláhról pontosan tudható, hogy milyen korabeli Magyarországot ábrázoló térképet használt, a *Tabula Hungariae*, Lázárdeák 1528-ban Ingolstadtban kiadott térképét (4. sz. melléklet), noha azt sehol sem nevezte meg forrásként. Fodor István volt az, aki a *Hungariában* szereplő földrajzi- és helyneveket összevetette a *Tabula Hungariae* névanyagával és arra a megállapításra jutott, hogy az Oláhnál előforduló névanyag egy része csak Lázárdeáknál található meg, míg másik részük egyéb forrásból (például oklevelek) is ismeretes lehet, azonban a nevek írásmódja a Lázárdeáknál előforduló alakban olvasható a *Hungariában*.²⁵

Kasza Péter a térkép és Oláh chorográfiájának tájolását vizsgálta meg. Felhívta a figyelmet a Balaton körüli települések tájolásának tévesztéseire. Például Oláh Vázsonytól északra helyezte el Veszprémet, vagy a tó keleti partvidékére Szántódot, Köröshelyet, Tardot és Somogyvárat.²⁶ De Oláh ugyanúgy tévesen állapította az égtájakat Erdély és a két román fejedelemség fekvését illetően is. Ha megnézzük a térképet, azt láthatjuk, ahogyan a *Hungariában*, ott is 90 fokkal el vannak tájolva a Balaton-parti települések, a román fejedelemségek és Erdély fekvése. A Lázárdeák-féle térkép forrásként való használatát tovább erősíti egyrészt az a tény, hogy ekkora mennyiségű névanyagot és azok elhelyezkedését szinte lehetetlen fejből felidézni, másrészt a folyók forrásait és torkolatait és folyásuk irányát rendkívüli pontossággal és a térképen való ábrázolásuknak megfelelően írta le Oláh. Például, ha a Szamos folyóról írottakat nézzük,²⁷ azt kell látnunk, hogy az a térképen is Vásárhely közelében fakad, majd két hegy között folyik tova, hogy Naddinál a Tiszába ömöljék. Tehát lényegében úgy tűnhet, hogy Oláh nem tett mást, mint szövegkönyvet írt a térképhez.²⁸ A számtalan település felsorolása miatt első látásra valóban úgy tűnhet, hogy Oláh részletes leírást adott az országról, de ha alaposabban megvizsgáljuk a *Hungariát* azt látjuk, hogy a saját kötődésű helyek (például Pécs) és a *Medium Regni*, amelyek részletezve és jellemezve vannak,²⁹ a többi település nevét csak felsorolta mindenféle ismertető nélkül.

²⁵ FODOR 1990. 51., 56–96.

²⁶ „A Balaton keleti partján Szántó, Köröshely, Csepely, Tard; délen Somogyvár apátsága mind jobbágyok tekintetében, mind borjövédelmében tehető; Osztopán, Korpád.” (ford. Németh Béla) OLÁH 2000. 26.

²⁷ „... a Moldvai-Havasok tövéből kibukkanó Nagy-Szamosba lép be; e mezőváros környékén a Vásárhely felett délre fekvő Kalota-havas lábánál fakadó Kis-Szamos is befogadja, innen két meredek hegy között lefutva a Tiszába vegyül Naddi falu fölött, Vásárosnamény mezőváros alatt.” (ford. Németh Béla) OLÁH 2000. 39.

²⁸ KASZA 2019. 107–121.

²⁹ Ilyen saját kötődésű helyek például a saját kezében lévő birtokai, például a Balaton és környékéről értekezve Oláh nem volt megemlíteni, hogy a környéken található a birtokában lévő mezőváros, Dörgicse. „A Balaton tavon innen az erdős hegy lábánál van

Összegzés

A fenti példák alapján levonható az a következtetés, hogy a chorográfiaiak esetében az írott források mellett a térképhasználat pontosabb és egyúttal részletesebb információ átadást, leírást tett lehetővé. Azt is bemutattam, hogy a korabeli Magyarország jellemzése kapcsán az információk relevanciáját, „korabeliségét” nagy mértékben befolyásolta az, hogy az országleírások szerzői mennyire támaszkodhattak a korabeli Magyar Királyságot ábrázoló térképekre. Ahogyan fentiekből kiderült, Bonfini és Ransanus azért adott részletesebb jellemzést az antik Pannoniáról vagy éppen Daciáról, mert Ptolemaiosz térképe ebben segítette őket. Minden bizonnyal, ha számukra is rendelkezésre állt volna egy, a korabeli országot ábrázoló térkép, akkor azt is igyekeztek volna felhasználni, hogy minél részletesebb országleírással szolgálhassanak. Majd Brodarics István lesz az első, aki korabeli térképet használ a Magyarország chorográfiai leírásához. Végül azt is láthattuk, hogy Oláh Miklós volt az, aki mesteri szintre emelte a térképhasználatot: megszövegezte a Lázárdeák térképen látottakat, és ahol tudta igyekezett a térképen látott információkat személyes élményeivel és ismereteivel is kiegészíteni.

Úgy vélem, hogy ahhoz, hogy komplexebb képet kaphassunk a szöveges országleírások és térképek egymáshoz való viszonyát illetően, érdemes lenne kibővíteni a kutatást Georg von Reicherstorffer és Verancsics Antal Erdély-leírásainak Honterus Erdély térképével történő összehasonlításával, valamint Wolfgang Lazius magyar vonatkozású chorográfiaiainak és annak Magyarország térképéhez való kapcsolatának³⁰ vizsgálatával.

Vázsony vára, ennek szomszédságában található az én mezővárosom, Dörgicse, a hozzá tartozó öt faluval.” (ford. Németh Béla) OLÁH 2000. 26.

De példaként Pécs városának leírását (OLÁH 2000, 27–28.) is hozhatnám, ahol a *Hungariát* olvasva magunk előtt láthatjuk a középkori várost és bebarangolhatjuk azt.

³⁰ A témáról bővebben lásd: Csapó Fanni (2021): Wolfgang Lazius magyar vonatkozású földrajzleírásai. In: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15-18. században*. Szeged, Lazi Könyvkiadó. 145-154.

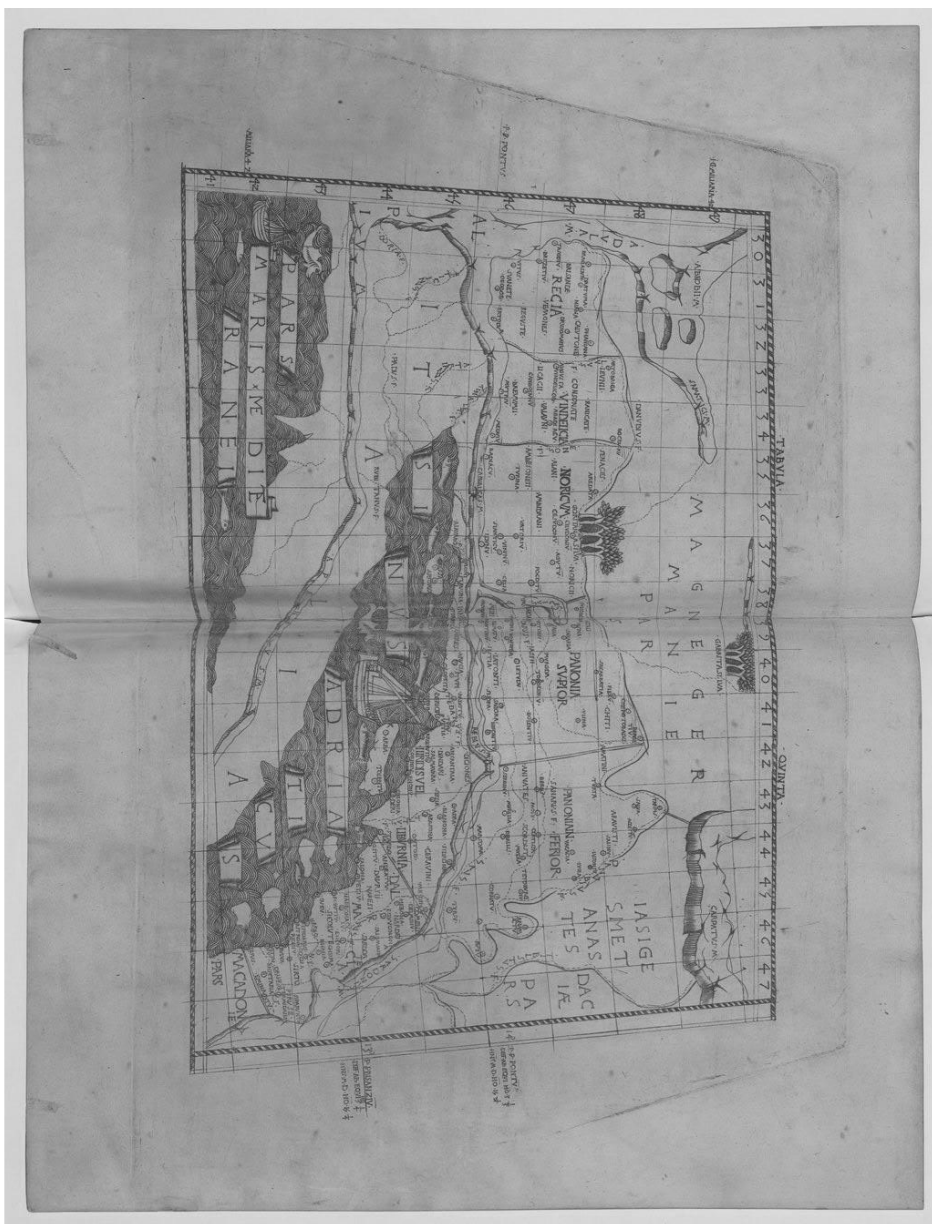
Felhasznált szakirodalom

- BONFINI, ANTONIO (1995): *A magyar történelem tizedei*. Budapest: Balassi Kiadó.
– online elérhető:
<http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/bonfini.html#d0e3191> (utolsó megtekintés: 2020.10.12.)
- BRODARICS ISTVÁN (1979): Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. in: Katona Tamás (szerk.) – Kiss Károly (vál.): *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 9–48.
- DENIS, MICHAEL (1793): *Nachtrage zu seiner Buchdruckergeschicht Wiens*. Bécs: Johann Thomas Edlen von Trattner nyomdája
- FODOR ISTVÁN (1990): Oláh Miklós Hungariája: egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai. *Humanizmus és Reformáció 17*.
- KASZA PÉTER (2019): Miklós Oláh's Hungaria: Sources and Context. in: Emőke Rita Szilágyi (Hg.): *Nicolaus Olahus 450*, PUGW Band XVII. Wien, 107–121.
- KASZA PÉTER (2015a): Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe. Pécs-Budapest: Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat
- KASZA PÉTER (2015b): Cuspinians Oratio protreptica und ihr Echo in Ungarn. in: Thomas, Baier - Jochen, Schultheiß (szerk.): *Würzburger Humanismus*. Tübingen: Günter Narr Verlag, 175–185.
- KULCSÁR PÉTER (2010): Ransanus Epithomájának kéziratái. in: Kulcsár Péter: *Eszmék, legendák, történelem és történetírás (Tanulmányok)*. Budapest: Lucidus Kiadó, 98–114.
- KULCSÁR PÉTER (2008): Antonio Bonfini és műve. in: Kulcsár Péter: *Humanista történetírás Magyarországon. (Tanulmányok)*. Budapest: Lucidus Kiadó, 94–107.
- KULCSÁR PÉTER (1973): Bonfini Magyar Történetének forrásai és keletkezése. *Humanizmus és Reformáció I*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KULCSÁR PÉTER (1969): A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon. *Földrajzi közlemények*. 93. évf. 4. sz. 297–308.
- KULCSÁR PÉTER (1963): Bonfini-forrástanulmányok (I. közlemény). In: Karácsonyi Béla (szerk.): *Acta Historica XII.*, Szeged – online elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/37044/1/historica_012.pdf (utolsó megtekintés: 2020. 10. 23.)
- OLÁH MIKLÓS (2000): *Hungária. Athila*. Budapest: Osiris Kiadó.
- RANSANUS, PETRUS (1999): *A magyarok történetének rövid foglalata*. Budapest: Osiris Kiadó

Csapó Fanni: *A Nagy Chorográfiák. A korabeli földrajzi tudás közvetítői vagy térképek „szövegkönyvei”?*

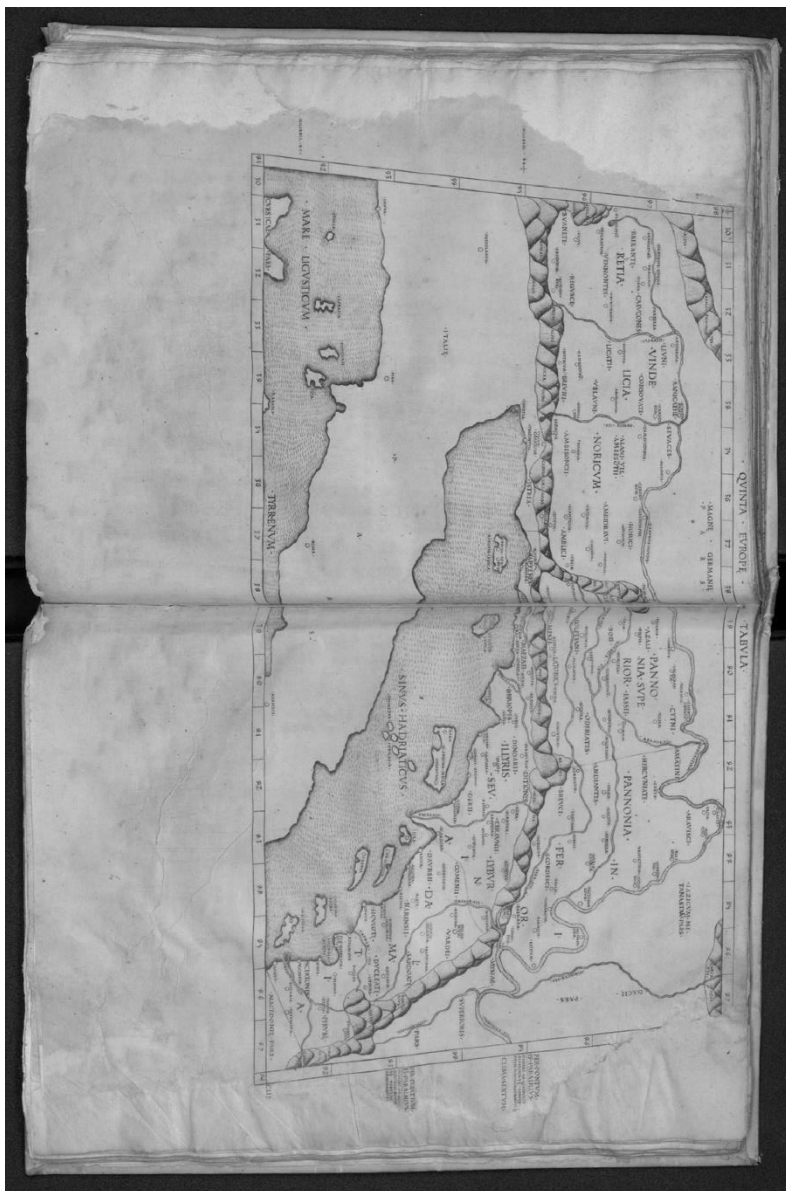
SZATHMÁRY TIBOR (1987): *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600.* [h. n.]

Mellékletek

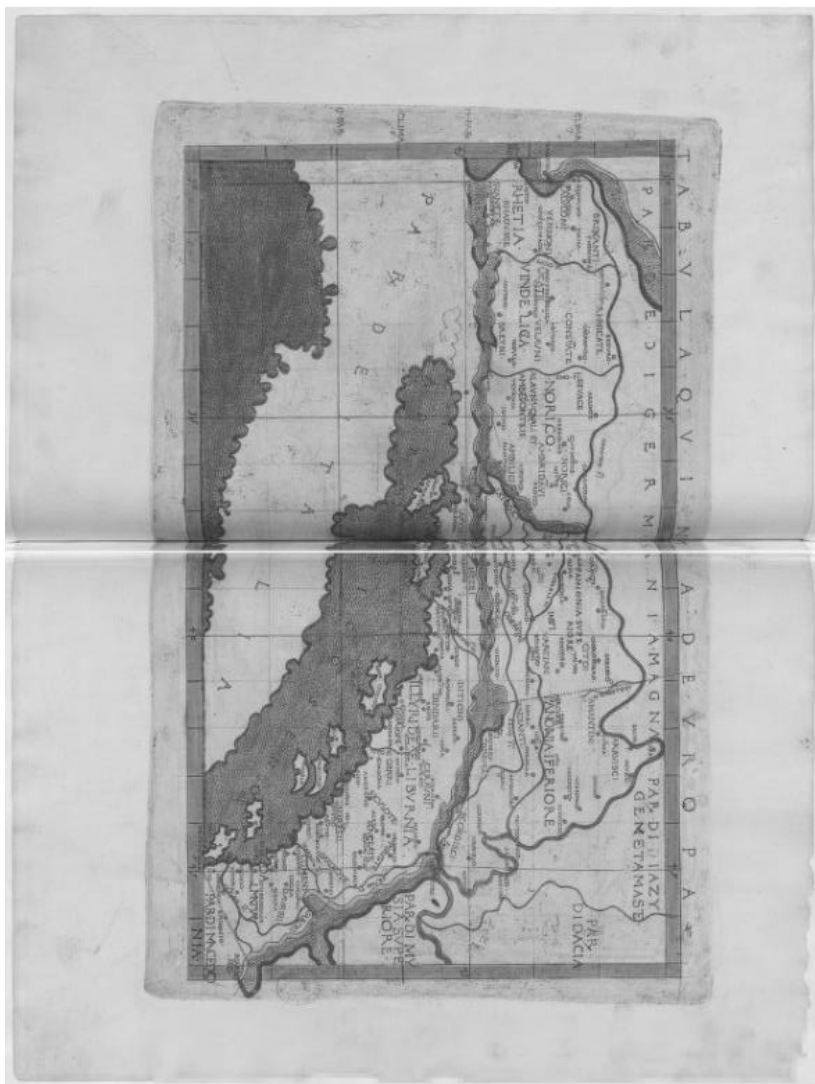

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

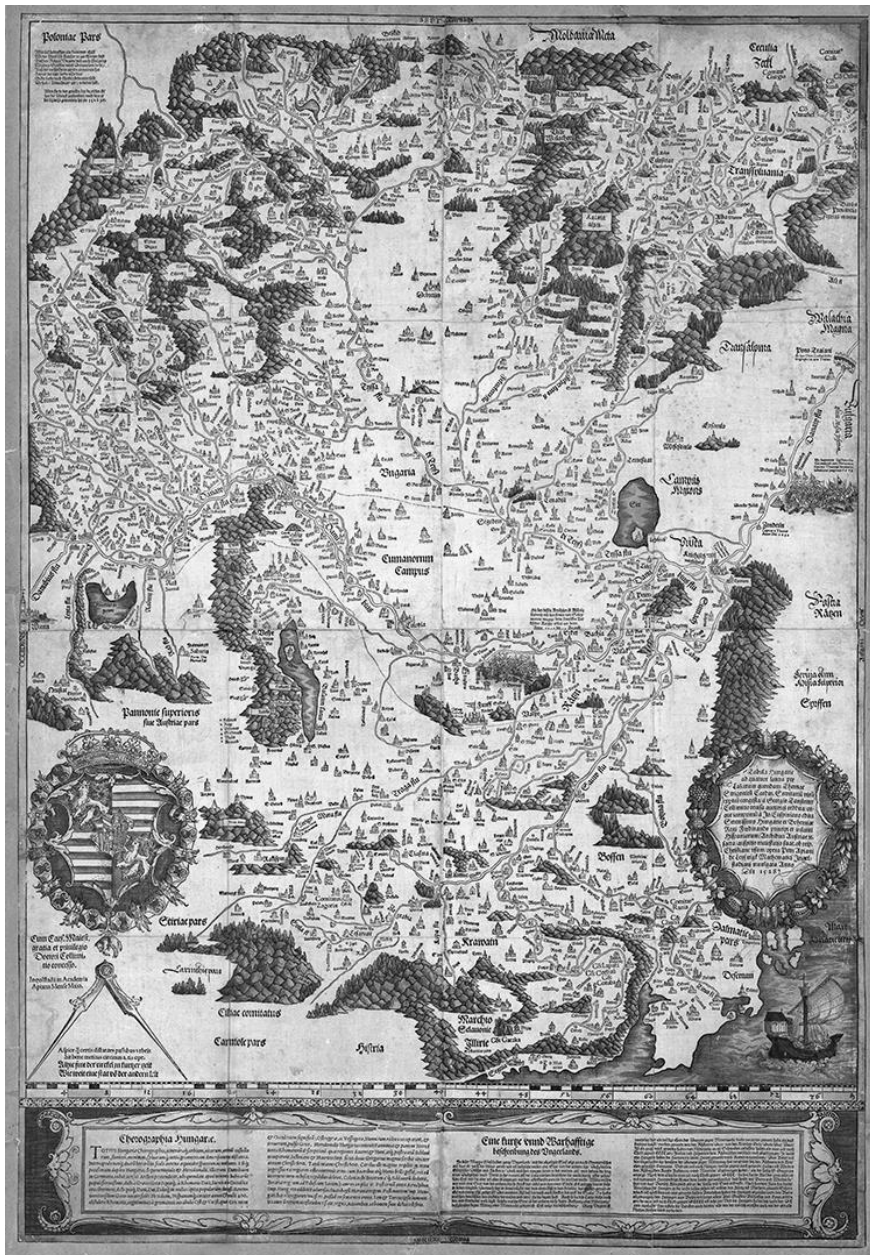
1. melléklet - Pannonia térképe a Domenico De Lapi által kiadott Ptolemaiosz kötetben. Forrás: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550004419/f138.highres> (letöltve: 2021. július 9.)

2. melléklet - Pannonia térképe az Arnold Bucknick által kiadott Ptolemaiosz kötetben. Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/Quinta_Europe_Tabula_%281478%29.jpg (letöltve: 2021. július 9.)

3. melléklet - Pannonia térképe a Francesco di Belinghieri által kiadott Ptolemaiosz kötetben. Forrás: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55007623j/f101.item.zoom> (letöltve: 2021. július 9.)

4. melléklet - Lázár-deák térképe. Forrás: OSZK, App_M 0136.

Konföderációs lobogó a Shuri kastély felett – Az Egyesült Államok Tengerészgyalogsága az okinawai csatában

Domján Máté

In this study I will examine the United States Marine Corps' participation in the battle of Okinawa. The United States Marines played a vital role in the Pacific Theater of the Second World War, because the conflict took place on several small islands, instead of a large continuous landmass. The battle of Okinawa was one of the final battles of World War II. The main goal of the offensive was to capture the island's airfields and the harbor of Naha, in advance of Operation Downfall, the planned invasion of the Japanese Home Islands.

In the spring of 1945, the American troops reached the southeastern borders of Japan, but before they could attack the Japanese Home Islands, they had to capture the Ryukyu Islands, where great numbers of Japanese forces were stationed. The US Marines faced new challenges on Okinawa, like the urbanized landscape of the island or the presence of civilians on the battlefield. The US Marines suffered their highest casualties at Okinawa in World War II.

Keywords: World War II, United States Marine Corps, Okinawa, 10th Army, 1945., Pacific Theatre

Az okinawai csata a második világháború csendes-óceáni hadszínterének utolsó csatája volt. A szigetért folytatott harcok 1945. április 1-je és június 22-e között zajlottak, és jelentős veszteségekkel jártak mindkét oldalon. A Tengerészgyalogság számára a sziget rengeteg újdonsággal szolgált. A Csendes-óceánon korábban tapasztaltakkal ellentétben, Okinawa kiépített úthálózzal, városokkal és falvakkal, illetve jelentős civil lakossággal rendelkezett, akik többsége a harcok idején is a szigeten tartózkodott, ezáltal a csata nagyszámú civil áldozatokkal is járt.¹ Az amerikai hírszerzés, az offenzívát megelőzően a sziget védelmét 65 ezer főre becsülte. Ezen becslések azonban csak légifelderítések alapján készültek, ezáltal az ellenséges haderő pontos létszámát nem tudták meghatározni.² Stratégiai szempontból a szigeten található repterek, illetve Naha kikötője tették fontossá Okinawát, amit az amerikaiak a japán fő szigetek ellen tervezett Downfall hadművelet során akartak felhasználni.³

A csendes-óceáni hadszíntér 1944 és 1945 fordulóján

Az 1944 őszen lezajlott peleliui csatát követően, 1944–45 fordulóján, két fontos jelentős csatára került sor a csendes-óceáni hadszíntéren. Ezek közül az első a Fülöp-szigeteki csata volt, amely 1944. október 20-ától egészen 1945. szeptemberéig, a háború végéig tartott. A másik hadművelet pedig az 1945. február 19-e és március 26-a között lezajlott, iwo jima-i csata volt. Ezt követően, a Japán-szigetek elleni közvetlen támadásnak már csak az Okinawa központú Ryūkyū-szigetek álltak az útjában.

A japán védelem

Okinawa védelmét az Ushijima Mitsuru altábornagy vezette japán 32. hadsereg látta el, ami a 24. és 62. gyalogoshadosztályokból, a 44. önálló vegyesdandárból, a 27. önálló páncélosezredből, az okinawai haditengerészeti bázis helyőrségéből, illetve egyéb, a kiegészítő személyzetből ad hoc jelleggel felállított egységekből állt.⁴

A reguláris erőket kiegészítették a helyi lakosok közül kényszertoborozott elemekkel, az úgynevezett „*boeitai*”⁵-al. A sziget védőinek teljes létszáma,

¹ SLEDGE 2010. 161. (Capt. Thomas J. Stanley, USMCR előszava)

² APPLEMAN 1996. 15–16., 105.

³ Downfall hadművelet: A Japán-szigetek (Kyūshū, Shikoku, Honshū és Hokkaidō) ellen, 1945 novemberére tervezett, többlépcsős kétlételemű hadművelet. A Japán Császárság 1945. augusztus 15-i fegyverletételét követően lefűjték a műveletet.

⁴ BUDGE: Okinawa; APPLEMAN 1996. 484–485.

⁵ *Boeitai*: Helyi lakosokból sorozott milícia, melybe 17 és 45 év közötti férfiakat soroztak be. A feladatuk eredetileg a reguláris hadsereg támogatása volt, de az okinawai csata során a

megközelítőleg 110 ezer fő volt. A japán erők a sziget két jól védhető, magaslatokkal tarkított részén koncentráltak, északon a Motobu-félszigeten, délen pedig Shuri városa körül.⁶

A japánok a peleliui és az iwo jima-i csatákban is alkalmazott, kiépített mélységi védekezést kívántak folytatni, hogy a harcokat minél tovább elnyújthassák, ezáltal időt nyerve a Japán-szigetek számára a védelem kiépítéséhez. Ezt a defenzív taktikát Yahara Hiromichi ezredes a 32. hadsereg hadművelési főnöke is támogatta, ezzel szemben a hadsereg vezérkari főnöke Chō Isamu altábornagy sokkal agresszívabb taktikát akart alkalmazni a csata során.

Az eredeti tervek szerint a Császári Haditengerészetre és a légierőre is komoly szerep hárult volna a harcokban. Előbbi a Ten-gō hadműveletet, egy öngyilkos akciót tervezett a sziget körül összegyűlt szövetséges flotta ellen április elején, azonban az amerikaiak még a támadás megkezdése előtt észlelték a japán flottát és a repülőgép-hordozókról felszálló gépek szinte az összes ellenséges hajót elsüllyesztették, köztük a *Yamato* csatahajót is, a japán Haditengerészet büszkeségét.⁷ A japán légierő szintén részt vett a csatában, többek közt a hírhedt kamikaze támadásokkal, amivel sikerült az amerikai flotta több hajóját is súlyosan megrongálniuk vagy megsemmisíteniük.⁸

A 10. hadsereg

Az Okinawa elleni támadás az Iceberg hadművelet nevet kapta. Az akcióra a Simon B. Buckner, Jr. altábornagy irányítása alá tartozó, 10. hadsereget jelölték ki.⁹

Az alakulatot 1944. júniusában hozták létre Pearl Harborban, a tengerészgyalogság III. kétélű hadtestéből és a hadsereg XXIV. hadtestéből,¹⁰ illetve a 2. tengerészgyalogos-hadosztályból és a 27. és 77. gyalogoshadosztályokból. Emellett a 10. hadsereg rendelkezett saját légi egységgel is, aminek gerincét a 2. tengerészgyalogos-repülőosztály adta, kiegészítve több

harcokban is bevetették őket. Pontos létszámuk nem ismert, megközelítőleg 22 000 főt tettek ki. (HAYASHI 2005. 52.)

⁶ STOCKMAN 1948. 2.

⁷ A japán flotta április 6-án hajózott ki, és másnap észlelték őket az amerikai repülőök. A támadást követően a japán hajóknak partra kellett volna futniuk Okinawán és tüzérségi ütegekként támogatni a harcokat, ezt azonban nem tudták végrehajtani. A megmaradt hajók visszatértek a Japánba és a Császári Haditengerészet nem hajtott végre további akciókat a háború lezárultáig. (APPLEMAN. 1996. 96–102.)

⁸ APPLEMAN 1996. 75–76., 96–99.

⁹ FRANK – SHAW 1968. 31.

¹⁰ Előbbi az 1. és a 6. tengerészgyalogos-hadosztályból, utóbbi a 7. és a 96. gyalogoshadosztályból állt. (APPLEMAN 1996. 26., STOCKMAN 1948. u. o.)

kisebb repülő egységgel.¹¹ Emellett a védelem biztosítására, a csata idejére a 10. hadsereg közvetlen irányítása alá helyeztek egy haditengerészeti köteléket is, Calvin H. Cobb ellentengernagy irányítása alatt.¹²

A 10. hadsereg mellett, a szövetségesek részéről az amerikai 5. flotta vett részt az akcióban, Raymond A. Spourance admirális parancsnoksága alatt, illetve a hadművelet idejére a csatlakozott hozzájuk egy brit repülőgép-hordozó kötelék (Task Force 57), Bernard Rawlins altengernagy vezetésével.¹³

Az okinawai csata

A partraszállásra Okinawa szigetén 1945. április 1-jén került sor. Az amerikai főerők partraszállása a sziget nyugati partján lévő Hagushi-öbölben, szinte ellenállás nélkül lezajlott, és a 6. tengerészgyalogos-hadosztály és a 7. gyalogoshadosztály rövid időn belül elfoglalták az első célpontjaikat, a Yontan és a Kadena reptereket.¹⁴ A védők figyelmének elterelésére, a főerők partraszállásával párhuzamosan, a 2. tengerészgyalogos-hadosztály Minatogánál, a sziget délkeleti részén támadást szimulált, majd ezt a következő napon is megismételték.¹⁵

A sziget középső szakaszán az 1. tengerészgyalogos-hadosztály csekély ellenállással találkozott, és április 4-re elérték a sziget keleti partján húzódó Nakagusuku-öblöt, ezáltal a sziget északi és déli részén védekező japán erőket sikeresen elvágták egymástól. Ezzel párhuzamosan, a 6. tengerészgyalogos-hadosztály április 2-ára elfoglalta a partmentén fekvő Nagahamát, a város a körüli magaslatokon azonban erős japán védelemmel találták szemben magukat.¹⁶ A következő napokban a hadosztály észak felé, a Motobu-félsziget irányában nyomult előre, ahol csekély ellenállással találkoztak, így április 7-re elérték a félszigetet, és sikeresen elzárták az ott lévő japán csapatokat.¹⁷ Április 8-a és 11-e között többször is próbálták meghatározni az ellenség helyzetét, végül 11-re sikerült a Yae-Take térségében lokalizálniuk őket. Az ezt követő napokban több kisebb támadással körül zárták a magaslatokon lévő védőket, majd április 16-án megindult a támadás, és 18-ára sikeresen elfoglalták a hegyet, így sikerült kiiktatniuk a Motobu-félszigeten lévő védőket. A félszigeten indított támadással egyidőben, 16-a és 21-e

¹¹ FRANK – SHAW 1968. 60–62.

¹² APPLEMAN 1996. 25–26.

¹³ BUDGE: Okinawa; APPLEMAN et. al. 1996. 24–25.

¹⁴ FRANK – SHAW 1968. 109–115., APPLEMAN 1996. 75., STOCKMAN 1948. u. o., CARLETON 1946. 5–7.

¹⁵ FRANK – SHAW 1968. 109–111., APPLEMAN. 1996. 74.

¹⁶ APPLEMAN et. al. 1996. 77.

¹⁷ LECKIE 1995. 77–80., APPLEMAN et. al. 1996. 138–141., FRANK – SHAW 1968. 134–136.

között a 77. gyalogshadosztály elfoglalta az Okinawától nyugatra található Ie Shima szigetét is.¹⁸

Azt követően, hogy a sziget középső részét elfoglalták az 1. tengerészgyalogoshadosztályt visszavonták, hogy a III. kétélű hadtest tartaléka legyen, illetve a 6. tengerészgyalogos-hadosztály által hátrahagyott japán csapatok felszámolásában vettek részt.¹⁹ Az 1. tengerészgyalogos-hadosztály 5. ezredét eközben az Okinawa körüli kisebb szigetek elfoglalásában vetették be.²⁰

A 6. tengerészgyalogos-hadosztály északi irányú támadásával egyidőben, a XXIV. hadtest déli irányban nyomult előre, azonban április 8-ára szinte teljesen megmerevedett a frontvonal a Shuri körüli első védelmi vonal mentén, Machinato és Yonabaru között.²¹ Április 9-én a frontvonal nyugati szakaszán húzódó Kakazu körüli magaslatokért komoly harc bontakozott ki az amerikai és japán csapatok között, mely néhány órán belül közelharcba torkollott, és jelentős veszteségek mellett sem sikerült elfoglalniuk a dombot, így vissza kellett vonulniuk.²² Az amerikaiaknak következő napokban sem sikerült tartós eredményt elérniük a magaslatoknál.

A Kakazu-gerinc elleni támadással párhuzamosan, a sziget keleti partján a 7. gyalogshadosztály nyomult előre, 9-én elfoglalták a Tomb-gerincet és a következő napon jelentősen előre nyomultak Ouki irányában, azonban a front itt is megmerevedett.²³

Április 11–12-én éjszaka a japánok a teljes fronton ellentámadást hajtottak végre, jelentős tűzérési előkészítést követően, de nem sikerült áttörést elérniük, így napkeltére visszavonultak. A támadást a következő éjszaka is megismételték, de a harcok az előző napihoz hasonlóan alakultak. Végül a megmaradt japán csapatok

¹⁸ FRANK – SHAW 1968. 162–169.

¹⁹ LECKIE 1995. 79.

²⁰ Az 5. tengerészgyalogos-ezred Ike Shima, Takabanare Shima, Heanza Shima és Hamahiki Shima elfoglalásában vett részt. (STOCKMAN 1948. 3.)

²¹ A Shuri körül kiépített védelmi rendszer több gyűrűből állt. Ezek közül a legkülső a Machinato és Ouki között húzódó magaslatokra, a Skyline-gerincre, a 178-as magaslatra, a Tanabaru-, a Nishibaru- és a Kakazu-gerincekre épült, ahonnan könnyedén ellenőrzés alatt tudták tartani a környező sík vidéket. (APPLEMAN 1996. 219., VII. számú és XIX. számú térképmelléklet)

²² A Kakazu körüli magaslatokat két nem túl magas domb alkotta, melyeket egy lankásabb dombnyereg kötött össze. A pozíció erősségét az előtte húzódó árok, és a tőle délre tornyosuló Urasoe-Mura-kiszögellés (másnéven Maeda-kiszögellés, Hacksaw Ridge) adta, ahonnan tűztámogatást lehetett nyújtani a dombok számára. (APPLEMAN 1996. 113–119., LECKIE 1995. 97–105., FRANK – SHAW 1968. 189–197.)

²³ APPLEMAN 1996. 125–130.

14-én éjszaka ismét támadást hajtottak végre, hasonló eredménnyel, mint az előző két alkalommal.²⁴

Az amerikaiak április 19-ére tervezték a támadás folytatását, ennek előkészítésére a 27. hadosztály Machinatonál kezdett támadásba 18-án délután, majd másnap reggel a teljes fronton megindult az offenzíva. A 96. hadosztály újabb támadást hajtott végre a Kakazu-gerinc ellen, de továbbra sem sikerült elfoglalniuk a magaslatokat.²⁵ A 27. hadosztály sikeresen elfoglalta Machinato-t és környékét, azonban a várostól délre ismét jelentős ellenállásba ütköztek, így itt is megtorpant az előrenyomulás, és egy jelentős rés keletkezett a 27. és a 96. hadosztály között.²⁶ A hónap végére a 7., a 27. és a 96. hadosztályok sikeresen nyomultak előre, elfoglalva többek közt Gusukumát, Nishibarut és a Skyline-gerincet, április 25-ére pedig a Kakazu körüli magaslatokat is, ezzel leküzdötték a Machinato-vonalat, a Shuri körüli védelmirendszer külső vonalát.²⁷

Az áprilisi harcokat követően jelentősen átszervezték a 10. hadsereget. A 6. tengerészgyalogos-hadosztályt, miután megtisztította a sziget északi részét, illetve az eddig tartalékban tartott 1. tengerészgyalogos-hadosztályt, a déli frontra vezényelték a 27. hadosztály felváltásra. Szintén felváltották a 96. hadosztályt is, helyüket a 77. hadosztály vette át az arcvonalon, előbbit egy tíznapos pihenő és feltöltés után, a 7. hadosztály felváltására vezényelték át, a frontvonal keleti szakaszán.²⁸

Április végén a 10. hadsereg megkezdte a Shuri körüli második védvonal elleni támadást, azonban a japánok kitartóan védekeztek.²⁹ Május 4-én és 5-én a japánok a teljes fronton jelentős ellentámadás sorozatot indítottak, azonban ezek nem jártak tartós sikerrel.³⁰ Az 1. tengerészgyalogos-hadosztály május 13-a és 21-e között elfoglalta a Dakeshi-gerincet és a tőle délre húzódó Wana-gerincet, ezzel szinte

²⁴ APPLEMAN 1996. 130–137., XIII. számú térképmelléklet.

²⁵ A Kakazu-gerinc elleni támadásban bevetett páncélosalakulat, a 30 db harckocsijából, huszonkettőt veszített el, egyetlen nap alatt. (APPLEMAN 1996. 204.)

²⁶ APPLEMAN 1996. 192–207, XIX. számú térképmelléklet

²⁷ A földalá, alagutakba és barlangokba telepített védelemmel szemben az amerikai csapatoknak új módszerre volt szüksége. A megoldást a Simon B. Buckner altábornagy által „blowtorch and corkscrew” (forrasztólámpa és dugóhúzó) módszer jelentette. Ezen belül a „blowtorch”, a páncélosokra telepített, hordozható lángszórót jelentette, amivel sikerrel tisztították meg az ellenséges járatokat, a „corkscrew” pedig, a barlangok bejáratának berobbantását jelentette a tüzserész csapatok által, élve temetve el a védőket. (APPLEMAN 1996. 256–257., FRANK – SHAW 1968. 285.)

²⁸ APPLEMAN 1996. 264–265., STOCKMAN 1948. 3–4.

²⁹ A második védvonal részét képezte a híressé vált Maeda- vagy Urasoe-Mura-kiszögellés, ismertebb nevén Hacksaw Ridge is. A magaslatért folytatott harcokban a 77. hadosztály 307. ezrede jelentős veszteségeket szenvedett. (APPLEMAN 1996. 274–282.)

³⁰ FRANK – SHAW 1968. 204–213., STOCKMAN 1948. 10.

teljesen körül zárva Shurit.³¹ A 6. tengerészgyalogos-hadosztály május végére a prefektúra fővárosát, Nahát is elfoglalta, ami értékes kikötőt jelentett a flotta számára.³²

A japán 32. hadsereg főparancsnoka, Ushijima Mitsuru altábornagy, a Shuriban összegyűlt egységeivel május 22-én visszavonulásba kezdett a sziget déli csücske irányába, hogy minél tovább folytathassák a harcot. Bár az amerikai pilóták észrevették a menetoszlopot, azt tévesen civilekként azonosították, mert fehérrel viseltek, így csak május 26-án, a csapat mozgás beazonosítása után kezdték meg a légitámadást ellenük.³³

Az 1. tengerészgyalogos-hadosztály 5. ezrede május 29-én, ellenállás nélkül foglalta el a Shuri kastélyt, a várost azonban továbbra is a japán utóvéd tartotta az ellenőrzése alatt.³⁴ A tengerészgyalogosok több őrzőparancsnokot is küldtek a városba, amelyek rendszeresen tűzharcba keveredtek a japánokkal. A várost végül 31-ére sikerült a 77. és a 96. hadosztály egységeinek elfoglalnia.^{35, 36}

Június első napjaiban a 6. tengerészgyalogos-hadosztály következő feladata a Nahával szemben, az Oroku-félszigeten lévő reptér elfoglalása volt.³⁷ Június 4-én kora reggel a 4. és a 29. tengerészgyalogos-ezred partra szállt a félsziget északi részén. A japánok alaposan felkészültek a támadásra. A védelem megerősítésére több, a megromlódott repülőgépekből kiszerezett géppuskát és gépágyút is átalakítottak, hogy a gyalogság által is üzemeltethetők legyenek.³⁸ A kételtű támadást követő napokban, június 6-án az 1. tengerészgyalogos-hadosztály egységeinek és a 22. tengerészgyalogos-ezrednek kellett elzárni a félszigetet. A 6. hadosztálynak tíz nap alatt, június 14-ére sikerült felszámolni a védők állásait.³⁹

³¹ STOCKMAN 1948. 20–28., 32–39.

³² Naha kikötőjét az tette rendkívül fontossá az amerikaiak számára, hogy képes volt nagyméretű hajók befogadására is. (APPLEMAN et. al. 1996. 372–377., CARLETON 1946. 80–83.)

³³ A hadjárat során röplapokat szórtak ki Okinawán, hogy a civilek viseljenek fehérrel, ezáltal könnyen megkülönböztethetőek lesznek a harcoló alakulatoktól, így csökkenthetőnek gondolták a civil áldozatok mennyiségét. (APPLEMAN 1996. 389.)

³⁴ A kastélyt elfoglaló csapatok utánpótlását csak légiúton tudták biztosítani. A kastély alatti raktárakat és alagutakat még mindig a japánok ellenőrizték, így onnan sem tudtak élelmet szerezni. (APPLEMAN 1996. 396–397., STOCKMAN 1948. 38–39.)

³⁵ A Shuri kastélyt elfoglaló tengerészgyalogosok nem rendelkeztek amerikai zászlóval, ezért a Julian D. Dusenbery százados tulajdonát képező, konföderációs haditengerészeti lobogót tűzték ki a romokra.

³⁶ Május utolsó napjaiban jelentős esőzések kezdődtek a szigeten, sártengerré változtatva a vidéket. Ez lényegesen lelassította az amerikaiak előrenyomulását. (APPLEMAN 1996. 422.)

³⁷ A japánok által Okinawán létesített repterek közül a legfontosabb és legnagyobb a nahai reptér volt. (APPLEMAN 1996. 428., CARLETON 1946. 102–112.)

³⁸ APPLEMAN. 1996. 432.

³⁹ APPLEMAN 1996 431–434.

Az Oroku-félszigetért folytatott harcokkal párhuzamosan, az amerikai hadsereg egységei az arcvonaltól közép- és keleti szakaszán, a Yuza-Dake és a Yaeju-Dake körüli magaslatokon védekező japán csapatok ellen indítottak támadást, azonban a frontvonal csak lassan haladt előre. Eközben, az 1. tengerészgyalogos-hadosztály a Kushini-gerinc ellen vezetett támadást, a magaslatért folytatott harcok június 12-e és 17-e között zajlottak.⁴⁰ Június 21-én estére véget ért a szervezett ellenállás Okinawán.⁴¹

A csata mérlege

A csata során az amerikaiak vesztesége összesen 49 151 fő volt, ebből 12 520-an vesztették életüket vagy tűntek el, illetve 36 631-en sebesültek meg.⁴² Emellett a 10. hadsereg két tábornoka is elesett a harcok során, a hadsereg parancsnoka Simon B. Buckner, Jr. altábornagy, aki június 18-án vesztette életét, egy a megfigyelőállását ért tüzérségi támadás során, illetve a 96. gyalogoshadosztály parancsnokhelyettese, Claudius M. Easley dandártábornok, aki június 19-én vesztette életét.⁴³

A japánok veszteségei rendkívüli méretűek voltak. A harcokban összesen 110 071-en vesztették életüket. Ennél még érdekesebb azonban, a fogságba esettek jelentős száma. A harcok során 7401 fő került hadifogságba, többségük azonban a kényszersorozott helyiek közül került ki.⁴⁴

Mint azt a bevezetőben is említettem, a szigetért folytatott harcok nagylétszámú civil áldozatokkal is jártak, azonban ezek pontos mértékét nem lehet meghatározni. A japán propaganda elhitette a civilekkel, hogy az amerikaiak kegyetlenül fognak bánni elfogottakkal, ezért sokan, hogy elkerüljék a kínzást, inkább öngyilkosságot követtek el.⁴⁵ A harcokban részt vevő Eugene B. Sledge visszaemlékezésében több mint 42 ezer főre teszi civil áldozatok számát.⁴⁶

⁴⁰ Június 15-én, az 1. tengerészgyalogos-hadosztály megerősítésre, partra szállt a 2. tengerészgyalogos-hadosztály 8. ezrede is a szigeten. (STOCKMAN 1948. 45–56.)

⁴¹ A 32. hadsereg főparancsnoka, Ushijima Mitsuru altábornagy és a vezérkari főnöke, Chō Isamu altábornagy 1945. június 22-én hajnalban seppuku-t követtek el a főhadiszállásukon. (APPLEMAN 1996. 468–471., HAYASHI 2005. 50.)

⁴² APPLEMAN 1996. et. al. 473.

⁴³ APPLEMAN 1996. 461–462.

⁴⁴ Ezenkívül több, mint kétszáz japán tiszt is megadta magát az amerikaiaknak (APPLEMAN 1996. 467.)

⁴⁵ Hayashi ugyanakkor megjegyezte, hogy az amerikaiak sokszor lelőtték a magukat megadó japánokat, így a propagandának volt némi alapja, de több hadifogoly visszaemlékezésében szerepel, hogy az amerikaiak általában jobban bántak velük, mint a japánok. (HAYASHI 2005. 51.)

⁴⁶ A civil áldozatok legnagyobb részét a bombázások és a tüzérségi támadások okozták. (SLEDGE 2010. 316.)

Összegzés

Az okinawai csata egyike volt a csendes-óceáni hadszíntér legbrutálisabb csatáinak. Az itt elszenvedett jelentős mértékű veszteségek győzték meg az amerikai hadvezetést az atombombák bevetéséről, hiszen az 1945. novemberére tervezett Downfall hadművelet veszteségeit már a tervezés fázisában is több mint egy millió főre becsülték. Okinawa szigete a tengerészgyalogosok számára több újdonsággal is szolgált. Egyrészt megismertette őket a klasszikus háború elemeivel, a városi harcoktól kezdve, a civilek és gyermekkatonák megjelenéséig a harctéren. A másik új elem, az ellenséges katonák és a civilek közötti határ elmosódása volt, ami a modern háborúk egyik nagy problémája.

A japánok jól felkészültek a csatára, a sziget legtöbb magaslatát bunkerekkel és tüzérségi állásokkal erősítették meg, melyeket alagutak hálózata kötött össze. Ezek felszámolása az amerikaiaknak rengeteg időt vett igénybe. Ehhez hozzá kell venni azt is, hogy a harcok a háború előtti Japán Császárság területén zajlottak, ami még elszántabbá tette a védőket, illetve tudták, ha a sziget elesik, a Japán-szigetek lesznek a következő célpontok.

A Ryūkyū-szigeteket az Egyesült Államok a háború után is megszállva tartotta, és csak 1972. május 15-én juttatták vissza őket Japánnak, azonban az Egyesült Államok Tengerészgyalogságának még mindig van bázisa Okinawa szigetén, Urumánál, ami jelenleg a 3. tengerészgyalogos-hadosztály központjaként szolgál.

Felhasznált szakirodalom

- APPLEMAN, ROY E. – BURNS, JAMES M. – GUGELER, RUSSEL A. – STEVENS, JOHN (1996): *Okinawa. The Last Battle*. Washington, D.C., Center of Military History, United States Army. <https://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/USA-P-Okinawa/index.html> (letöltés dátuma: 2021. április 29.)
- CARLETON, PHILLIPS D. (1946): *The Conquest of Okinawa*. An Account of the Sixth Marine Division. Washington D. C., Historical Divison Headquarters, U. S. Marine Corps. <https://archive.org/details/TheConquestOfOkinawa/mode/2up> (letöltés dátuma: 2021. április 29.)
- FRANK, BENIS M. – SHAW, HENRY I., JR. (1968): *Victory and Occupation*. History of The U. S. Marine Corps Operations in WWII. Vol. V., Washington D. C., Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U. S. Marine Corps. <https://www.ibiblio.org/hyperwar/USMC/V/index.html> (letöltés dátuma: 2021. április 29.)
- LECKIE, ROBERT (1995): *Okinawa. The Last Battle of World War II*. New York, Viking Press. <https://archive.org/details/okinawalastbattl00leck/mode/2up> (letöltés dátuma: 2021. április 29.)
- HAYASHI HIROFUMI (2005): Japanese Deserters and Prisoners of War in the Battle of Okinawa. In Moore, Bob – Hatley-Broad, Barbara (ed.): *Prisoners of War, Prisoners of Peace*. Captivity, Homecoming and Memory in World War II. Oxford, New York, Berg Publishers. 49–58.
- SLEDGE, EUGENE B. (2010): *With the Old Breed: At Peleliu and Okinawa*. London, Ebury Press.
- STOCKMAN, JAMES R. (1946): *The 1st Marine Divison on Okinawa*. Washington D. C., Historical Divison Headquarters, U. S. Marine Corps. <https://archive.org/details/firstmarinedivis00stoc/mode/2up> (letöltés dátuma: 2021. április 29.)

Online hivatkozás

- BUDGE, KENT G.: Okinawa In. Budge, Kent G.: *The Pacific War Online Encyclopedia* <http://pwencycl.kgbudge.com/o/k/okinawa.htm> (letöltés dátuma: 2021. április 19.)

Háremtől a Hatalomig. A „női szultanátus” kialakulása az Oszmán Birodalomban

Gera Zsuzsanna

In the early period of the Ottoman Empire the sultans got married with the surrounding country's royal princesses. In time the Empire eventually grew stronger and as a result royal marriages became less important and the marriage traditions slowly changed. From the reign of Süleyman the Magnificent (1520–1566) the importance of the harem increased and after he married Hürrem, who was his favourite concubine, the women in the harem became powerful. Thanks to Hürrem the women who lived in the harem prominenced to high-ranking women, and they actively took part in the political- and economic activities. They patronaged the artistic productions and built mosques, bathhouses and other charitable buildings for the poor. Scholarship in this period from the sixteenth century to the mid-seventeenth century is called „the sultanate of women”. In this study I submit the changes of the marriage traditions, the institution of the Ottoman harem, how the slave women could influence the sultans and how they acted as regents during the reign of their underaged son.

Keywords: Marriage, Ottoman Harem, Valide Sultans, Regentship

Előszó

Európai szemmel nézve az oszmán hárem egy izgalmas, titkokkal övezett világ, melyről különböző históriák, mítoszok keringenek. Nem csupán a hajdani kortársak, de a modern emberek fantáziáját is megmozgatja ez a kulturális különbség a Nyugat és a Közel-Kelet között. Ám a valóság mindettől, amit manapság a populáris médiában látunk, és a regényekben olvasunk, merőben eltért. A hárem elszigeteltségében az életben maradás volt a tét. Az állandó szervezkedések és szövvényes intrikák sötétte tették az oly vonzónak tűnő világot.

Tanulmányomban bemutatom azokat a nőket, akikről csak legendák maradtak fent, azokat, akik rabnőkként érkeztek, és a világ legbefolyásosabb asszonyaivá váltak. A 16. század második felétől a 17. század közepéig terjedő időintervallumot a valide szultánok egyre nagyobb befolyása jellemezte. A gyermek vagy értelmi sérült szultánok melletti, háttérből való kormányzásuk miatt néhány tudós ezt a korszakot „női szultanátusnak” nevezte el.¹ Dolgozatom során én is ezt a fogalmat alkalmazom, mivel jól kifejezi a női befolyás mértékét. De vajon hogyan juthattak el ideig?

Tanulmányom célja, hogy erre a kérdésre választ adjak, valamint, hogy a legendák helyett tudományos tényeket tárjak fel. Fontosnak tartottam, hogy ezzel foglalkozzam, hiszen számos tévhit van, és csekély számú magyar szakirodalom áll rendelkezésre a témával kapcsolatban, így tanulmányom törzsét a török és angol nyelvű munkák adják. A terjedelmi kritériumok nem teszik lehetővé, hogy behatóan írjak a szultáni házasságok átalakulásáról, a külpolitikai tényezőkről, a hárem bővebb felépítéséről és a szultánok származásáról, valamint egyéb fogalmak alapos körbejárásáról, így ezeket mellőzni kényszerültem.

Az oszmán házassági minta átalakulása

Az oszmánok I. Oszmantól (kb.1299–kb.1324) I. Szelim szultánig (1470–1520), azaz a 13–16. század elejéig nem rabszolgánőket, hanem a politikai kapcsolatok erősítése és új szövetségek kiépítése érdekében, a környező uralkodók lányait vették feleségül. Ezek a nők bizánci császárok, török előkelők, szerb despoták és más balkáni uralkodók lányai voltak. Egészen sokáig, körülbelül a 16. század végéig lehet követni a feleségek korábbi nevét és származását.²

Később a szultánok már nem tartották fontosnak, hogy előkelő feleségük legyen, hiszen a balkáni területek és török fejedelemségek birodalomba való szisztematikus betagozása után már nem volt szükségük olyan politikai szövetségekre, melyet dinasztikus házassággal lehetett csak megpecsételni, így a hangsúly a háremre és a

¹ AKYILDIZ 2017. 64.

² FODOR 2014. 27–41.

rabnőkre helyeződött át. Emellett közrejátszik, hogy rabszolga ágyasaik felett teljhatalmat gyakorolhattak. A szultánok hozzáállása is átalakult, mivel úgy gondolták, rangban senki sem érhet fel hozzájuk. Az iszlám kultúrában is elfogadott volt az ágyasok tartása, így minden körülmény adott volt, hogy megtörténjen a változás. Innentől kezdve sokszor már csak az ágyasok palotában kapott nevét ismerjük, ritkábban a származásukat. Az esetek többségében az eredeti név, a család és egyéb adatok ismeretlenek.³ Lényeges különbség a rabszolga és az előkelő feleségek közt, hogy a szultán halála után a nemesi származású asszony szabadon visszatérhetett hazájába, míg az ágyasnak élete végéig a hárem falai között kellett maradnia.

Az oszmán hárem

Kialakulása

A hárem az arab *haram* szóból ered, melynek jelentése tiltott. Főleg vallási értelemben használták, később került át a hétköznapi életbe. Itt megmaradt a jelentése, azonban utal egy elzárt helyre, emellett kapott egy magasztosabb jelentést is. A palotákat és a hétköznapi házakat úgy alakították ki, hogy az épület, mely a háremnek ad otthont, a belső udvarra nézzen, elrejtve ezzel a nőket az idegen férfiak elől.⁴

Az intézmény elsődleges célja az volt, hogy a nőket biztonságban tudja mind otthonaikban, mind pedig a szultáni palotában.⁵ Ez a hagyomány azt eredményezte, hogy egy külön, privát női világ alakult ki, a férfiaktól teljesen elzárva. Palotai keretek közt ide egyedül az uralkodónak és az eunuchoknak volt bejárásuk. A hárem később ugyan politikai jelentőségűvé vált, de a külvilágtól mindvégig rejtve maradt.⁶

Az oszmánok a hárem intézményét már ismerhették, hiszen a muszlim világban ez volt az elfogadott rendszer, valószínűleg szeldzsuk mintára vehették át. Azonban a bizánci kultúrával közelebbi viszonyba kerülésüknek köszönhetően itt is fennáll a kölcsönzés lehetősége, hiszen rendkívül elfogadott volt, hogy a bizánci császárok számos szeretőt tartottak. Az oszmánok korábban hasonlóan szoros kapcsolatban álltak Iránnal, ahol szintén meg volt már ez az intézmény. Mindezen okokból kifolyólag, a struktúrárt viszonylag könnyen átvették.⁷

³ FODOR 2014. 27–41.

⁴ I.A.1.

⁵ PEIRCE 1993. 14.

⁶ IMBER 2002. 88.

⁷ PEIRCE 1993. 14.

Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után, *Fatih*⁸ Mehmed (1444–1446; 1451–1481) jelentős fejlesztésekbe és építkezésekbe kezdett. 1472–1478 között felépíttette a *Topkapı* palotát, mely a szultán új rezidenciájaként szolgált, emellett itt kaptak helyet az kormányzati szervek, és a szultán is itt tartotta meg nyilvános pénteki imára való meneteit. Ebben az időben a *Topkapı* csak az államügyek intézésének, tárgyalásoknak és a követek fogadásának szolgált helyszínül, így a hárem, melyben a szultán asszonyai, gyermekei és anyja kapott helyet, a régi palotában, azaz az *Eski Saray*ban (a Könnyek Palotájaként is ismert) maradt egészen a 16. század utolsó feléig.⁹

I. *Kanûni*¹⁰ Szulejmán (1520–1566) szultán ágyasának, Hürrem szultánának befolyásával kezd lassan áthelyeződni a hárem az újonnan épített palotába, melyre a későbbiekben térek ki bővebben. A hárem végül III. Murád (1574–1595) uralkodása alatt 1587-ben költözik át teljesen és véglegesen az *Eski Saray*ból a *Topkapı*ba,¹¹ amelynek jelentős következményei lesznek. Ekkor ugyanis az ágyasok rendkívüli hatalmi harcokat kezdenek meg és aktívan beleszólnak a politikába is. A háremben élők száma megközelíthette az ezer főt is, ám néha még ennél is többen voltak.¹²

A hárembe való bekerülés

Az oszmánoknál a rabszolga ágyasok tartása először Orhannál fedezhető fel, viszont ténylegesen *Fatih* Mehmednél figyelhetjük meg a rabszolganők számának drasztikus növekedését. A nők a hárembe különböző módon kerülhettek be. Hódító hadjáratok alkalmával elrabolhatták őket, vagy a rabszolgapiacról vették meg a lányokat (ez inkább a 19. századra jellemző). Az is előfordult, főleg a Kaukázusban élő cserkeszek esetében, hogy szépségükről híres lányaikat annak érdekében, hogy egy jobb életet biztosíthassanak számukra, direkt a szultán háremébe való bekerülésre készítették fel.¹³ Ami a legjellemzőbb volt, hogy a szultánnak szánt ajándékként érkeztek, az uralkodó jóindulata megnyerése, vagy a szövetségi viszony fenntartása érdekében. A lány hárembe való bekerülését a valide szultána hagyta jóvá.¹⁴

⁸ Hódító

⁹ AKŞIT 2014. 23–24.

¹⁰ Törvényhozó

¹¹ AKŞIT 2014. 24.

¹² CROUTIER 2017. 192.

¹³ AKŞIT 2014. 27–28.

¹⁴ AKŞIT 2014. 28–29.

A hárem hierarchiája

A hárem egy rendkívül összetett intézmény, amely komoly hierarchiával rendelkezett. A hierarchia csúcán a valide szultána, azaz a szultán édesanyja helyezkedett el. A valide után a ranglétrán azok a szultának álltak, akik az uralkodó lánytestvérei vagy lányai voltak. Szerepük igen jelentős volt, hiszen fontos államférfiakkal kötöttek házasságot.¹⁵ A háremben az ágyasok a szultának alatt álltak. Az övök volt az egyik legkiemelkedőbb szerep. Ha elnyerték a szultán figyelmét, a kedveltek közé kerülhettek (*gözde*), majd a szultán személyes kedvenceivé (*ikbal*), ezt követően pedig a szultán feleségévé (*kadın efendi*) válhattak. Legvégül, a szultán halála után, a fiuk trónra kerülésével érhatték el a ranglétra csúcásának számító anyaszultánnő (*valide sultan*) címet.¹⁶

A *Topkapı*ban a gyermektelen és a szultánt szolgáló ágyasok kaptak helyet. A várandós ágyasokat az *Eski Sarayba* küldték.¹⁷

A szultának felemelkedése

A 15. századtól jelentőségteljessé vált a *kul*¹⁸- azaz szolgareteg, akik az uralkodónak köszönhetően a háremből vagy épp az uralkodócsaládból kaptak feleséget, ezzel is erősítve pozíciójukat. Mindennek következtében az oszmán elit szervesen átalakult. Az uralkodók rabszolga ágyasaiktól született fiai lettek később a következő szultánok, akik szintén rabszolgánoknak nemzettek gyermekeket. Az ágyasok ugyanakkor okosan tudtak élni helyzetükkel, és vonzerejüket kihasználva hatalmas befolyásra tehettek szert.

Az egyik legjelentősebb asszony közülük Hürrem szultána (1504–1558) volt, I. Szulejmán szultán (1520–1566) ágyasa, aki nem csupán befolyásolta az Oszmán Birodalom jövőjét, de jelentősen meg is változtatta azt. Különös kegyetlenséggel számolt le ellenségeivel, mindezt azonban olyan jól megszervezett módon, hogy senki sem tudta rábizonyítani mesterkedéseit. Ő volt az első, aki változtatott a hárem rendjén, ugyanis a szabályok értelmében egy ágyas, csak egy gyermeket szülhet.

¹⁵ CROUTIER 2017.

¹⁶ AKŞIT 2014. 28–29.

¹⁷ AKYILDIZ 2017. 49–50.

¹⁸ A *kul* réteget főleg a *devşirme* (gyermekadó: a vazallusállamoknak gyermekkel is adózni kellett az Oszmán Birodalom felé.) során a birodalomba került keresztény gyerekek alkották, akik később janicsárok lettek, de feljebb jutva a ranglétrán, egészen a nagyvezíri tisztségig juthattak. Innentől a hagyományos oszmán elit – melyet korábban nemzetségfők alkottak – kicserélődik, és a hatalomban a helyüket idegen származású, szerájiskolákból kikerülő janicsárnak nevelt rabszolga réteg veszi át. Ezzel a lépéssel kezdetben számos lázadást idéznek elő.

Fiúgyermek esetén, az *Eski Sarayba* kell mennie, míg, ha lány, addig hál az uralkodóval, amíg fiúgyermekük nem születik.¹⁹

Hürrem azonban hat gyermeknek adott életet. A szultán gyakran megvitatta vele a hadászati és politikai ügyeket, emellett hadjáratai alatt beavatta őt az ottani viszonyokba, ami példa nélküli volt. Cserébe a szultána az otthoni ügyekről és közhangulatról tudósított a távollévő szultánnak. Az 1530-as évek elején az uralkodó felszabadította, majd 1534-ben feleségül vette. Ez rendkívüli dolog volt, hiszen a dinasztikus házasságokat követően a szultánok nem vették el ágyasaikat, összesen csak három ilyen házasságról tudunk. Hürrem emellett, hogy rendkívüli (2000 *akçe*) napidíjat kapott (Hafsa valide szultána napidíja csupán 150 *akçe* volt), felszabadításának köszönhetően magántulajdonnal is rendelkezett. Ő volt az első asszony, aki elérte a szultánnál, hogy a hagyományoktól eltérően, ne kelljen elkísérnie fiait a szandzsákba. Legkisebb fia Cihangir betegségére hivatkozva a szultán engedélyezte, hogy a *Topkapı*-ba költözzön, ezzel pedig még inkább bele tudott avatkozni a politikába.²⁰

Szulejmánnal való bensőséges kapcsolatukra, amelyben szinte egyenlő társakként voltak jelen, a későbbiekben soha nem volt példa.²¹ Hürrem nyomdokait követve a későbbi szultánok még aktívabban szóltak bele a politikai életbe, és szinte régensként uralkodtak a gyermek szultánok mellett. Az ő mintájára frakciókat építettek ki, amelyek egymásnak feszülve, különböző gyilkosságokat elkövetve befolyásolták, hogy ki kerüljön hatalomra.

Valide Szultánok

A valide szultána fogalma, első előfordulásai, tisztségének keletkezése. Valide szultánoknak nevezzük azokat a nőket, akik megérték fiuk trónra lépését. Az oszmán történelemben összesen 22 valide szultána volt hatalmon.

A valide megnevezés a 16. századig nyúlik vissza. II. Bajezid (1481–1512) és I. *Yavuz*²² Szelim (1470–1520) szultán idejében az oszmán hercegek és szultánok anyját a következőképpen nevezték meg: „*Vâlîde-i Sultan Mehmed, Vâlîde-i Orhan çelebi*”. *Kâmini* Szulejmán szultán anyja, Ayşe Hafsa szultána (1478/79–1534) megélhette fia uralkodását, így őt tekintjük az első tényleges *valide sultannak* vagyis valide szultánának, amely anyaszultánt/anyaszultánnot jelent. Korábban a Valide *hatun* megnevezés volt az elterjedt, Hafsa vezette be a valide szultána fogalmat, de a gyakorlatban még, mint címet nem használta. Fiának írt levelében

¹⁹ FODOR 2014. 30.

²⁰ FODOR 2014. 27–41.

²¹ PEIRCE 1993.

²² Kegyetlen

magát „*Vâlide-i Sultan Süleymanşah*”-ként nevezi meg. Safiye szultána (1550–1619) két Velencébe küldött levelén személyes pecsétje szerepel, melyen a következő írás állt: „*Vâlide-i Sultan Mehmed Han*”. Turhan szultána (1627–1683) gyöngyből készült kerek pecsétjén, pedig a „*Vâlide-i Gazı Sultan Mehmed Han*” feliratot olvashatjuk.²³ Hafsa szultána 1534-es halálát követően Hürrem a *Topkapı*-ba költözik. II. Szelim (1566–1574) felesége, Nurbanu szultána (1537–1583) már a kezdetektől teljesen ott élt és ettől kezdve szép lassan az Új Palotába helyeződött át a hárem. Nurbanu volt az első szultáni édesanya, aki már a valide szultána (*valide sultan*) megnevezést a gyakorlatban használta.²⁴

1583-ig a szandzsákokba küldött hercegekkel tartott anyjuk is. Törekedtek rá, hogy fiaikat mindenben segítsék, felhívják figyelmüket a rosszakarókra, veszélyekre, és körül vegyék gyermeküket megbízható emberekkel. Ennek a hagyománynak utolsó képviselője III. Murád (1574–1595) fia, Mehmed herceg volt 1583-ban, amikor Manisába került. Ezt követően olyan szultánok kerültek a trónra, akiket már nem küldtek szandzsákba, hanem a *Topkapı Saray*-ban külön lakosztályokban²⁵ szigorú felügyelet alatt tartották őket.²⁶ Így már a dinasztia férfi tagjai is a hárem berkeiből kerültek ki. Ezzel a hárem, az erő és hatalom központjaként, fontos összecsapások, konfliktusok helyszínévé vált. Ennek a leglényegesebb következménye az volt, hogy a szultán anyja, a valide szultána hatalomra kerülve, napról napra erősebb, befolyásosabb lett a hárem vezetőjeként, és egyre inkább előtérbe került. III. Murád (1574–1595), és az őt követő szultánok idejében új bővítésekre került sor, ezzel a hárem mérete drasztikusan megnőtt. Ekkor a területe 12 ezer m² volt. A hárem II. Szelim (1566–1574) és III. Murád (1574–1595) uralkodása alatt kap nagyobb hangsúlyt.²⁷

Bár Hürrem sohasem vált validévé, hiszen 1558-ban fia II. Szelim trónra lépése (1567) előtt jóval meghalt, mégis neki köszönhetően ragadták magukhoz a nők egyre nagyobb sikerrel a hatalmat, és irányították a háttérből mind fiaikat, mind a politikát.

²³ AKYILDIZ 2017. 42–43.

²⁴ AKYILDIZ 2017. 50.

²⁵ *şimşirlik daire*

²⁶ Mivel a szultának és érdekszféráik (melybe különböző nagyhatalmú államférfiak tartoztak) egyre inkább saját jelöltjüket kívánták trónra juttatni. A herceg testvéreit, vetélytársaknak tekintették a trónutódlásban ezért igyekeztek kiiktatni őket a hatalomból, vagyis megszületett a testvérgyilkosság intézménye. Ezzel azonban veszélybe került az Oszmán Birodalom utódlása, így a hercegek nem mehettek sem szandzsákba, sem pedig hadjáratra. Így a palota berkein belül ugyan biztonságban voltak, ám innentől tapasztalatlan, uralkodásra kevésbé alkalmas szultánok kerültek trónra. A szandzsákok egyfajta gyakorlásul szolgáltak a jövőbeli uralkodóknak, hiszen kisebb keretek közt sajátították el a birodalom kormányzásának alapjait.

²⁷ AKYILDIZ 2017. 51–52.

Nurbanu szultána (1537–1583)

A velencei származású Cecilia Venier–Baffo-ból lett, Nurbanu szultána rendkívüli befolyással volt II. Szelim (1566–1574) szultánra, ahogy fiára, Murádra is. Minden politikai ügybe beleavatkozott, és egykori hazája, Velence érdekeit igyekezett előnyösebb helyzetben feltüntetni. Kiharcolta, hogy a velenceiek kedvezőbb feltételekkel kereskedhessenek, emellett lebeszélte a szultánt egy Velence ellen irányuló hadjáratról, melyet a velenceiek provokáltak ki.²⁸

Megfigyelhetjük, hogy az európai uralkodók is elismerték hatalmát, hiszen 1583-ban a Velencei Szenátus Nurbanu szultána jóindulatának megnyerése végett drága ajándékokat küldött a validének. Élénk levelezést folytatott a Velencei dózséval és a francia Medici Katalin királynéval is, levelében a királyné a szultána közbenjárását és segítségét kéri egy fontos politikai ügyben.²⁹ Nurbanu volt az első a nagy valide szultánok sorában, és a cím tényleges gyakorlati használatba, mint megszólítás és rang Nurbanu idején került.³⁰

Safiye szultána (1550–1619)

Safiye szultána, III. Murád (1574–1595) korai halálának köszönhetően már nyílt és közvetlen befolyást gyakorolhatott gyermekükre, III. Mehmedre (1595–1603). A szultán számos esetben kikérte anyja véleményét a politikában, a hadjáratokról pedig rendszeresen tudósított a validének. Safiye kenőpénz ellenében adott el rangokat, és körülvette magát hozzá hű emberekkel. Már akkor is kapcsolatban állt az angol királynővel, I. Erzsébettel (1533–1603), amikor *haseki*³¹ szultána volt.³²

Ő volt az első, aki függöny mögül részt vett a díván ülésein, ami korábban elképzelhetetlen lehetett egy nő számára, főképp az Oszmán Birodalomban. Míg fia hadjáraton vett részt, ő irányította a háttérből az államügyeket.³³ Nagy valószínűséggel Safiye hatására végeztette ki az uralkodó legidősebb fiát, Mahmud herceget és jelölte meg örökösének, a kisebbik fiút, Ahmedet.³⁴ Safiye idején került előtérbe, és jutott hatalomhoz a *Kızlar ağası*³⁵ – a lányok agája, azaz a háremet vezető főeunuch. A valide hatalmának drasztikus megnövekedése ahhoz vezetett,

²⁸ DÜZBAKAR 2006. 13–14.

²⁹ AKYILDIZ 2017. 64–65.

³⁰ DÜZBAKAR 2006. 13–14.

³¹ Az uralkodó első és legkedvesebb asszonya.

³² AKYILDIZ 2017. 67–68.

³³ AKYILDIZ 2017. 69.

³⁴ AKYILDIZ 2017. 70.

³⁵ Az ő feladata volt (a valide szultána mellett) a lányok hárembe való bekerülésének jóváhagyása, ő vezette az uralkodó elé és mutatta be az ágyasokat. A hárem vezetőjeként ő felelt az egész háremért. Szerepe Safiye idején nő meg, amikor is részt vesz az intrikákba, és a valide szultánok erős támogatója lesz a hatalmi játszmák során.

hogy III. Mehmed utolsó négy évében három lázadás tört ki, követelve a szultána lemondását a hatalomról. Safiye szultána volt az első valide szultána, aki *Tokapu Saray* háremében maradhatott fia halálát követően is.³⁶

A 17. század első felében kiskorú uralkodók váltották egymást a trónon. Ennek köszönhetően az állam ügyeibe a valide szultánák nyílt beleszólást gyakorolhattak. Az értelmileg sérült- és gyermek szultánok nem voltak képesek reális politikai döntéseket hozni, valamint részt venni a díván ülésein. Helyettük a valide szultána látta el ezeket a feladatokat, aki régensként uralkodott a birodalomban.³⁷

Mahpeyker Kösem szultána (1589–1651)

Mahpeyker Kösem szultána, I. Ahmed szultán (1590–1617) első asszonyaként lett ismert, ám hatalomra az uralkodó korai halálát követően majd fia, IV. Murád 1623-as trónra lépésével kerül. A tizenegy éves szultán mellett anyja már, mint régens uralkodott, ezzel elsőbbséget kivívva a korábbi valide szultánához képest.³⁸

Aktívan részt vett a belpolitikában, janicsár lázadást leverve, és a külpolitikában, amikor a birodalomhoz csatolt tartományokkal kapcsolatba, személyesen folytatott tárgyalást.³⁹ Rendszeresen részt vett a díván ülésein és önálló döntéseket is hozott. Csaknem tíz évig tartotta kézben az államügyeket, jelentős változásokat hozva az Oszmán Birodalom életébe. Ez idő leforgása alatt nyolc nagyvezír és kilenc fődefterdár váltotta egymást a pozíciókban, ami rendkívülinek mondható, hiszen korábban egy uralkodói periódus alatt maximum 2-3 nagyvezír váltás történt. IV. Murád (1623–1640) később kivégeztette fivéreit. A szultán 1640-ben váratlanul meghalt, így az utolsó életben maradt testvére Ibrahim (1640–1648) lépett a trónra, aki mentális problémákkal küzdött. Ezzel Kösem még aktívabban avatkozott bele a politikai ügyekbe. Mivel fia rendkívül szeszélyesnek bizonyult, és még az anyját is száműzetésbe küldte, így a valide a fővezír, és a *şeyhülislam* segítségével megfosztotta fiát a tróntól.⁴⁰

Helyére 1648-ban unokáját, a hat és fél éves Mehmedet (1648–1687) ültette. Ez egy rendkívüli dolog volt, hiszen maga a valide taszította le a trónról az előző szultánt, majd jelölte ki és tette hatalomra a következőt. Ezzel a lépéssel Kösemnek – a hagyományoknak megfelelően – a Régi Palotába kellett volna vonulnia, és átadni a hatalmat az új valide szultánának, Turhannak. Ő mégis a *Topkapı*-ban maradt.⁴¹

³⁶ AKYILDIZ 2017. 66–367.

³⁷ AKYILDIZ 2017. 72.

³⁸ I. A. 2.

³⁹ AFYONCU 2015. 99–100.

⁴⁰ AKYILDIZ 2017. 378.

⁴¹ AKYILDIZ 2017. 380.

A két szultána és érdekszféráik között hamarosan éles ellentétek alakultak ki, mely lázadásba torkollott. Kösem szultána támogatóival ismét trónfosztást akart végre hajtani, mivel a másik herceg anyja könnyebben befolyásolható volt. A lázadás végül kudarcba fulladt, a Nagy Valide Szultánát megkínózták és megölték, így helyére Turhan (1627–1683) léphetett.⁴²

A nők szultanátusának hanyatlása

Mivel Turhan fia még kiskorú, és maga a szultána is fiatal (21 éves) volt, a hozzá hű államférfiakkal együtt igyekezett kormányozni a birodalmat. Az Új Valide Szultána már kevésbé volt olyan erőskezű, mint elődei. Bár számos ügyben ő is intenzív befolyást gyakorolt, mégis fia hatalmának megerősödésével háttérbe szorult.⁴³

Az ő ideje alatt kezdett leáldozni a nagy valide szultanáság és a „női szultanátus” kora. Innentől kezdve a nők hatalma egyre inkább visszahúzódik és gyengül, míg végül újra a szultánok veszik át a tényleges irányítást. Viszont ekkorra már az Oszmán Birodalom fénykora régen letűnt. Kösem volt a leghosszabb ideig hatalmon lévő valide szultána, aki 28 évig irányította a Birodalmat a szultánok mellett.

Összegzés

Tanulmányomban bemutatásra került az uralkodói házasságok gyökeres átalakulása, bepillantást nyerhettünk az oszmán hárem felépítésébe és kialakulásába. Céлом volt, hogy bemutassam ezeket a kivételes asszonyokat, akik kitörve az ismeretlenség homályából, számos áldozat árán, de uralkodónökké váltak.

Helyzetük azért is rendkívüli, mert ekkoriban az iszlám és az Oszmán Birodalom szigorú szabályai nem tették lehetővé, hogy a nők európai mintára a szultánok oldalán foglalják el helyüket. Mégis, intrikákkal ugyan, de kezükbe vették a hatalmat. Gyakran nagyobb befolyásuk volt, mint az európai királynéknak, mégis kevesen ismerik történetüket és az árat, amellyel mindezt elérték. Egy évszázados múltú, erős birodalomnak majdnem végnapjait hozták el, és hatásuk a későbbiekre is kihatott, hisz a Birodalom jelentősen meggyengült. A háttérből és régenként is férfiakat meghazudtoló módon kormányoztak, irányították az állam ügyeit, és szinte báburalkodókat ültettek a trónra. Ők azok a nők, akik a szerelem és anyaság létráján felkapaszkodva egy új korszak beköszöntét hozták el.

⁴² AFYONCU 2015. 163–165.

⁴³ AKYILDIZ 2017. 389.

Bibliográfia

- AFYONCU, ERHAN (2015): *Muhteşem Valide Kösem Sultan*. Istanbul, Yeditepe Yayınevi.
- AKŞİT, İLHAN (2014): *The mystery of the Ottoman Harem*. Istanbul, Aksit Kultur ve Turizm Yayıncılık.
- AKYILDIZ, ALI (2017): *Haremin Padişahı Valide Sultan – Haremde hayat ve Teşkilât*. Istanbul, Timaş Yayınları.
- CROUTIER, ALEV LYTLE (2017): *Harem – A fátyol mögé zárt világ*. Budapest, Cser Kiadó.
- DÜZBAKAR, ÖMER (2006): Charitable Women And Their Pious Foundations: The Ottoman Empire: The Hospital of The Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan. *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*. 5. évf. 10. sz. 11–20. Bursa.
- FODOR PÁL (2014): Hürrem és Máhidevrán, avagy a két ágyas harca a szultán szívéért és trónjáért In: Fodor Pál (szerk.) *Szülejmán szultántól Jókai Móríg Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésekről*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 27–41.
- IMBER, COLIN (2002): *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PEIRCE, LESLIE (1993): *The imperial harem Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford, Oxford University Press, Inc.
- ULUÇAY, ÇAĞATAY (2001): *Harem II*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- UZUNÇARŞILI, İSMAIL HAKKI (1984): *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Internetes források

- I.A.: Islam Ansiklopedisi – <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- ABDÜLKERİM ÖZAYDIN – NEBİ BOZKURT (1997): *Harem I. bölüm*. TDV İslâm Ansiklopedisi.
- MEHMET İPŞİRLİ (1997): *Harem II. bölüm* Osmanlı Devleti'nde Harem. TDV İslâm Ansiklopedisi.
- DENİZ ESEMENLİ (1997): *Harem III. bölüm* Türk-İslâm Mimarisinde Harem. TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Rövidítés: I. A. 1.: Harem <https://islamansiklopedisi.org.tr/harem--kadinlar> (Utolsó lehívás: 2020.04.01.)
- MÜCTEBA İLGÜRELİ (2002): *Kösem Sultan (ö. 1061/1651)* IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi, vâlide sultan. TDV İslâm Ansiklopedisi. Rövidítés: I. A. 2.: Kösem <https://islamansiklopedisi.org.tr/kosem-sultan> (Utolsó lehívás: 2020.04.01.)
- .

Divitiacus: egy druida portréja?

Kapi Péter

Modern scholars think that Aeduan Divitiacus, who was a friend of both Caesar and Cicero, was a Druid because Cicero refers to him as a Druid in his work. However, several problems emerge regarding this opinion, as Caesar, on the other hand, does not mention in his work that Divitiacus would have been a Druid. It also seems contradictory that Divitiacus led the Aeduan forces against the Bellovaci for – according to Caesar – the Druids did not go to war. There is also a terminological problem regarding the word *druidae*, as Roman authors seemingly refer to all intellectual Celtic classes as Druids, while Greek authors divide the Celtic intellectual elite into three different classes. If we compare Cicero's description regarding the Druids with Strabo's account, we find that the two authors use the word *druidae* with a different meaning. As a conclusion – contrary to the common opinion – we cannot state with certainty that Divitiacus was a Druid.

Keywords: Divitiacus, Druids, Caesar, Cicero

Az haedus Divitiacus¹ elsősorban azért jelentős a modern kutatók számára,² mert Cicero a *Jóslásról* című művében megemlíti, hogy Divitiacus druida volt, és emiatt Divitiacus az egyetlen név szerint is ismert druida:

A jóslás gyakorlását még a barbár népeknél sem mellőzik, mivel vannak druidák Galliában, akik közül én magam is ismertem a haedus Divitiacust, a vendégedet és dicsérődet, aki azt mondta, hogy ismert számára a természet rendje, amelyet a görögök fiziologiának neveznek, és részben madárjóslatokkal, részben következtetéssel³ megmondta, hogy mi lesz a jövő.⁴

Emiatt azt várhatnánk, hogy a Divitiacust megemlítő, egyébként nem túl nagy számú leírás komoly segítséget nyújthat számunkra ahhoz, hogy pontosabb képet alkothassunk a galliai druidákról, azonban a Divitiacusra és a druidákra vonatkozó forrásaink gyakran ellentmondanak egymásnak.⁵ Az ellentmondások miatt úgy vélem, hogy érdemes megvizsgálni, hogy valóban druidának tarthatjuk-e Divitiacust. Erre a kérdésre azonban a felmerülő problémák miatt nem egyszerű feladat választ adni, mert a druidákról az ókori szerzők csak elvétve emlékeztek meg munkáiban, ráadásul ezek a leírások eltérő korokban keletkeztek, és emiatt különböző állapotokat örökíthettek meg.⁶ A görög szerzők például sokkal több rétegre osztva mutatták be a kelta társadalom intellektuális és vallási elitrétegeit, mint a római társaik, emiatt az ókori leírásokban a kelta társadalom, valamint a druidák ábrázolása korántsem volt egységes, ráadásul a források több esetben is ellentmondásosnak tűnnek. Caesar szerint például a druidák részt vesznek az

¹ A Divitiacus névalak több eltérő formában is fennmaradt a kéziratokban, valamint a név egy lyoni feliraton Diviciac(us) alakban is szerepel, ld. CHADWICK 1966. 103, 1. jz., CIL XIII. 2081. A tanulmányban általában a Divitiacus alakot használom, azonban néhány idézett fordítás esetében a Diviciacus alak is előfordulhat.

² Divitiacust általában csak röviden említik meg a keltákkal és a druidákkal foglalkozó modern munkák, és ezek vagy elfogadják azt az álláspontot, hogy Divitiacus druida volt, vagy nem kérdőjelezik meg, hogy elfogadható-e Cicero kijelentése (*Div.* I. 41, 90) ld. például CUNLIFFE 2010. 5; 7; ANCZYK 2015. 23. A kérdéssel azonban CHADWICK 1966 és ZECCHINI 1984 részletesebben foglalkozik.

³ A *coniectura* Cicero szerint olyan jóslás, amely részben kapcsolódik a tudományokhoz (*ars*), ld. Cic. *Div.* I. 18. 34.

⁴ Cic. *Div.* I. 41, 90. A szöveget saját fordításomban közöltem.

⁵ A Divitiacusra vonatkozó forrásrészletek és a görög szerzők druidákra vonatkozó információi közötti ellentmondásokat lentebb részletesebben bemutatom.

⁶ Az erre vonatkozó példákat ld. lentebb. Bár a leírások nem feltétlenül a korabeli állapotokat tükrözik, néhány változás nyomon követhető, például az emberáldozatok betiltásáról Strabón és Mela beszámolója, Caesar és Diodóros pedig nem, ld. Caes. *Gal.* VI. 16; Strab. IV. 4, 5; Diod. Sic. V. 31, 3; Mela III. 2, 18.

emberáldozati szertartásokon,⁷ Strabón és Pomponius Mela szerint azonban a kelták már nem mutatnak be efféle áldozatokat.⁸ Mivel azonban ezek a munkák különböző korokban keletkeztek, elképzelhető, hogy ezek az eltérő tudósítások valójában nem mondanak ellent egymásnak, hanem kiegészítik egymást, tehát Strabón és Mela leírása alapján arra következtethetünk, hogy a kelták valamikor felhagytak az emberáldozatok bemutatásával, és a két szerző leírása azért tér el a jóval korábban alkotó Caesarétól, mert ők már figyelembe vették ezt a változást.

A kelta társadalom leírásával kapcsolatban azonban már komolyabb eltérések figyelhetőek meg. Bár a szakirodalom úgy tartja, hogy Caesar, Diodóros Sikelióti és Strabón Poseidóniosztól merítette a druidákra vonatkozó állításait, leírásaik között lényeges különbségeket figyelhetünk meg.⁹ Caesar szerint Galliában két olyan társadalmi csoport volt, amely tagjai valamilyen ranggal bírtak, vagy tiszteletben részesültek: az egyik csoport a lovagoké (*equites*), a másik a druidáké (*druidae*) volt. A druidák a vallási ügyekkel foglalkoztak, ők felügyelték a magán- és a közáldozatokat, valamint vallási kérdéseket magyarázták.¹⁰ Ezenkívül a kelta társadalomban ők töltötték be a tanítók, bírók és diplomaták szerepét is.¹¹ Bírói hatalmuk igen tekintélyes lehetett, mert ha valaki nem tartotta be az általuk hozott határozatot, azt igen komoly vallási szankcióval sújthatták.¹² Caesar azt állítja, hogy a druidák nem mentek háborúba, nem fizettek adót, mentesek voltak a katonai szolgálat és minden más kötelezettség alól.¹³ Ezeket a kiváltságokat a druidák feltehetően részben a kelta társadalomban betöltött szerepüknek, részben pedig az általuk birtokolt tudásnak köszönhették, Caesar szerint ugyanis a druidák nem engedték, hogy tudásuk a nép körében is elterjedjen, vagyis a druidák voltak a kelta hagyományok és a tudás őrzői.¹⁴

⁷ Az áldozati szertartásokon a druidák jelenléte elengedhetetlen volt, ld. Diod. Sic. V. 31, 2–5; Strab. IV. 4, 5.

⁸ Strab. IV. 4, 5. alapján az emberáldozati szertartásokat a rómaiak eltörölték. Mela azt írja, hogy az emberáldozatokat felváltották a rituális csonktások (Mela III. 2, 18).

⁹ A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy Caesar Poseidónios történeti művéből vette át a druidákra vonatkozó információkat, ld. például BRUNAX 2005. 88. SCHERR 2011. 190 megközelítése azonban valószínűbb, Scherr ugyanis úgy véli, hogy Caesar nem csupán a Poseidónios történeti művének 23. könyvéből származó információkat közölte olvasóival, hanem emellett Caesar saját tapasztalatai is megjelennek a druidákkal kapcsolatos leírásban, és mivel Caesar éveket töltött Galliában, úgy vélem, hogy életszerűbb, hogy Caesar munkájában inkább a személyes tapasztalatai lehetnek a hangsúlyosak.

¹⁰ Caes. *Gal.* VI. 13.

¹¹ Caes. *Gal.* VI. 13–14.

¹² Caes. *Gal.* VI. 13.

¹³ Caes. *Gal.* VI. 14.

¹⁴ Caes. *Gal.* VI. 14.

Ezt a viszonylag leegyszerűsített képet azonban részben árnyalja Strabón és Diodóros leírása. Strabón és Diodóros ugyanis Caesarral ellentétben a druidák helyett három csoportra osztotta a kelta vallási és intellektuális elitrétegeket: a bárdokra, a jósokra és a druidákra. Ezek közül azonban Caesar kelta társadalomról szóló leírásában csak a druidák jelentek meg.¹⁵ E felosztás hiánya a római szerzők munkájában teljesen általános, vagyis a kelta vallási és intellektuális elitrétegek három csoportra történő felosztása egyáltalán nem jelent meg a római szerzők munkáiban.¹⁶ A görög szerzők tehát emiatt árnyaltabban mutatják be a kelta társadalom elitrétegeit, mint római társaik, és emiatt az egyes csoportok feladatköreit sokkal jobban és helyesebben körül lehet határolni a görög szerzők munkája alapján.¹⁷ Strabón szerint például a bárdok költők és énekesek voltak, a jósok, akiket a szerző *uateisnek* nevez, olyan papok voltak, akik a jóslás mellett *physiologiával* azaz természetbölcsélettel is foglalkoztak, a druidák pedig a szerző szerint a *physiologia* mellett erkölcsfilozófiával is foglalkoztak.¹⁸

Strabón leírása azonban nemcsak a csoportok ismertetése miatt fontos, hanem a tanulmány elején megfogalmazott kérdésfeltevés miatt is, azaz segíthet eldönteni a kérdést, hogy valóban druidának tekinthetjük-e Divitiacust. Cicero leírása szerint ugyanis Divitiacus *physiologiával* és jóslással foglalkozott, a *physiologiával* és jóslással közösen azonban Strabón szerint az *uateis*ek foglalkoztak, nem pedig a druidák. Ebben az esetben tehát jól a látható, hogy a druida szó használata és a fogalom tartalma a forrásokban nem volt következetes, vagyis ebben az esetben egy terminológiai problémával állunk szemben, és pusztán Cicero és Strabón leírása alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik szerzőnek van igaza.¹⁹ Ezen a ponton tehát érdemes megvizsgálnunk azokat a helyeket, amelyek Divitiacusra vonatkoznak, illetve azt, hogy ezek a helyek mennyire támasztják alá, vagy cáfolják meg Cicero állításait.

¹⁵ Caesar sem a jósokat, sem pedig a bárdokat nem említi meg munkájában.

¹⁶ Ehhez ld. Caes. *Gal.* VI. 13, 14, 16, 18; Cic. *Div.* I. 41, 90; Mela III. 2, 18–19; Plin. *Nat.* XVI. 249; XXIV. 103–104; XXIX. 42; XXX. 13; Suet. *Claud.* 25. Tac. *Ann.* XIV. 30; *Hist.* IV. 54.

¹⁷ Az Ír-szigeten élő kelták esetében Strabón leírásához hasonlóan három vallási és szellemi elitszempont megjelöléséről tudunk, ebből pedig arra következtethetünk, hogy a kelta társadalomban ez az állapot volt a jellemző, ld. KENDRICK 1994. 135. Elfogadható tehát az a nézet, mely szerint Caesar munkájában megfigyelhető némi általánosítás (CUNLIFFE 2010. 3). Ezáltal azok a leírások, melyekben megjelenik a vallási és szellemi csoportok három részre történő felosztása, valamivel pontosabbak, mint azok a források, amelyek csak a druidákat említik.

¹⁸ Strab. IV. 4, 4.

¹⁹ Miként a 17. lábjegyzetben jeleztem, a görög leírások valamivel pontosabbnak tekinthetőek, azonban a kérdés megnyugtató tisztázásához mindenképpen szükség van más források bevonására is.

Divitiacust Cicerón kívül Caesar több alkalommal is megemlítette a *Feljegyzések a gall háborúról* című művében. Caesar azonban ebben a munkában nem állította azt, hogy Divitiacus druida lett volna, annak ellenére, hogy erre több alkalommal is kiváló lehetősége adódott volna. A szakirodalom természetesen megpróbált választ adni arra, hogy Caesar miért nem említette meg, hogy Divitiacus druida volt.²⁰ A probléma azonban ennél összetettebb, mert miként Chadwick is rámutat, nemcsak az okozza a gondot, hogy Caesar nem említi meg, hogy Divitiacus druida lett volna, hanem emellett Divitiacus nem igazán képviseli az általában a druidáknak tulajdonított értékeket, és mint Chadwick fogalmaz, emiatt felmerülhet az a gyanú is, hogy Caesar nem is tudta, hogy Divitiacus druida lett volna.²¹

Chadwick továbbá úgy véli, hogy Divitiacust nem feltétlenül kell tipikus druidának tekintenünk, mert Divitiacus ettől már eltér a fiatal gall nemesek romanizálódásával kapcsolatos római politika hatása miatt,²² és ezt a gondolatmenetet tovább folytatva Chadwick Cicero leírásáról is úgy véli, Divitiacus olyan dolgokat mondott Cicerónak, melyekkel feltehetően azokban az időkben foglalkozott, mikor még nem került római befolyás alá.²³ Chadwick továbbá arra is rámutat Dumnorix kapcsán, hogy Dumnorix sokkal közelebb áll a forrásainkban előkerülő druidákhoz, mint testvére, Divitiacus.²⁴ Chadwick hipotézisei azonban a rendelkezésünkre álló források alapján nem támaszthatóak alá komoly érvekkel, és nem is bizonyíthatóak, ráadásul több érv is felhozható a hipotézisei ellen. Azokon a Caesar-helyeken ugyanis, ahol Divitiacus szerepel, nem várható el, hogy Caesar olyan tulajdonságokat kössön Divitiacushoz, melyek bizonyíthatnák, hogy druida volt, tehát az az *argumentum ex silentio*, mely szerint Divitiacus nem képviseli a druidáknak tulajdonított értékeket, alaptalan. Caesar számára ugyanis teljesen érdektelen volt olyan tulajdonságokat hozzákapcsolni Divitiacushoz, amely alapján arra lehetne következtetni, hogy az druida lett volna. Mivel a szerző narratívájához ez érdemben nem tett volna hozzá semmit sem, mert Divitiacus általában vagy

²⁰ Caesar 23 alkalommal említette Divitiacust (Caes. *Gal.* I. 3; 16; 18; 19; 20; 31; 32; 41; II. 5; 10; 14; 15; VI. 12; VII. 39.) Mivel Divitiacus ilyen gyakran szerepel Caesar munkájában, viszont Caesar egyszer sem említi, hogy druida volt, jogosan merül fel a kérdés, hogy tényleg druida volt-e Divitiacus, ld. CHADWICK 1966. 108. Ezért a továbbiakban ezt részletesen megvizsgálom, bár az, hogy Caesar nem említi, hogy Divitiacus druida volt, önmagában nem döntheti el, hogy Divitiacus druida volt-e, vagy sem.

²¹ CHADWICK 1966. 108. A továbbiakban ismertetem Chadwick egyéb Divitiacusra vonatkozó elképzelését, majd ezt követően értékelem ezeket.

²² Uo.

²³ CHADWICK 1966. 109. Ezzel szemben TIERNEY 1960. 224. úgy véli, hogy Cicero druidákkal kapcsolatos információi Poseidóniostól származnak. A kérdést részletesebben tárgyalom.

²⁴ CHADWICK 1966. 111. Chadwick nézetét ZECCHINI 1984. 53. határozottan elveti.

követként²⁵ jelenik meg Caesar leírásában, vagy a haedus sereget vezeti. Ezek kapcsán pedig egyáltalán nem várható el, hogy Caesar olyan tulajdonságokat említsen Divitiacus mellett, amelyek általában a druidákra lennének jellemzőek, mert Caesar témája szempontjából ezek említése nem releváns.

Ráadásul az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a forrásaink alapján nem ismerjük annyira a druidákat, hogy pontosan meg tudjuk mondani, hogy milyen tulajdonságokat kellene Caesarnak Divitiacushoz kapcsolnia ahhoz, hogy azok egyértelműen annak druida mivoltáról árulkodjanak. Az sem vizsgálható tényszerűen, hogy Divitiacust milyen mértékben érték római hatások, mert ennek bizonyításához nem áll rendelkezésünkre kellő mennyiségű forrás.²⁶ Ennek a kérdésnek a tisztázása azonban részben Divitiacus politikai tevékenységeihez is kapcsolódik. Divitiacus a Kr. e. 60-as évek végén Caesar alapján már aktívan részt vehetett a politikai döntések meghozatalában is,²⁷ és ismereteink szerint kezdetektől fogva Róma-barát politikát folytatott. Az első Róma irányába tett politikai lépésére valamikor Kr. e. 60 körül kerülhetett sor, amikor Divitiacus Rómába utazott, Chadwick szerint *vergobretusként*,²⁸ és segítséget kért a *senatustól* a germán Ariovistus ellen.²⁹

A Divitiacust megemlítő forrásaink tehát nem nyújtanak kellő mennyiségű információt ahhoz, hogy mindenképpen azt feltételezzük, hogy Divitiacust olyan

²⁵ Bár Caesar leírásából kiderül, hogy a druidák elláttak diplomáciai feladatokat (Caes. *Gal.* VI. 13.), ebből azonban nem következik mindenképpen, hogy Divitiacus druida lett volna, mert a galloknál nemcsak a druidák lehetnek követek. A helvétek által Caesarhoz küldött követséget például Divico vezette, aki a Cassius ellen vívott csatában a helvét sereg parancsnoka volt, ld. Caes. *Gal.* I. 13. Emellett Divitiacus mellett Caesar már haedus követeket is megemlített, például Liscust, akiről viszont Caesar azt állítja, hogy a törzs *vergobretusa*, azaz a legfőbb tisztviselője volt (Caes. *Gal.* I. 16.). Se Liscusról, se Divicóról nem tudjuk, hogy druida lett volna.

²⁶ Bár Divitiacus esetében elvi szinten feltételezhető, hogy római hatások érték, míg követként Rómában tartózkodott, a forrásadottságaink alapján ez a hipotézis nem támasztható alá.

²⁷ CHADWICK 1966. 103, Caes. *Gal.* VI. 12.

²⁸ CHADWICK 1966. 103. Ezt a nézetet a Chadwick által idézett helyek (Caes. *Gal.* I. 31; VI. 12) egyébként nem támasztják alá. Caesar leírásából csak az derül ki, hogy egyedül Divitiacus nem tette le a hűségesküt, és nem adta túsul fiait. Ezért elmenekült hazájából, és Rómába ment, ahol a *senatus* segítségét kérte (Caes. *Gal.* I. 31.: *Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum.*), ez alapján azonban bizonyíthatatlan, hogy *vergobretus* lett volna, hiszen tudjuk, hogy mikor Liscus volt a haedusok *vergobretusa*, Divitiacus akkor is ellátott diplomáciai feladatokat (Caes. *Gal.* I. 16.).

²⁹ Küldetése azonban ekkor még nem járt sikerrel, mert nem sikerült szövetséget kovácsolni törzse és Róma között (Caes. *Gal.* VI. 12.) Divitiacus azonban később se szorult ki a diplomáciai életből. Caesar leírásai alapján arra következtethetünk, hogy az aedusok és a rómaiak között közvetített.

komoly római hatások érték, melyek miatt felhagyott volna a jóslással vagy az egyéb, Cicero által említett tevékenységek gyakorlásával. Ráadásul, mint fentebb jeleztem, Tierney úgy véli, hogy Cicero druidákra vonatkozó információi Poseidóniosztól származhattak,³⁰ és ha ez valóban így lenne, az minden kétséget kizáróan megcáfolná Chadwick elképzelését. Tierney álláspontja azonban úgy vélem, hogy szintén nem bizonyítható, mert Cicero a *druidae* szót kimutathatóan máshogy használja, mint a szintén a poseidóniosi csoportba tartozó Strabón,³¹ ráadásul egészen biztos, hogy Cicero személyesen is találkozott Divitiacusszal.³²

Zecchini továbbá meggyőzően érvel amellett, hogy Divitiacus valószínűleg a végtelkéig támogatta testvére azon politikai törekvéseit is, melyek a királyi pozíció megszerzésére irányultak, annak ellenére, hogy testvére határozottan Róma-ellenes politikát folytatott, tehát nem annyira egyértelmű, hogy Divitiacus minden tekintetben Róma-barát politikát folytatott-e.³³ Ráadásul Cicero fentebb már idézett leírásából sem következik egyértelműen, hogy Divitiacus már felhagyott volna a Cicero által említett praktikák gyakorlásával, mivel a műben Divitiacust épp amiatt említik, hogy igazolják, hogy vannak (*sunt*) druidák Galliában, akik közül egyébként ismerik Divitiacust. Épp ezért a Cicerónál szereplő állítások véleményem szerint egyáltalán nem utalnak arra, hogy Divitiacus már ne lett volna druida, és a szövegből azok az utalások is hiányoznak, amelyek alapján arra következtethetnénk, hogy Divitiacus ekkor már nem foglalkozott volna az általa is említett tevékenységekkel. Chadwick értelmezését tehát Zecchinihez hasonlóan nem tartom helyesnek.³⁴

A tanulmány fő kérdésfelvetése kapcsán sokkal fontosabb azonban az a szempont, hogy Cicero szerint Divitiacus olyan dolgokban volt jártas, amelyekkel Strabón leírása alapján a kelta jósök foglalkoztak, tehát Strabón leírása alapján

³⁰ TIERNEY 1960. 224.

³¹ TIERNEY 1960. 224. Hogy a két szerző hogyan használja a druida elnevezést, ld. fentebb.

³² Cicero *Div.* I. 41., 90. Mivel Cicero találkozott Divitiacusszal, elképzelhető, hogy saját tapasztalatait osztotta meg az olvasóval, emiatt pedig nem kellett felhasználnia Poseidónius munkáját.

³³ ZECCHINI 1984. 52–54. meggyőzően érvel amellett, hogy Divitiacus nem kívánta megakadályozni Dumnorix törekvését, mert abból számos előnye származhatott. Tehát annak ellenére, hogy külpolitikai kérdésekben nem feltétlenül értettek egyet, még elképzelhető, hogy a belpolitikai kérdésekben igen, hiszen ebből a családjuknak előnye származhatott – az erre vonatkozó példákat ld. ZECCHINI 1984. 52–54., ALDHOUSE-GREEN 2010. 32. Caesar munkájából kiderül, hogy Dumnorix határozottan Róma-ellenes politikát folytatott (Caes. *Gal.* I. 16–18.), és emiatt Caesar felelősségre is akarta vonni, Divitiacus azonban elérte Caesarnál, hogy az eltekintsen a Rómát ért jogtalanságoctól és a személyes sérelmeitől (Caes. *Gal.* I. 20).

³⁴ ZECCHINI 1984. 53.

Divitiacust nem druidának nevezhetnénk, hanem jósnak.³⁵ Mivel a római szerzők munkájában nem kerül sor a kelta jóskok és a druidák megkülönböztetésére, valószínű, hogy ebben az esetben egy terminológiai problémával van dolgunk, amely elsősorban annak köszönhető, hogy a rómaiak egységesen a druida elnevezést használhatták a kelta vallási rétegek megnevezésére, és a római szerzők munkájában feltehetően azért jósolnak a druidák,³⁶ mert a római szerzők nem csak a csoportok elnevezését, hanem azok szerepeit is összemosták. Ennek pedig valószínűleg az lehetett az oka, hogy sem a római szerzőket, sem pedig azok olvasóközönséget nem igazán érdekelte a papi rétegek közötti különbség. Emiatt tehát a római munkákban a druida kifejezés általában véve a vallási és szellemi elitréteget jelölhette, de hogy az egyes leírásokban a *druidae* elnevezés pontosan melyik csoportot jelölte, azt nem igazán lehet megmondani.³⁷

Visszatérve arra a fentebb már említett kérdésfeltevésre tehát, hogy Caesar miért nem nevezte Divitiacust druidának, az eddigi gondolatment alapján az tűnik a legkézenfekvőbb válasznak, hogy azért, mert az valóban nem volt druida. Emellett szólhat az az érv is, hogy Divitiacus azok közül a tevékenységek közül, melyeket Caesar a druidáknak tulajdonít, csak a diplomáciával és talán a Cicero által is említett *physiologiával* foglalkozott. Mindemellett azonban egy másik lehetőség is elképzelhető. Annak ellenére, hogy a szakirodalom hallgatólagosan elvárja Caesartól, hogy az megemlítsse, hogy Divitiacus druida volt, Caesarnak jó oka lehetett szándékosan elhallgatni ezt az információt abban az esetben, ha Divitiacus tényleg druida volt.³⁸ Bár Caesar munkájából egyértelmű, hogy Caesar rendkívül sokra tartotta Divitiacust,³⁹ és Divitiacus igen sokat segített Caesarnak mind a diplomácia, mind a hadászat terén. Azonban a római olvasóközönség feltehetően nem nézte volna jó szemmel, hogy Caesar egy druida segítségére támaszkodik, hiszen Caesar részletesen beszél olyan dolgokról a druidákkal kapcsolatban, amelyek a római olvasók körében visszatetszést kelthettek. Emiatt Caesarnak nem volt érdemes hangoztatnia Divitiacus druida mivoltát.⁴⁰

Annak kapcsán, hogy Divitiacus valóban druida volt-e, még egy problémát meg kell említenem. Caesar ugyanis azt állítja a druidákról, hogy azok nem mennek háborúba, ennek ellenére a szakirodalom és a Cicero által druidának tartott

³⁵ Úgy vélem, hogy valójában emiatt kérdőjelezhető meg, hogy Divitiacus druida volt-e, nem pedig amiatt, hogy Caesar elhallgatja ezt az információt.

³⁶ Cicero mellett Tacitus (Tac. *Hist.* IV. 54.) is egyértelműen a druidákhoz köti a jóslást.

³⁷ Például azokon a helyeken, ahol a druidák jósolnak (Tac. *Hist.* IV. 54.), a druida szó valószínűleg a kelta jóskokra, azaz a fentebb Strabón kapcsán már említett *uateisre* utalt.

³⁸ RANKIN 1996. 277.

³⁹ Caes. *Gal.* I. 19–20.

⁴⁰ A druidák és vallásuk negatív megítélését ld. Mela III. 2, 18; Plin. *Nat.* XXX. 13; Suet. *Claud.* 25; Tac. *Ann.* XIV. 30; *Hist.* IV. 54.

Divitiacus kimutathatóan részt vett a hadjáratokban is, és emiatt az ellentmondás miatt a szakirodalomban megjelent az a vélemény is, hogy Divitiacus valójában harcos volt, nem pedig druida.⁴¹ Ez az érvelés azonban bizonytalan, mert miként Chadwick rámutat, nem található arra vonatkozó adat, hogy Divitiacus személyesen is részt vett volna az ütközetekben,⁴² Zecchini pedig úgy véli, hogy a druidák katonai vezetők is lehettek a királyi cím megszűnését követően.⁴³ Ez a kérdés azonban az eddigi gondolatmenetemet érdemben nem befolyásolja,⁴⁴ ezért most nem tárgyalom részletesebben, de úgy vélem, hogy ennek a tisztázása további kutatásokat igényel.

Összegzésként elmondható, hogy a tanulmány elején idézett Cicero-hely miatt a modern kutatók úgy vélik, hogy Divitiacus druida volt, ez azonban több okból is megkérdőjelezhető. Ezek közül kétségtelenül az a legsúlyosabb, hogy Strabón és Diodóros leírása alapján Divitiacust inkább kelta jósnak tekinthetnénk, nem pedig druidának, és valószínű, hogy Cicero azért nevezte Divitiacust druidának, mert a római szerzők munkájában nem következetes a *druidae* szó használata, és az néha a kelta jósokat is jelölhette.⁴⁵ A Divitiacust megemlítő Caesar-helyek kapcsán több probléma is felmerül, a főbb kérdések, hogy miért nem említette Caesar, hogy Divitiacus druida volt, érhették-e Divitiacust olyan komoly római hatások, melyek miatt már nem volt druida, illetve, hogy miért vett részt katonai műveletekben, ha a druidák nem mentek háborúba. Összegezve tehát úgy vélem, hogy bár nem cáfolható egyértelműen az a Cicero megjegyzésére alapuló széles körben elfogadott *communis opinio*, hogy Divitiacus druida volt, a fentebb ismertetett megfontolások mégis inkább abba az irányba mutatnak, hogy Divitiacus nem volt druida, és Cicero pontatlanul nevezi őt annak.

⁴¹ ZECCHINI 1984, 53.

⁴² CHADWICK 1966. 107.

⁴³ ZECCHINI 1984. 53.

⁴⁴ Ha Chadwicknek és Zecchininek igaza van, akkor nem zárható ki, hogy Divitiacus druida volt, de ez önmagában nem bizonyítja, hogy az lett volna, ha viszont nincs igazuk, akkor Divitiacus nem lehetett druida.

⁴⁵ Ld. Tac. *Hist.* IV. 54.

Felhasznált szakirodalom

- ANCZYK, A. (2015): *Druids and Druidesses: Gender Issues in Druidry. Pantheon.* Vol. 10. Iss. 2. 21–33.
- ALDHOUSE-GREEN, M. (2010): *Caesar's Druids.* Yale, Yale University Press.
- BRUNAX, J. L. (2005): *Les Gaulois.* Les Belles Lettres.
- CHADWICK, N. K. (1966): *The Druids.* Cardiff, University of Wales Press.
- CUNLIFFE, B. (2010): *Druids. A Very Short Introduction.* Oxford, Oxford University Press.
- KENDRICK, T. D. (1994): *The Druids.* London, Senate.
- RANKIN, D. (1996): *The Celts and the Classical World.* London, Routledge.
- SCHERR, J. (2011): Die Druiden, das kulturelle Gedächtnis und die Romanisierung. *Orbis Terrarum*, Band 11. 189–210.
- TIERNEY, J. J. (1960): The Celtic Ethnography of Posidonius. *Proceedings of the Royal Irish Academy* 5 [60c]. 189–275.
- ZECCHINI, G. (1984): *I Druidi e l'opposizione dei Celti a Roma.* Jaca, Milano.

A szovjet Hold-program kudarca, avagy hogyan veszítünk el egy űrversenyt?

Kiss Szandra

The Soviets, despite their initial advantage and early priorities (Sputnik-1, Luna-3, Gagarin's spaceflight, Tereshkova's spaceflight, Leonov's spacewalk), lagged the Americans in the race to land on the moon. While the Americans consciously organized prepared to fulfill the promise of U.S. President John F. Kennedy, the Soviets seemed unprepared to send a man to the moon. What led to the Soviets still falling short of their rivals despite their supposed significant advantage? Was accommodation on the Soviet Moon a reality at all? What events and factors hindered Soviet scientists, engineers and designers working on space programs?

The reasons why the Soviets eventually failed to compete for accommodation on the Moon are multifaceted, with many wrong decisions and system failures contributing to the failure as much as major events and problems.

Keywords: Soviet Lunar programs, Korolev, N-1 rocket, space race

A Szovjetunió a kezdeti előny és a korai elsőségek ellenére (Szputnyik-1, Luna-3, Gagarin űrrepülése, Tyereskova űrrepülése, Leonov űrsétája) a Holdra szállásért folytatott versenyben alulmaradt az Amerikai Egyesült Államokkal szemben. Amíg az amerikaiak tudatosan, szervezeten készültek arra, hogy valóra váltsák John F. Kennedy amerikai elnök ígéretét, addig a szovjetek mintha nem is készültek volna arra, hogy embert küldjenek a Holdra. Mi vezetett ahhoz, hogy a szovjetek jelentősnek hitt előnyük ellenére végül mégis alulmaradtak a riválisukkal szemben? Realitás volt-e egyáltalán a szovjet Holdra szállás? Milyen események, tényezők hátráltatták az űrprogramokon dolgozó szovjet tudósokat, mérnököket, tervezőket?

Az okok, ami miatt a szovjetek végül elbukták a Holdra szállásért folytatott versenyt többértük, számos hibás döntés és rendszerhiba ugyanúgy hozzájárult a kudarchoz, mint a jelentősebb volumenű események és problémák. A jól ismert tényezők mellett, mint például a hordozórakéták totális kudarca vagy az állandó csúszások, finanszírozási problémák egyéb kihívásokkal is meg kellett küzdenie a szovjeteknek.

A Szovjetunió nem rendelkezett központi, koordináló szervezettel, amely felelős lett volna az űrprogramok kidolgozásáért, végrehajtásáért és finanszírozásáért. Ezzel szemben az Egyesült Államokban 1958. október 1-én megkezdte működését a Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatal (NASA), amely a fent felsorolt feladatok ellátásáért felelt. A szovjeteknél több, egy programon egymástól függetlenül, párhuzamosan dolgozó tervezőirodák működtek.¹² Ez nem csak a humán- és anyagi erőforrások megosztásával járt, de több esetben előfordult az is, hogy akár egy szervezeten belül sem tudták, hogy a másik fél milyen megoldásokkal és technológiákkal dolgozik. Emellett ez a fajta megosztottság teret engedett a belső rivalizálásnak és a politikai befolyásolásnak is,³ ami hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió végül csak televíziós közvetítésből figyelhette a Holdra szállást. Vagyis csak figyelte volna, ugyanis Armstrongék Holdra szállását két országban nem közvetítették végül: Kínában és a Szovjetunióban.⁴

A szovjetek kezdeti sikerei valójában elterelték a figyelmet a szovjet űrprogramok hibáiról és hiányosságairól.⁵ A nehéz, robosztus műholdak mögött valójában az egyszerűség és a kevésbé fejlett technológia állt, így bár jól hangzott, hogy mekkora tömegű tárgyakat juttattak fel a világűrbe, valóságban ez egyáltalán

¹ ERICKSON 2018. 379.

² Több tervezőiroda is dolgozott hordozórakéták és űrhajók, műholdak tervezésével, gyártásával. Az egyik legjelentősebb tervezőiroda a Koroljov vezette OKB-1 volt. Az OKB-52 Cselomej vezetésével működött, de érdemes megemlíteni a Glusko vezette OKB-456-ot, ami folyékony hajtóanyagú rakétahajtóművek fejlesztésével foglalkozott.

³ JOHNSON 1995. 5.

⁴ CHERTOK 2013. xli.

⁵ JOHNSON 1995. 5–10.

nem tekinthető komoly eredménynek. A legújabb műszaki tudományok pedig nem, vagy nehezen elérhetőek voltak számukra. A nyugati társadalomban a technológiai újdonságok egy része már elterjedt volt és beépült, addig mindez a szovjet társadalomra nem volt jellemző. A minőség helyett pedig a mennyiség volt a meghatározó.⁶

Szovjet Hold-programok

Három programmal is a Hold elérését célozták meg. A Luna program fő célja holdszondák eljuttatása volt az égitest körüli pályára, valamint később a felszínére. Ehhez a programhoz köthető a Hold sosem látott túoldaláról készült fotó (1959, Luna-3). A második program az L-1 program volt, ami a cirkumlunáris⁷, azaz Hold körüli pályán való keringést célozta meg. Ehhez Zond űrhajót, valamint Proton hordozórakétát használtak. A Zond űrhajók személyzettel végül csak Föld körüli pályán repültek, Hold körüli pályára automata vezérlésű, személyzet nélküli űrhajót indítottak csak.⁸⁹ A Holdra szállást pedig az L-3 programmal valósították volna meg, hordozórakétának pedig Szergej Koroljov nevéhez köthető N-1 hordozórakétát használták volna.¹⁰ A cirkumlunáris űrrepülést célzó L-1 program és a Holdra szállás megvalósítása miatt létrehozott L-3 programot külön kezelték, miközben valójában semmi nem indokolta azt, hogy a két küldetést szétválasszák.¹¹

A Holdra szállást megvalósító program kezdetben nem a szovjet űrhajózás addigi sikerkovácsához és csapatához került. Nyikita Hruscsov először Vlagyimir Cselomejt¹² és csapatát bízta meg azzal, hogy fejlesszen egy olyan hordozórakétát és konstrukciót, ami alkalmas arra, hogy szovjet embert vigyen a Holdra.¹³ A megbízás hátterében azonban más okok is szerepet játszhattak. Cselomej

⁶ ERICKSON 2018. 378–379.

⁷ Cirkumlunáris repülést az amerikaiak hajtottak végre először 1968 decemberében az Apollo-8 küldetéssel, ahol a 3 asztronauta 10 keringést tett a Hold körül. Az ilyen jellegű repülések célja a Holdra szállás előkészítése volt, a technológiák kipróbálása, tesztelése mellett a Hold felszínének és a lehetséges leszállóhelyek feltérképezése is a feladata volt.

⁸ HORVÁTH – SZABÓ. 2008. 53–55.

⁹ A Zond bár nem teljesítette fő célkitűzését, azért néhány eredményt és elsőséget így is elértek vele a szovjetek. Ilyen volt például az első élőlények Hold körüli pályára juttatása (Zond-5). Ez az elsőség azonban csak a szállításra volt elég.

¹⁰ JOHNSON 1995. 5.

¹¹ SIDDIQI 2019.

¹² Vlagyimir Nyikolajevics Cselomej (1914–1984) ukrán származású szovjet repülőgép- és rakétatervező, mérnök, tudós. Rakétahajtóművek, rakéták, repülés- és űrtechnika területén alkotott kiemelkedőt, emellett mechanika területén, főként lengéstanon belül végzett tudományos tevékenységet. A szovjet űrprogram egyik vezető személyisége volt, de nevét és személyét abban az időben a közvélemény nem ismerhette.

¹³ HORVÁTH – SZABÓ. 2008. 49.

tervezőirodájánál dolgozott Szergej Hruscsov, a szovjet főtitkár fia, emellett szerepet játszott a döntésben az is, hogy elkerüljék a monopolhelyzetet és ne minden űrprogrammal kapcsolatos forrás Koroljovhoz és az OKB-1¹⁴-hez kerüljön. Az űrprogramok támogatása nagyban függött attól, hogy kinek milyen viszonya volt a politikai szereplőkkel. Miután 1964-ben Hruscovot leváltották, a Holdra szállásért felelős program Cselomejtől átkerült Koroljov felügyelete alá.¹⁵ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy míg az amerikaiak lényegében Kennedy elnök bejelentése, azaz 1961 óta folyamatosan dolgoztak az emberes Holdra szállás megvalósításán, addig a szovjeteknél ez a fajta munka érdemben csak 1964-ben kezdődhetett meg. Koroljov a hivatalos elfogadást és támogatást azonban csak két évvel később kapta meg.¹⁶¹⁷

1964 nyarán a szovjeteknél a Holdra szállás hivatalosan még nem elérendő nemzeti célkitűzés.¹⁸ Ez azért is tűnhet furcsának, mert Kennedy elnök bejelentése óta a Holdra szállás lényegében az űrverseny elérendő céljaként volt kezelve, aki elsőként küld embert a Holdra az tulajdonképpen megnyeri a világűr meghódításáért folytatott versenyt. A kérdés az, hogy azért nem kezelte a Szovjetunió hivatalosan nemzeti célként, mert el akarta kerülni az összehasonlítást az Egyesült Államokkal, és nem akarta nyomás alá helyezni az amúgy is küszködő programját, vagy azért, mert a Holdra szállás megvalósítása helyett más volt a fő prioritás? Az ICBM¹⁹ rakéták és a nukleáris fegyverek fejlesztéséért nagyrészt azok a tervezőirodák voltak a felelősek, akik az űrprogramokon is dolgoztak. A szűkös anyagi források miatt a szovjet védelmi minisztérium inkább a stratégiai, védelmi fegyverek fejlesztését helyezte előtérbe, mintsem a Holdra szállást. Andrej Grecsko²⁰, aki 1967-ig a szovjet védelmi miniszter helyettese, majd utódja lett,

¹⁴ OKB-1: 1. sz. Kísérleti Tervezőiroda. 1946-ban hozták létre a Központi Gépgyártási Tudományos Kutatóintézetet (NII-88), aminek feladata pedig a ballisztikus rakéták és űrkutatási eszközök kifejlesztése volt, vezetője Szergej Koroljov volt. Ez a részleg vált az 1956-ban létrehozott OKB-1 alapjává, melynek vezetője 1966-ig Koroljov volt. A vállalat ma RKK Enyergija néven működik. Az OKB a repülés, a hadiipar és a rakéatechnika területén működő Kísérleti Tervezőiroda rövidítése.

¹⁵ HORVÁTH – SZABÓ 2008. 49.; JOHNSON 1995. 10.

¹⁶ JOHNSON 1995. 13.

¹⁷ SCHUMINSZKY NÁNDOR, 2019. 47–48.

¹⁸ JOHNSON 1995. 13.

¹⁹ ICBM: Interkontinentális ballisztikus rakéta. Elsődlegesen nukleáris fegyverek szállítására tervezték. Hatótávolsága legalább 5.500 km, de 20.000 km-t is képes volt megtenni. Az első, sikeres ICBM rakétatesztre 1957-ben a szovjetek hajtották végre az R-7 rakétával. Ez a rakéta vált később az első műhold hordozórakétájává is.

²⁰ Andrej Antonovics Grecsko (1903–1976): szovjet marsall. A II. világháború alatt hadseregparancsnok, 1957-től a védelmi miniszter első helyettese, a szárazföldi csapatok főparancsnoka, 1960 és 1967 között a védelmi miniszter első helyettese és a Varsói Szerződés

például ellenezte a Holdat célzó küldetéseket.²¹ A szovjet űrprogramok esetében a fő befolyásoló erő a hadsereg volt. Szerintük az N-1 hordozórakéta fejlesztése nem szolgál semmilyen katonai, védelmi célt, így a nem támogatták sem anyagilag sem pedig politikai szinten.²²

A politikai szintéren bekövetkezett változások is befolyásolták a szovjetek világűrrel kapcsolatos tevékenységeit. 1964 októberében Hruscsovot leváltották, helyére Leonid Brezsnyevet nevezték ki, ám az új vezetés érdeklődési körében nem az űrprogram és annak megvalósítása volt a középpontban.²³ Azonban a vezetésben bekövetkező változások hozzájárultak ahhoz, hogy Koroljov megkapja a támogatást és az engedélyt a saját Hold-programjának megvalósításához. 1965-ben újraszervezték az Általános Gépipari Minisztériumot, aminek az egyik feladata a szovjet űrprogramok áttekintése volt. A Minisztérium pedig a legmagasabb prioritású feladatként jelölte meg Koroljov holdi küldetését.²⁴

A Holdra szállás terve

A szovjet Holdra szállás megvalósítását a kivitelezés bonyolultsága is hátráltatta. Koroljov elképzelése szerint a Holdra szállás az alábbiak szerint valósult volna meg: több indítással Föld körüli pályára juttatják a Szozuz űrhajót, a kozmikus gyorsítófokozatot, valamint a hajtóanyagtároló tankert. Ezek a világűrben dokkoltak volna, hogy utána a Hold felé vegyék az irányt.²⁵ Tervezésből fakadóan kétszemélyes űrhajóval indultak volna, míg a holdkompban egy személy szállt volna le. A leszállás előtt a kozmonautának egy űrséta (EVA) keretében kellett volna átmennie a holdkompba, majd ezt követően végrehajtani a leszállást, a Holdon elvégezni a jelképes és esetleg a tudományos feladatokat, majd a Holdról való felszállás és az űrhajóval való csatlakozás után egy ismételt EVA keretében visszatérni a parancsnoki modulba, ami ezt követően visszatért volna a Földre.²⁶ A folyamat önmagában véve is összetett volt, emellett számtalan hibalehetőségre, meghibásodásra adott okot. Az űrséta komplikált és veszélyes művelet, ami megterheli magát a szervezetet is. Mindezt pedig rövid időn belül kétszer is végrehajtani bonyolult, főleg úgy, hogy mind a parancsnoki modulban utazó, mind a holdkompban utazó űrhajós magára van utalva, bármiféle segítség nélkül.

Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka. 1967-től 1976-ban bekövetkezett haláláig honvédelmi miniszter.

²¹ SIDDIQI 2019.

²² MCMILLAN – STODGHILL – VICK 1999. 7.

²³ LINDROOS 1997.

²⁴ LOGSDON – ALAIN 1994. 40.

²⁵ HORVÁTH – SZABÓ 2008. 50.

²⁶ LINDROOS 1997.

A kudarc fő oka: az N-1 hordozórakéta

A szovjetek Holdra szállását azonban végül a hordozórakéta totális kudarca lehetetlenné tette. Az N-1 hordozórakéta feladata lett volna az űrhajót eljuttatni a Holdig, azonban a tervezési hibák, az anyagi források hiánya, a folyamatos csúszások, fejletlen technológia alkalmazása miatt a hordozórakéta sosem teljesíthette be célját. Koroljov és Valentyin Glusko²⁷ mérnök közt komoly nézeteltérés alakult ki a hajtóanyag miatt, ami végül odavezetett, hogy Glusko visszautasította a részvételt az N-1 tervezésében így Koroljovnak új tervezőmérnököt kellett keresnie. Választása végül Nyikolaj Kuznyecovra²⁸ esett, aki repülőgépek hajtóművének tervezésében volt kiemelkedő. Kuznyecov korábban repülőgépek számára tervezett hajtóművet, így a rakétahajtóművek terén csak minimális tapasztalata volt.²⁹ Az N-1 első fokozatában 30 hajtómű dolgozott volna egyszerre, ezeket pedig egy KORD³⁰ elnevezésű rendszer figyelte volna és meghibásodás esetén ez a rendszer felelt volna a megfelelő hajtóművek leállításáért.³¹ Összehasonlításképpen az amerikai Saturn V, az Apollo-programban használt hordozórakéta első fokozata csupán öt hajtóművet tartalmazott.

Az L-3-hoz készített N-1 hordozórakéta 105 méter magas (az L-3-al együtt), bruttó súlya 2.700 tonna volt. Az első fokozata 30 db NK-33 hajtóművel rendelkezett, ami összesen 4.620 tonna tolóerőt tudott volna kifejteni. A második fokozat 8 db NK-43 hajtóművel rendelkezett, ami 1.432 tonna tolóerő kifejtésére volt képes, a harmadik fokozat 4 db NK-39 hajtóművel rendelkezett és 164 tonna tolóerő kifejtésére volt alkalmas. Hajtóanyagként kerozint és folyékony oxigént használtak. 1969. február 21-én került sor az első tesztre, ami 70 másodperc után kudarcba fulladt, a második teszt szintén nem járt sikerrel 1969. július 3-án. Az egyik hajtómű robbanása miatt végül a KORD leállította a még működő hajtóműveket, ami miatt a rakéta visszazuhant a kilövőállásra, tönkre téve azt. A külvilág természetesen nem értesült a sikertelen tesztekről.³² A kudarckok egyik oka,

²⁷ Valentyin Petrovics Glusko (1908–1989): ukrán származású szovjet mérnök. Koroljov mellett részt vett az R-7 hordozórakéta kifejlesztésében, ami az első hordozórakéta lett. 1974-től a szovjet űrrendszerek főtervezője, majd az Enyergija rakéta kifejlesztésének irányítása kötődik a nevéhez, ami a Buran-programhoz készült. Koroljov és Cselomej mellett a szovjet űrprogram kiemelkedő alakja volt.

²⁸ Nyikolaj Dmitrijevics Kuznyecov (1911–1995): orosz mérnök-altábornagy, akadémikus, repülőgép és rakétahajtómű főkonstruktor, olyan repülőgépek hajtóműveinek megtervezése köthető a nevéhez, mint például a Tu-114, az An-22, az Il-86 típusú repülőgépek.

²⁹ JOHNSON 1995. 11.

³⁰ KORD: Rakéta hajtóművek kontrollja, lényegében a feladata, hogy a hajtóműveket figyelje és meghibásodás esetén a rossz hajtóművet, valamint annak a párját leállítsa.

³¹ MCMILLAN – STODGHILL – VICK 1999. 2.

³² JOHNSON 1995. 25–32.

hogy az időhiány, valamint a szűk anyagi források miatt az N-1 első fokozatát nem próbálták ki tesztpadon, így számos hibája rejtve maradt. Az 1969-es sikertelen tesztkilövések körülbelül egy-másfél évvel vetették vissza a szovjet Holdra szállást.³³ A verseny látszólag itt véget ért a szovjetek számára. A program folyamatos csúszásai (űrhajó, holdi leszállóegység késedelmei, a működésképtelen hordozórakéta) mellett még egyéb tragikus események is nagymértékben befolyásolták a szovjetek célkitűzéseit. 1966 januárjában Koroljov egy rutinműtétnek gondolt beavatkozás után elhunyt, így a szovjet űrprogram elvesztette az egyik legjelentősebb alakját. A megkezdett munkát, valamint az OKB-1 vezetését helyettese Vaszilij Misin³⁴ vette át.

Ennek ellenére 1967 elején még volt esély arra, hogy a szovjetek az emberes Hold körüli űrrepüléssel megelőzze az amerikaiakat, mindezt a szovjet állam fennállásának 50. évfordulójának tiszteletére. Hiába voltak sikeres tesztek és űrrepülések az L-1 programban, a visszatéréskor megsérülő űrhajók, valamint a Szozuz 1967. április 23-i tragédiája újabb csúszásokat jelentett a Hold-programok számára. A sorozatos problémák miatt az L-1-hez tartozó emberes Zond űrrepüléseket később végül eltörölték.³⁵

Alternatív megoldás: automata holdszonda

Az emberes Holdra szállást ugyan túl kockázatos lett volna megvalósítani, de volt még egy lehetőség, amivel meg lehetett volna előzni az amerikaiakat. A terv egy automata irányítású holdszonda fellövése volt, ami ugyanúgy képes végrehajtani a Holdra szállást és tud mintát venni az égitestből, amit aztán vissza tud juttatni épségben a Földre. Az L-1/Zond küldetések bizonyították, hogy a szovjetek automata űrhajókat el tudnak juttatni a cirkumlunáris pályára, így logikus döntés volt ember nélküli konstrukcióra váltani. Nem beszélve arról, hogy így a Szovjetunió azt is tudta volna bizonyítani, hogy emberélet kockáztatása nélkül is hozzá lehet jutni az értékes holdközvet mintákhoz, ami jól jött volna számukra a propaganda szempontjából. Emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a szovjetek (ahogy egyébként az amerikaiak sem) nem engedhették meg maguknak azt, hogy emberéletet veszítsenek el a világűrben az űrverseny csúcán. Egy világűrben történő katasztrófa beláthatatlan következményekkel járt volna bármelyik félnek és bármelyik űrprogramnak.

³³ SIDDIQI 2019.

³⁴ Vaszilij Pavlovics Misin (1917–2001): szovjet mérnök, a szovjet rakétagyártás és űrutasítás egyik vezető személyisége. Koroljov helyettese, 1946-tól a ballisztikus rakéták főtervezője, 1966-tól 1974-ig az OKB-1 vezetője. 1974-ben a folyamatos kudarcok és a sikertelen rakétaindítások miatt leváltják, utóda Valentyin Glusko lett.

³⁵ JOHNSON 1995. 37.

Az Apollo-11 indítása előtt néhány nappal, 1969. július 13-án a szovjetek kilőtték a Luna-15-öt, és be is jelentették, hogy a szonda le fog szállni a Holdra. Az amerikaiak hiába tiltakoztak, hogy ez veszélyezteti az ő küldetésüket. Végül az Apollo-11 és a Luna-15 is Hold körüli pályára állt, de az első Holdra szállás az amerikaiaknak sikerült végrehajtani 1969. július 20-án. A Luna-15 ereszkedését követően azonban a szovjetek csupán annyit jelentettek be, hogy elveszítették a kapcsolatot a szondával. Az csak később került nyilvánosságra, hogy a szovjetek valójában olyan leszállóegységet küldtek fel, ami alkalmas lett volna talajmintavételre.³⁶ Alig egy évvel később 1970-ben a Luna-16 már sikeresen teljesítette ezt a küldetést. A Luna-17 küldetésével pedig ismét meglepítették a világot. A holdszonda ugyanis az első holdjárót, a Lunokhod-1-et is az égitestre juttatta.³⁷ Ez azonban csak a szépítésre volt elég.

Hiába az automata rendszerekkel elért sikerek, az emberes Holdra szállásért folytatott versenyt és ezzel együtt magát az űrversenyt végül elbukták a szovjetek. 1970 októberében a Zond-8 repülése után a Hold megkerülését célzó L-1 programot törölték, a két megmaradó űrhajót pedig nem használták fel. 1970–71 telén még látszódott minimális esély arra, hogy a Holdra szállást még meg tudják valósítani 1973-ban, mikorra az amerikai Apollo-programnak már vége. Azonban 1971 júniusában a harmadik N-1 rakétaindítás is kudarcra végződött, ahogyan a negyedik kísérlet is 1972. november 23-án. 1974-ben Glusko került az OKB-1 élére, aki felfüggesztette az N-1 és ezzel együtt a szovjet Holdra szállás tervét, két évvel később pedig hivatalosan is véget vetettek a programnak. A Holddal kapcsolatos elképzeléseknek azonban közel sem. Felmerült lehetőségnek egy holdbázis létrehozása, ez azonban végül csak terv maradt. A Luna-24 küldetéssel pedig a sikeresnek nevezhető holdszonda program is véget ért 1976-ban.³⁸

Összegzés

A szovjetek a kezdeti elsőségek és az előny ellenére végül elbukták az űrversenyt. Bár a külvilág számára úgy tűnhetett, hogy szinte csak az utolsó pillanatban dőlt el a Holdra szállásért folyó küzdelem, a valóság más volt. A korai sikerek eleinte elfedték a problémákat, amelyeket később már nem tudtak leplezni. A Holdra szállásért folytatott verseny bukásának oka összetett, ugyanannyira hozzájárultak a szerényebb technológiai feltételek, a szűkös anyagi feltételek, mint a politikai befolyás, a tervezőasztalon elrontott konstrukciók és a szovjetrendszer sajátosságai. Az Apollo-program folyamatos küldetése miatt a Hold elvesztette az újdonság

³⁶ HORVÁTH – SZABÓ 2008. 56–58.

³⁷ JOHNSON 1995. 37.

³⁸ JOHNSON 1995. 37–41.

várását, a kései Luna űrszondák pedig rávilágítottak arra, hogy nincs szükség emberi élet kockáztatására, automatizált holdjárók is képesek mintákat venni a tudományos vizsgálatokhoz. A szovjetek az űrállomás létrehozásával még megpróbálták visszavenni a vezetést az űrversenyben, de mindhiába. Az űrverseny érdemi szakasza lezárult Neil Armstrong kis lépésével, 1975-ben pedig végleg befejeződött az Apollo-Szozuz Tesztprogrammal.

Felhasznált szakirodalom

- CHERTOK, BORIS (2013): *Rockets and People*. Volume IV: The Moon Race. Washington DC, The NASA History Series
- ERICKSON, ANDREW S. (2018): Revisiting the U.S.-Soviet space race: Comparing two systems in their competition to land a man on the moon. *Astra Astronautica*, Vol. 148. 376–384.
- HORVÁTH ANDRÁS – SZABÓ ATTILA (2008): *Űrkorszak*. Budapest, Ekren.
- JOHNSON, NICHOLAS L. (1995): *The Soviet Reach for The Moon*. The L-1 and L-3 Manned Lunar Programs and The Story of the N-1 „Moon Rocket” Second Edition. Washington D.C., Cosmos Books
- LINDROOS, MARCUS (1997): *The Soviet Manned Lunar Program* https://fas.org/spp/eprint/lindroos_moon1.htm?fbclid=IwAR3aa0U4YZj0ExBkQoKzC6zLObNIhrqhGlwbMZ9E3GUCL0tMFrw_5bgguF8 (Hozzáférés: 2020. 10. 19.)
- LOGSDON, JOHN M. – DUPAS, ALAIN (1994): Was the Race to the Moon Real? *Scientific American* Volume 270, Number 6, 36-43.
- MCMILLAN, J. – STODGHILL L., VICK C. P. (1999): An Investigation into the Causes of the Soviet N-1 Moon Rocket Failures. *American Institute of Aeronautics & Astronautics 35th AIAA/ASME/SAE/ASEE Joint Propulsion Conference and Exhibit*, 20–24 June 1999.
- SIDDIQI, ASIF (2019): Why the Soviets Lost the Moon Race. *Air & Space Magazine*, 2019. június <https://www.airspacemag.com/space/apollo-why-the-soviets-lost-180972229/?fbclid=IwAR3RsqiLHWiuky4B4slqIvuJlbmmInhibitOlibYy-Xxztn-RdsGcds4QBnw> (Hozzáférés: 2020. 10. 22.)
- SCHUMINSZKY NÁNDOR (2019): Verseny a Holdért - 50 év után IV. rész. Szovjet tervek a rajzasztalon. *Haditechnika* 53 (4.) http://real.mtak.hu/97056/1/HT_2019-4_cikk_09.pdf (Hozzáférés dátuma: 2021. 02. 19.)

Róma suburbiuma. Egy antik fogalom háttérének vázlatos ismertetése

Ormos Bálint

The present paper does not describe an area that can be precisely defined geographically or grasped in an exact way by ancient Latin terms. The study outlines a few social and cultural features of the idea that can be linked to the *suburbium* (suburbs) of Rome. Suburban properties, for example a villa or an estate in the suburbs of ancient Rome referred to the social status and cultural ambitions of the former owners between the 2nd century BC and 2nd century AD, as the authors of the cited sources belonged to the contemporary social and cultural elite of Rome. The paper thus summarizes specific elements of an elitist concept.

Keywords: suburbs, society, culture, Rome

Bevezetés

Az egykori emberek felfogását részben úgy érthetjük meg, ha megkíséreljük értelmezni az elődök hátrahagyott írásait. Példának okáért, hogyan vélekedett néhány ókori *auctor* egy világbirodalom fővárosának vonzaskörzetéről? A jelen dolgozat a *villa suburbanával* (elővárosi villa) és a *suburbanummal* (elővárosi birtok) kapcsolatos irodalmi forrásközlések alapján felvázolja, hogy milyen társadalmi, illetve kulturális képek éltek Róma elővárosi térségéről (*suburbium*) a római elit köreiből, a Kr. e. 2. és a Kr. u. 2. századok között.

Maga a fogalom egy, a modern ókortudományos szakirodalomban elterjedt *terminus technicus*nak tekintendő.¹ A jelenlegi ismeretek szerint a *suburbium* ebben a formájában legfeljebb két ókori forrásban fordul elő,² azonban a kifejezéshez köthető alaki variánsok már jóval gyakoribbak az antik szövegekben.³ A *suburbium* és a hozzá kapcsolt, szerteágazó jelentéskör viszont nem alkalmas arra, hogy egzakt módon határozza meg az ókori Róma elővárosi térségét.⁴ Példaként hozható fel a Kr. e. 1. és Kr. u. 1. századok fordulóján élő szónok és történetíró, Dionysius Halicarnassensis megfigyelése Róma városát illetően. A szerző megjegyezte, hogy az elővárosi részek olyannyira összefüggtek magával Rómával, hogy nehéz volt eldönteni, hol végződik a város és hol kezdődik a vidék.⁵ A szerző kijelentése alapján Róma elővárosi térsége emiatt egy rugalmas retorikai alakzatnak is tekinthető, amely többféle értelmezési lehetőséget kínált a korabeli hallgatóságnak. A mostani dolgozat ezért nem egy földrajzilag pontosan körülírható, vagy az antik fogalmak által egzakt módon megragadható területet ír le. A tanulmány egy Róma városához köthető, ókori elképzelés néhány társadalmi és kulturális vonását mutatja be, a teljesség igénye nélkül.

Szelektív jelentéstartalom

Róma *suburbium*ának fogalmi keretei meglehetősen tágan értelmezhetőek. Az elővárosi zóna vizsgálatába a *suburbium* mellett a *pomerium*, a *continentia aedificia*, és a *passus mille* fogalmakat szintén be lehet vonni.⁶ A fentebbi terminusok azonban komplex problémaköröket fednek, amelyek külön-külön elemezhetőek. A magyar szakirodalomban már korábban is tárgyalták a *pomerium* (a várost övező szent határ), a *fundus suburbanus* (termelő elővárosi földbirtok),

¹ GOODMAN 2007. 3.

² CIC. *PHIL.* 12.24.; *SCHOL. IN IUVENALEM* 4.7.

³ CHAMPLIN 1982. 110.; MANDICH 2015. 83.

⁴ MANDICH 2015. 81–83.

⁵ DION. HAL. *ANT. ROM.* 4.13.4.

⁶ CHAMPLIN 1982. 97–98.

illetve *villa suburbana* (elővárosi villa) terminusokat.⁷ A szuburbanizáció jelenségét vizsgáló elméletek egyik eleme, a rekreáció pedig szintén képviselteti magát a hajdani koncepcióban.⁸ A jelen dolgozat ezért, azt a célt tűzi ki, hogy a Róma elővárosi területéhez (*suburbium*) köthető, elitista koncepció néhány sajátosságát szemléltesse a *villa suburbana* és a *suburbanum* kifejezések segítségével.

A dolgozatban vizsgált korszakban a római társadalom vagyonos rétegei arra törekedtek, hogy birtokaikat Róma közelében koncentrálják, amely egyszerre számított felvevőpiacnak és a politikai–hivatali élet központjának.⁹ Az antik Róma elővárosi területével kapcsolatos egyik korabeli kritérium ezért a *vicinitas urbis*, tehát a város szomszédsága volt.¹⁰ A források tekintetében az agrárszakíró Columella a város elérhetőségét általánosságban ajánlotta egy leendő elővárosi birtok kiválasztásánál.¹¹ Az értelmiségi-hivatalnok Suetonius számára szintén a város szomszédsága számított az egyik legfőbb követelménynek a vásárolni kívánt ingatlan esetében.¹² Az egykori közéleti szereplő, Ifjabb Plinius pedig kimondottan Róma közelségét emelte ki a tengerparti villája kapcsán, amelyet könnyedén felkereshetett egy tevékeny, városban töltött nap után.¹³ Suetonius Augustus-életrajzában ezért nem minden ok nélkül jegyezte meg, hogy az egyébként városkörnyékinek tartott Praenestébe és Tiburba Augustus csak két nap alatt jutott el a folytonos pihenők miatt.¹⁴

Egy kényelmes egynapi utazás, illetve a korabeli út- és terepviszonyok egy hozzávetőleges határt szabtak a városkörnyéki távolságnak, amely nagyjából 32–40 km-ben állapítható meg Rómától számítva.¹⁵ A város közelsége, mint tágan értelmezhető szempont azonban lehetőséget kínált, hogy az ókori gondolkodásban ne a konkrét elhelyezkedés, hanem a felfogás alapján tartsanak pl. egy villát elővárosinak.¹⁶ Ennek ellenére a lokáció visszahatott magára az elképzelésre. Ezt a sajátos helyzetet tükrözik Catullus verssorai a saját *villa suburbanájáról*.¹⁷ Catullus

⁷ KOVÁCS 2009. 129–142.; MARÓTI 1981. 144., 148–151., 166., 174–175.; GRÜLL 2017. 166–167.

⁸ BOURNE 1996. 179.; CHAMPION 2001. 148.

⁹ MARZANO 2007. 84.

¹⁰ CHAMPLIN 1982. 98., 100.

¹¹ COL. 1.1.19.

¹² PLIN. EP. 1.24.3.

¹³ PLIN. EP. 2.17.2.

¹⁴ Suet. AUG. 72.2., 82.1.

¹⁵ CHAMPLIN 1982. 98.

¹⁶ MANDICH 2015. 83.

¹⁷ „O funde noster seu Sabine seu Tiburs – /(nam te esse Tiburtem autumant, quibus non est/cordi Catullum laedere: at quibus cordist,/quovis Sabinum pignore esse contendunt)

inkább a Rómához viszonylag közel eső Tibur helységéhez (kb. 32 km-re Rómától) kötötte a vidéki villáját Sabinum régiója helyett.¹⁸ Tibur helysége azonban földrajzilag Sabinumon belül helyezkedett el, ezért a két földrajzi pont szétválasztása erősen szubjektívnek tekinthető.

A város közelsége mellett, egyéb szempontok is hatottak Róma előterének a képzetére.¹⁹ Cicerónak, a Kr. e. 91-ben játszódó, *De oratore* (A szónokról) című dialógusában Lucius Crassus felidézte, hogy a példás elődök közül Gaius Laelius és Scipio Aemilianus szívesen utaztak vidékre, pl. a laurentumi partvidékre (kb. 25 km-re Rómától), ha elszakadtak a városi teendőktől. A tengerparton pedig szabadidős foglalkozást, kagylógyűjtést űztek.²⁰ Cicero Crassus által mondta ki, hogy a közhasznú és a városi elfoglaltságoktól való megkönnyebbülés természetes igény, amelynek egyik formája a vidéki tartózkodás. Cicero emellett olyan ideális politikusként jellemezte Crassust, aki miután megérkezik a Tusculum melletti otthonába (kb. 21 km-re Rómától), a politikai csatározást emelkedett eszmefuttatásra cseréli fel.²¹ Cicero azzal, hogy a példázatosság, a közelmúlt, illetve a régmúlt alakzatait használta fel a művében, egyben saját életmódját hitelesítette és propagálta a hallgatósága felé.

A Gaius Laeliusszal és Scipio Aemilianusszal kapcsolatos cicerói közlés azt is bizonyítja, hogy az önmagáért való vidéki tartózkodás és a személyes kötetlenség *éthosza* egyaránt képviseltették magukat a Róma környékével kapcsolatos elképzelésekben. A pusztán időtöltésül szolgáló vidéki tartózkodás és a városkörnyéki birtok szerepet kaptak a Kr. e. 2. századi Terentius: *Eunuchus* (A herélt) című komédiájában.²² A színdarab helyszíne ugyan Athén, de római közönség előtt, feltehetőleg Kr. e. 161-ben adták elő.²³ A mű emellett tartalmaz olyan motívumot pl. a vidéki villa felkeresését, amelyet ismerhettek az akkori nézők.²⁴ A színdarab cselekményét ezért Róma elővárosi térségére is

[...]”, CATULL. 44.1–4. „Kis birtokom légy bár Sabinum, vagy Tiburs/(mert kik Catullust sértegetni nem vágnak,/azok Tibursnak mondanak, de kik szívből/megsértenék, kitartanak Sabinumnál), [...]” (Ford. Devecseri Gábor)

¹⁸ ADAMS 2008–2009. 8–9.

¹⁹ FARRELL 2014. 83–89., 104–105.; CHAMPLIN 1982. 100.

²⁰ CIC. *DE OR.* 2.22.

²¹ CIC. *DE OR.* 1.24–29., 2.23.

²² TER. *EUN.* 187., 216., 629–642. „Ex meo propinquo rure hoc capio commodi:/neque agri neque urbis odium me unquam percipit./ubi satias coepit fieri commuto locum”, TER. *EUN.* 971–973. „Nagy istenáldás, hogy közel van birtokom!/Sosem unhatom meg sem falum, sem városom:/átköltözöm, ha itt vagy ott unatkozom.” (Ford. Kárpát Csilla)

²³ ADAMIK 2009. 140.

²⁴ „Dum haec puto,/praeteriteri inprudens villam. Longe iam abieram/quom sensi: redeo rursum, male me vero habens”, TER. *EUN.* 632–634. „Míg így fővök/nyaralónk elhagyva már

vonatkoztathatta a korabeli hallgatóság. A Kr. e. 1. században Cicero szintén megemlített egy kellemes időtöltésre alkalmas városkörnyéki birtokot az ameriai Roscius érdekében mondott perbeszédében.²⁵ A mondott szöveghelyen szó esik Róma egyik magaslatáról, a Palatinusról, ezért a fentebb említett városkörnyéki birtok valószínűleg már ténylegesen Róma előterében helyezkedett el.

A Kr. u. 1. századi Seneca úgy vélte, hogy egy vidéki ingatlan jótékony hatást képes kifejteni a tulajdonosára, főleg, ha utóbbihoz a bölcs belátás társult. Seneca nomentumi birtoka (kb. 23 km-re Rómától) ezért nem csupán a testi egészséget állította helyre, hanem a szellemi erőnlétet is.²⁶ Statius viszont a tobzódó fényűzést és a drágaságot megjelenítő tiburi villát örökítette meg az egyik versében.²⁷ A vers alapján ez a villa a luxus mellett a nyugalom, a szépség és a művészet iránti igényeket egyaránt kiszolgálta. Seneca és Statius kortársa, Martialis azt hangoztatta, hogy nem vállalkozott nagyobb utakra, ha üdülni támadt kedve, mivel erre a célra megfelelt a városhoz közel eső helyszín.²⁸ Martialis emiatt többre becsülte saját nomentumi birtokát a korban divatos nyaralóhelyekhez, pl. Baiahoz és a Lucrinusitóhoz képest. A Kr. u. 1. és 2. századok fordulóján élő és alkotó ifjabb Plinius pedig leírta, hogy a laurentumi villájában jóval fontosabbnak tartotta a tanulmányaival való időtöltést, mint a gazdálkodást.²⁹

Egy kellemesnek tűnő hely

A fentebbi példák alátámasztják, hogy az elővárosi terület és a hozzá tartozó ingatlanok irodalmi ábrázolásai szelektíven rögzített ideákhoz kapcsolódnak. A szofisztikált villabirtok ezért szintén része a római irodalomnak, elővárosi jellegét tekintve pedig sajátos jelentésrétegekkel rendelkezik. A dolgozat alábbi része a *villa suburbana* (elővárosi villa) és a *suburbanum* (elővárosi birtok) alakzatainak keresztül vizsgálja Róma elővárosi helyszínének összetettségét. A Rómához viszonylag közel fekvő, a gazdasági feladatok mellett a tulajdonosok kikapcsolódását szolgáló villák a nagyvárosi, kifinomult életmód részei voltak, emellett a társadalmi státuszt is

nagymessze ballagok,/mire észreveszem; magamra dühöngve visszajövök.” (Ford. Kárpát Csilla)

²⁵ „Alter tibi descendit de Palatio et aedibus suis; habet animi causa rus amoenum et suburbanum [...]”, CIC. *ROSC. AM.* 133. „A másik a Palatinusról, saját házából jön le hozzád; kedvtelésére kies, a város közelében levő birtoka van [...]” (Ford. Nótári Tamás)

²⁶ SEN. *EP.* 104.1–7.

²⁷ STAT. *SILV.* 1.3.

²⁸ „Nunc urbis vicina iuvant facilesque recessus,/Et satis est, pigro si licet esse mihi”, MART. 6.43.9–10. „Most csak a Város alatt szeretek rejtőzni nyugodtan/S lustának ha szabad lenni, elég nekem az.” (Ford. Csengery János)

²⁹ PLIN. *EP.* 4.6.

reprezentálták.³⁰ A *consulviselt* Lucius Crassus példának okáért a tusculumi villájába vonult vissza a római játékok (*ludi Romani*) napjaiban, Cicero fiktív dialógusában.³¹ Cicero szerint Tusculum olyan helységnek számított, amelyből számos *consuli* család származott, továbbá ősi, tekintélyes és Rómához viszonylag közel fekvő település volt.³²

Egy Róma közelében elhelyezkedő villa azonban nem csupán a társadalmi státuszt jelenítette meg, hanem kényelmet és magányt nyújthatott, anélkül hogy szükség lett volna feláldozni a városias komfortot vagy a város elérhetőségét.³³ Ezeket a szempontokat jól lefestik ifjabb Plinius beszámolóí, amelyek az Ostiához közeli, laurentumi partvidéken fekvő villájáról szólnak.³⁴ Ifjabb Plinius emellett kihangsúlyozta a nyugalmat, amelyet a villa nyújtott számára az íráshoz, utalva arra, hogy efféle békét nem élvezett a városban. A laurentumi villa így magában foglalta a város és a vidék előnyeit, azonban utóbbiak hátrányait kiküszöbölte. Ebben a felfogásban a Róma közelében elterülő villa lett a város és a vidék közötti ellentétre adott elitista megoldás. Martialinak a *Ianiculus* magaslatán, tehát Róma közvetlen közelében elterülő, elegáns villáról szóló leírása az utóbbi megállapítást támasztja alá, egyben egy lehetséges választ is nyújtott a fentebb már említett *catullusi dilemmára*.³⁵ A villa kellemesen rusztikusnak hatott, és bár kívül feküdt a korabeli Rómán, a város karnyújtásnyira esett tőle, miközben a jellegzetes városi zajok jótékony távolságba kerültek a villától.

A Róma *suburbiumával* összefüggő egyik kulturális előkép közvetlenül Athén városfalai mellől származott.³⁶ Ilyen térség volt az athéni *Dipyilon*-kapun kívül található *Kerameikos*-negyed külső része. A *Kerameikos* mintául szolgált a köztársaság végén élő Cicero számára, mint városon kívüli, kifinomult helyszín. Platón ugyanis Athén mellett, pontosabban a *Kerameikos*-negyed városfalon kívüli részében alapította meg iskoláját, az *Akadémiát*. A görögös műveltségű Cicero a római elit tagjaként ezt az előképet integrálta saját elővárosi életmódjába. Cicero maga is rendelkezett a tusculumi villájában egy „*Academia*” nevezetű *gymnasiummal*, miközben párhuzamot vont a *Tusculanum* és a *Kerameikos* között.³⁷ A tudományos diskurzus azonban rámutat arra, hogy a cicerói szövegek több szempontnak is képesek megfeleltetni a *Tusculanumot*.³⁸ A *Tusculanum* emiatt

³⁰ GOODMAN 2007. 21–22.

³¹ CIC. *DE OR.* 1.24.

³² CIC. *PLANC.* 19.

³³ GOODMAN 2007. 22–23.

³⁴ PLIN. *EP.* 1.9., 1.22., 2.17., 4.6.

³⁵ MART. 4.64.

³⁶ GOODMAN 2007. 27.

³⁷ CIC. *ATT.* 1.10.1.

³⁸ ADAMS 2005. 44.; MARZANO 2007. 74., 97.

egyszerre tekinthető villának, elővárosi birtoknak, illetve a kultúra otthonának.³⁹ Mindezek mellett a Tusculanum az anyagi érdekeltséget is képviselte tulajdonosa számára.⁴⁰ Az eltérő nézőpontok azonban arra engednek következtetni, hogy végső soron a szubjektív szerzői szándék határozta meg, hogy adott forráshelyeken mely jellemzők váltak egy elővárosi ingatlan attribútumaivá.⁴¹ Cicero eljárásához hasonló gyakorlat figyelhető meg a kortárs Catullus fentebb már idézett versében,⁴² illetve Seneca vagy ifjabb Plinius később keletkezett irodalmi leveleiben.⁴³

Az elővárosi térségben történő hosszabb tartózkodás azonban a társadalmi kirekesztettségre is utalt az antik forrásokban.⁴⁴ Ezt a helyzetet írta le Suetonius, miután Claudius visszautasították, hogy politikai hivatalt vállaljon Tiberius császár uralma alatt.⁴⁵ Claudius elővárosi lakhelye emiatt az aktív politikai életből történő kizárást fejezte ki. Hasonlóan, ifjabb Plinius azután látogatta meg a filozófus Artemidorust annak elővárosi birtokán (*suburbanum*), miután Domitianus császár kiutasította a filozófusokat Rómából.⁴⁶ A rendelkezés következtében Artemidorus szó szerint és szimbolikusan is Róma társadalmának peremére került. Suetonius életrajzaiban Nero öngyilkossága és Domitianus jelentéktelen temetése szintén egy-egy elővárosi birtokon (*suburbanum*) történtek.⁴⁷ Az elővárosi birtok a kirekesztés motívuma mellett az anyagi terhet szintén megjelenítette a római irodalomban.⁴⁸

³⁹ CIC. *ATT.* 4.2.5.,7.; CIC. *DIV.* 1.8.; CIC. *PLANC.* 19.; CIC. *TUSC.* 2.9. Megjegyzendő, hogy CIC. *ATT.* 4.2.7 szöveghelyen eltér a szöveghagyomány. A dolgozatban azt az olvasatot fogadtam el, amely szerint Cicero ugyan meghirdette eladásra a Tusculanumot, mégis nehezebbre esett nélkülözni egy elővárosi birtokot. A kérdéses szöveghely értelmezéséhez, lásd DIX 2013. 223.

⁴⁰ CIC. *ATT.* 4.2.5.; CIC. *FAM.* 16.18.

⁴¹ GOODMAN 2007. 38., 58., 228.

⁴² „Hic me gravido frigida et frequens tussis/quassavit usque, dum in tuum sinum fugi./et me recuravi otioque et urtica”, CATULL. 44.13–15. „Utána láz lepelt el és hideg rázott,/köhögtem egyre míg öledbe nem tértem/s csalánlevelet hörpölve, föl nem épültem.” (Ford. Devecseri Gábor)

⁴³ PLIN. *EP.* 1.24., 4.6.; SEN. *EP.* 12.1–4.

⁴⁴ GOODMAN 2007. 23–24.

⁴⁵ „Tunc demum abiecta spe dignitatis ad otium concessit, modo in hortis et suburbana domo, modo in Campaniae secessu delitescens”, Suet. *CLAUD.* 5.1. „Erre aztán Claudius végképp lemondott a hivatalviselés reményéről, és kivonta magát a közéletből: rejtőzködő életet élt hol kertjeiben és Róma melletti birtokán, hol campaniai villájában [...]” (Ford. Kopeczky Rita)

⁴⁶ „Equidem, cum essent philosophi ab urbe summoti, fui apud illum in suburbano, et quo notabilis (hoc est, periculosus) esset fui praetor”, PLIN. *EP.* 3.11.2. „Az történt ugyanis, hogy mikor a filozófusokat száműzték Rómából, felkerestem a Város környékén fekvő birtokán. Ez annál feltűnőbb és veszélyesebb volt, mert akkor én voltam a *praetor*.” (Ford. Muraközy Gyula)

⁴⁷ Suet. *NERO* 48., *DOM.* 17.3.

⁴⁸ GOODMAN 2007. 22.

Martialis egy alkalommal kifigurázta a saját státusszimbólumait (az öszvéreket és a Róma környéki birtokot) övező féltékenységet.⁴⁹ A költő inkább megátkozta velük az irigyt, ugyanis pénzügyileg inkább terhet, mint áldást jelentettek ezek a vagyontárgyak. Martialis, Suetonius, ifjabb Plinius és Cicero válogatott közlései rámutatnak arra, hogy Róma *suburbiuma* egyaránt lehetett „kellemes” és „kellemetlen” hely a fennmaradt irodalmi források alapján.

Összegzés

Az antik Róma szuburbanizációs folyamataira többféle tényező volt hatással a vizsgált időszakban, pl. a dinamikus városfejlődés, birtokkoncentráció, a lakhatás hellenisztikus vonásai. A bizonytalan földrajzi kiterjedés, illetve az elővárosi térséghez köthető ideák sokfélesége azonban egy összetett konstrukcióvá avatják Róma *suburbiumát*, amely különféle attitűdöket foglal magába.⁵⁰ Ezek az attitűdök pedig erősen befolyásolják a zónáról alkotott elképzelést a földrajzi elhelyezkedéssel szemben. Cicero, Statius vagy ifjabb Plinius számára egy Róma előterében elhelyezkedő tusculumi, tiburi vagy laurentumi villa egyszerre számítottak pihentető helyszíneknek, egyben ösztönző közegeknek a kulturális ambíciók kibontakoztatásához.⁵¹ Róma *suburbiuma* azonban nem merítette ki a pihenés és a művelt kikapcsolódás elitista ideáit.⁵² A dolgozat fentebbi forráshivatkozásai rámutatnak, hogy Róma elővárosi térségét különféle jegyekkel látták el az antik szerzők. Suetonius ugyanis a kirekesztettséghez kötötte Róma *suburbiumát* a Claudiusról, Neróról és Domitianusról szóló életrajzaiban. Martialis viszont a Rómához közel eső birtok (*suburbanum*) költséges mivoltát hangsúlyozta ki a versében.⁵³ Ifjabb Plinius egy leveléből pedig kiderül, hogy laurentumi villája nem csupán a pihentető elfoglaltságoknak, hanem az ügyvédi hivatás feladatainak is helyet adott.⁵⁴ Az a *suburbium* tehát, amely a dolgozatban idézett szerzők munkáiból előtűnik, egy sokrétű „gondolatvilág” megnevezése, amely sajátos kapcsolatban állt az egykori Róma agglomerációjával.⁵⁵ Egy antik gondolatvilág feltárására tett kísérlet azonban lehetővé teszi, hogy a korabeli felfogásról szemléltető, de több oldalról megvilágított képet kapjanak az ókori Róma iránt érdeklődők.

⁴⁹ MART. 8.61.1–2, 6–9.

⁵⁰ CHAMPLIN 1982. 99.

⁵¹ CHAMPLIN 1982. 107.

⁵² WITCHER 2005. 122.

⁵³ MART. 8.61.

⁵⁴ PLIN. *EP.* 9.40.

⁵⁵ GOODMAN 2007. 18–19.

Bibliográfia

Forrásjegyzék

- CATULL. = Catullus: *Carmina*
CIC. ATT. = Cicero: *Epistulae ad Atticum*
CIC. DE OR. = Cicero: *De oratore*
CIC. DIV. = Cicero: *De divinatione*
CIC. FAM. = Cicero: *Epistulae ad familiares*
CIC. PHIL. = Cicero: *Philippicae*
CIC. PLANC. = Cicero: *Pro Plancio*
CIC. ROSC. AM. = Cicero: *Pro Roscio Amerino*
CIC. TUSC. = Cicero: *Tusculanae disputationes*
COL. = Columella: *De re rustica*
DION. HAL. ANT. ROM. = Dionysius Halicarnassensis: *Antiquitates Romanae*
MART. = Martialis: *Epigrammata*
PLIN. EP. = Plinius Minor: *Epistulae*
PROP. = Propertius: *Elegiae*
SCHOL. IN IUVENALEM = *Scholia in Iuvenalem vetustiora*
SEN. EP. = Seneca: *Epistulae*
STAT. SILV. = Statius: *Silvae*
SUET. AUG., CLAUD., DOM., NERO = Suetonius: *Augustus, Claudius, Domitianus, Nero*
TER. EUN. = Terentius: *Eunuchus*

Felhasznált szakirodalom

- ADAMIK TAMÁS (2009): *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Budapest, Kalligram Kiadó, Pozsony.
- ADAMS, GEOFFREY WILLIAM (2005): *The Nature of the Villa Suburbana in Latium and Campania: Literary and Spatial Analysis of Social and Potential Entertainment Functions from the 2nd century BC to the 2nd century AD* vol. 1. Adelaide, University of Adelaide.
- ADAMS, GEOFFREY WILLIAM (2008–2009): The Literary Allusions to the Suburbium of Rome and their Social Implications: Catullus 44, Statius Silvae 4.4. and Martial 5.62. *Anistoriton. Journal of History, Archeology and ArtHistory* vol. 11.
http://www.anistor.gr/english/enback/2008_1e_Anistoriton.pdf (Hozzáférés: 2021.02.11.)

- BOURNE, L. S. (1996): Reinventing the Suburbs: Old Myths and New Realities. *Progress in Planning* vol. 46. no. 3. 163–184.
- CHAMPION, TONY (2001): Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In Paddison, Ronan (ed.): *Handbook of Urban Studies*. London, SAGE Publications Ltd. 143–162.
- CHAMPLIN, EDWARD, J. (1982): The Suburbium of Rome. *American Journal of Ancient History* vol. 7. no. 2. 97–117.
- DIX, KEITH T (2013): „Beware of Promising Your Library to Anyone.” Assembling a Private Library at Rome. In König, Jason – Oikonomopoulou, Katerina – Woolf, Greg (ed.): *Ancient Libraries*. Cambridge, Cambridge University Press. 209–234.
- GOODMAN, PENELOPE J. (2007): *The Roman City and its Periphery. From Rome to Gaul*. New York, Routledge.
- FARRELL, JOSEPH (2014): The Roman Suburbium and the Roman Past. In Ker, James – Pieper, Christoph (ed.): *Valuing the Past in the Greco-Roman World. Proceeding from the Penn-Leiden Colloquia on Ancient Values VII*. Leiden. Brill. 83–111.
- GRÜLL TIBOR (2017): *A Római Birodalom gazdasága*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KOVÁCS PÉTER (2009) [2010]: A pomerium régészete. In Kovács Péter – Szabó Ádám (szerk.): *Studia epigraphica Pannonica. Közlemények; tanulmányok; előszók*. vol. II. Budapest, A Corpus Inscriptionum Latinarum III 2 pannoniai kötetét előkészítő bizottság magyarországi munkabizottságának kiadása. 129–143.
- MANDICH, MATTHEW J. (2015): Re-defining the Roman ‘Suburbium’ from Republic to Empire: A Theoretical Approach. In Brindle, Tom – Allen, Martyn – Durham, Emma – Smith, Alex (ed.): *TRAC 2014. Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*. Oxford – Philadelphia, Oxbow Books. 81–100.
- MARÓTI EGON (1981): *Az itáliai mezőgazdasági áruteremelés kibontakozása. A pun háborúk kora*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MARZANO, ANNALISA (2007): *Roman Villas in Central Italy. A Social and Economic History*. Leiden, Brill.
- WITCHER, ROBERT (2005): The Extended Metropolis: City, Suburbium and Population. *Journal of Roman Archeology* vol. 18. 120–138.

I. Péter ukrán integrációs politikája a poltavai csatát követően

Pásztor Renáta

The study presents views on the changes of the relations between the Russian Empire and the Hetmanate after the battle of Poltava on 27 June 1709. Beside using literature I mainly focused on source-centricity and I examined Peter I's correspondence by using the volumes of *Письма и Бумаги императора Петра Великого*. The main objective of the study is to present how the Tsar's attitude to Ukrainian territories changed after the Russian victory and how the integration of Ukrainian territories developed.

Keywords: Ukrainian, Russian, relations, 18th century, Peter I, Ivan Mazepa, Hetmanate.

Bevezetés

A tanulmány témája az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása I. Péter (1689–1725) uralkodása alatt, illetve ezen belül elsősorban egy szűkebb időintervallumra – az 1709. június 27-én lezajló poltavai csatát követően – a cár ukrán-politikájában bekövetkezett változásokra fókuszál. Kutatásom során a szakirodalom felhasználása mellett elsősorban a forrásközpontúságra törekedtem, ennek érdekében I. Péter levelezését vizsgáltam meg, amelyhez a cár levelezését tartalmazó *Письма и Бумаги императора Петра Великого* köteteit használtam fel. I. Péter ukrán-politikájáról összességében megállapítható, hogy jól kutatott témája a történettudománynak és viszonylag széleskörű, angol, orosz és ukrán nyelvű historiográfiája létezik a témában, a magyar történettudomány tekintetében viszont megállapítható, hogy a téma a kutatás perifériáját képezi.

Az Ivan Mazepa svéddekhez történő csatlakozását tárgyaló historiográfia igen színesnek tekinthető abból a szempontból, hogy korszakonként, illetve az adott munka szerzőjének nemzetiségétől függően eltérő vélemények és meglátások születtek a téma feldolgozása során. Alapvetően megállapítható, hogy a 19. századi orosz történetírás egyértelműen elítéli a svéddekhez történő csatlakozást, és árulásként értelmezik azt. A későbbiekben a szovjet történetírás szintén ezeket a történeti „hagyományokat” veszi alapul és elsősorban a Mazepa ellen korábban felhozott vádak szintézisének alapul.¹ Az Ivan Mazepát védő történészek viszonylag későn, a 19. század végén jelentek meg a historiográfiában, elsősorban az ukrán nemzeti ébredésnek köszönhetően, amivel párhuzamosan új nézőpontba került a hetman svéddekhez történő csatlakozása is.² Ivan Mazepa igazi felmentése az „árulás” bűne alól és alakjának rehabilitálása 1991 után, Ukrajna függetlenné válásával, majd az azt követő államépítéssel párhuzamosan az ukrán historiográfiában jelent meg.³ Az ukrán és az orosz történetírás képviselői mellett fontos kiemelni két angol nyelven alkotó történészt, Orest Subtelnyt és Robert Magocsit. Mindketten az ukrán emigrációs történetírás képviselői egyértelműen a hetman „védői” közé sorolhatóak történeti munkái alapján.⁴

Véleményem szerint fontos kiemelni, hogy a fent említett historiográfia leginkább a hetman „árulásának”, „átállásának” kérdését, annak körülményeit, valamint az ukrán területek hetmanjának motivációt tárgyalják. Ennek következtében jelen tanulmány célja, hogy egy másik szemszögből, I. Péter és az

1 VARGA 2017b. 77–81.

2 VARGA 2017b. 81–83.

3 БАРА 2017. 129–134.

4 SUBTELNY 1978.; MAGOCSI 2007, 107–113.

orosz kormányzat szemszögéből vizsgálja meg a témát, és bemutassa, hogyan alakult az ukrán területek integrációja a poltavai csatát követően.

Az ukrán-orosz kapcsolatok 1654 és 1709 között

Mielőtt az ukrán területek orosz függésbe kerültek volna, a lengyel-litván állam, a Rzeczpospolita, más néven Lengyel-Litván Államközösség fennhatósága alá tartoztak. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség 1569-ben a lublini unió keretében egyesült,⁵ aminek következtében az ukrán területek a lengyel korona közvetlen ellenőrzése alá kerültek.⁶ A lengyelek és az ukránok között gyakoriak voltak a konfliktusok, főleg az állami vagy regisztrált kozákság száma és ortodox vallása miatt, a lengyelek ugyanis hagyományosan katolikus vallásúak voltak. Ezek az ellentétek az 1648-as Bogdan Hmelnickij (1654–1657) vezette felkelésben csúcsosodtak ki.⁷ Végül 1654. január 8-án a perejaszlavi radán az ukránok az Oroszországhoz való csatlakozás mellett döntöttek,⁸ Alekszej Mihajlovics cár pedig elfogadta a kérelmet, hogy az ukrán területeket „minden földjével és lakosával együtt az orosz cár védnöksége alá fogadják”.⁹

Az ukrán-orosz kapcsolatrendszer alapját a perejaszlavi egyezmény és az ún. Márciusi cikkelyek jelentették. Ezen dokumentumok alapján az ukrán területek jelentős autonóm jogokat élvezhettek. A Hetmanátus élén a hetman állt, a kozákság rendelkezett a szabad hetman-választás jogával, amely a kozákság egyik sarkalatos joga volt, emellett szabadon választhatták meg a többi vezetőiket is. A hetman önálló belpolitikát gyakorolhatott és részlegesen korlátozott külpolitikai jogkörrel rendelkezett, amely azt jelentette, hogy a baráti államokkal szabadon, az ellenséges államokkal pedig az orosz kormányzat beleegyezésével létesíthetett diplomáciai kapcsolatot. Az orosz cár a lajstromozott kozákság számát 60 ezer főben határozta meg, akiket a saját katonai vezetőjük vezetett a harcok során.¹⁰

Az orosz kormányzat mindvégig a Hetmanátus területeinek Orosz Birodalomba integrálására és az ukrán autonómia csökkentésére, majd megszüntetésére törekedett. Ehhez tökéletes alkalmat adott az új hetmanok kinevezésekor a „hetmani cikkelyek” megfogalmazása. Bogdan Hmelnickij halála után szinte minden új hetman esetében alkalmazta ezt az orosz kormányzat, és így mindig „lecsippentett” valamennyit az ukrán különállásból.

5 GEBEI 2006. 292–293.

6 OKINSHEVICH 1978. 9–11.

7 GEBEI 2001. 3.

8 VARGA 2008. 25–65.; ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015. 87–88.

9 FONT–VARGA 2006. 113.

10 VARGA 2004. 86.

Jelentős változás az ukrán-orosz kapcsolatrendszerben egészen 1708. október 26-ig, vagyis Ivan Mazepa „átállásáig” nem következett be. A hetman külpolitikai irányváltása teljesen váratlanul érte a cári kormányzatot és I. Péter személyét is, ugyanis erre 21 évnyi oroszbarát kormányzás után került sor, emellett a cár nagyon bensőséges, szinte baráti kapcsolatot alakított a kozák katonai vezetővel, ennek köszönhetően nem volt kétsége a hetman teljes lojalitása felől.¹¹

Mazepa „átállást” követően az I. Péter által kiadott dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy elítélte Ivan Mazepa cselekedetét, és a Zaporozsjei Had hetmanját „árulónak” bélyegezte.¹² Innentől kezdve a cári ukázokban a hetman nevével szinte minden esetben együtt járt az „áruló” (*изменник Мазепа*) megnevezés. Az 1708. október 28-án kiadott három ukázzal gyakorlatilag megkezdődött a Mazepa-ellenes cári propaganda-hadjárat.¹³ Ugyanakkor ezzel párhuzamosan október 28-án kiadott ukázában a cár összehívta Hluhiv városába a hetmanválasztó-gyűlést,¹⁴ ezzel látszólag tiszteletben tartva a kozákság sarkalatos jogát, a szabad hetman-választást. Ugyan megállapítható, hogy az 1708. november 5-én Hluhivban megválasztott kozák katonai vezetőt, Ivan Szkoropadszkijt (1708–1722) I. Péter jelölte ki, azonban formálisan a Hadsereg Rada választotta meg, tehát a kozák jogok drasztikus mértékben ekkor még nem sérültek.¹⁵ Az általam vizsgált forrásokból az is egyértelműen kirajzolódik, hogy a cár csak Mazepa személyétől és „árulásától” határolódott el élesen. Nem beszélhetünk a kollektív bűnösség elvéről, ugyanis a kisorosz népet, valamint a Mazepával a svédekhez csatlakozó kozákokat nem tekintette árulónak, sőt több későbbi ukázában is amnesztiát ígért és lehetőséget biztosított számukra, hogy visszatérjenek orosz fennhatóság alá.¹⁶ Látható tehát, hogy ugyan Ivan Mazepa átállása valóban fontosnak tekinthető az ukrán-orosz viszonyban, ugyanis I. Péter teljesen elveszítette a bizalmát a hetmannal szemben, de az ukrán különállás 1708 őszén nem sérült jelentős mértékben, amely elsősorban a katonai helyzettel magyarázható. 1708. októberében I. Péter nem tudhatta hogyan alakul a továbbiakban a nagy északi háború (1700–1721), így minden katonai erejére, a kozákokat is beleértve, valamint minden erőforrásra, így a mezőgazsági szempontból gazdag ukrán területek nyújtotta lehetőségekre is szüksége volt.

11 VARGA 2008. 164–168.

12 ПИСЬМА И БУМАГИ 1948. 242.

13 ПИСЬМА И БУМАГИ 1948. 241–245.

14 ПИСЬМА И БУМАГИ 1948. 244–245.

15 КЕРТЕС-ВАРГА 2001. 253–254.

16 ПИСЬМА И БУМАГИ 1948. 250–252.; 264.; 284.

I. Péter ukrán-politikája a poltavai csatát követően

Péter levelezését vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy az alapvető változást az ukrán–orosz kapcsolatrendszerben a poltavai csata jelentette,¹⁷ amelyre 1709. június 27-én került sor a svéd és az orosz seregek között. A poltavai csatában I. Péter orosz seregei döntő vereséget mértek XII. Károly svéd hadára.¹⁸ Megállapítható, hogy az orosz győzelemmel tulajdonképpen megszűnt a közvetlen svéd katonai fenyegetettség az Orosz Birodalom irányába, azonban a katonai helyzet változásával egyidejűleg a kozákság katonai potenciálja is nagymértékben leértékelődött. Korábban I. Péter a Zaporozsjei Szicset¹⁹ is lerombolta bosszúból, mert a szicskozások Ivan Mazepa mellé álltak,²⁰ majd a poltavai győzelmet követően a Hetmanátus és a Zaporozsjei Had autonómiájának felszámolásába is belekezdett a cári kormányzat.

1709. június 27-ét követően, az általam vizsgált forrásokból kitűnik, hogy a cári kommunikáció teljesen megváltozott az ukrán területek irányába. Az ukrán autonómiát több ponton is sértő ukázok július 31-i keltezéssel Ivan Szkoropadzskij hetmannak lettek címezve. A két ukázzal megállapítható, hogy nagymértékben eltérnek a korábbi rendeletektől, ugyanis alapvetően a cári utasítások esetében nagyon terjedős szövegekről beszélhetünk, amelyek számos ideológiai, illetve a Mazepa-ellenes propaganda bizonyos elemét is tartalmazták. Ezzel szemben a poltavai csata utáni, július 31-én keletkezett két ukáz a hetmannak éppen a korábban említett dokumentumok ellentéte. Szerkesztését tekintve pontokba szedett utasításokat tartalmaztak, mellőzve mindenféle ideológiai és propagandisztikus elemet. A két ukáz pontjainak nagy részéről elmondható, hogy alapvetően katonai vagy stratégia jellegű intézkedés, azonban számos ponton fellelhető bennük a Márciusi cikkelyekkel és a perejaszlavi egyezményvel ellentétes, az ukrán különállást és a Zaporozsjei Had autonómiáját egyértelműen sértő rendelkezések is, amelyek elsősorban az ukrán területek privilegizált helyzetének felszámolását célozták.

Az első ukáz első pontja megerősíti a korábban a Hadsereg Radán megválasztott hetman személyét.²¹ Ezen rendelkezés egyértelműen az ukrán autonómia

17 Paul Bushkovits tanulmányában szintén a poltavai csata jelentőségére hívja fel a figyelmet és az ukrán területek vonatkozásában vizsgálja a csata körülményeit. (BUSHKOVITS 2009.)

18 A poltavai csatáról részletesen: GEBEI 2009. 903–939.

19 A kozákság egyik „rétegét” a „szicskozások” vagy szabad kozákok alkották, akik az 1570-es években megalakították saját „államukat”, a Zaporozsjei Szicset, amely a Dnyeper alsó folyásánál helyezkedett el és egyfajta katonai táborként működött, emellett önkéntes határvédelmi funkciót látott el a betörő tatárokkal, később a törökökkel szemben a déli határvégeken. MAGOCSI 2010. 241.

20 VARGA 2010. 114–115.

21 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 321.

felszámolására irányuló cári rendelkezésnek tekinthető, ugyanis a Márciusi cikkelyek és a perejaszlavi egyezmény értelmében az új hetman személyét illetően nem volt szükség cári megerősítésre, tekintve, hogy a kozákság egyik sarkalatos joga a korábban említett szabad hetman-választás.²² 1665-től a Moszkvai cikkelyek²³ értelmében szükséges volt a hetman személyét illető cári megerősítés, majd a poltavai csatát követően ezen rendelkezést ismét nyomatékosította a cári kormányzat, melynek célja az ukrán autonóm jogok csökkentése, a későbbiekben pedig teljes felszámolása volt.

A kiadott ukáz következő rendelkezése értelmében a kisorosz csapatok, tehát a Zaporozsjei Had kozák alakulatai, a nagyorosz hadak, vagyis a cári sereg katonai vezetőinek parancsnoksága alá kerültek.²⁴ I. Péter cár az említett dokumentumban azzal indokolta döntését, hogy a Zaporozsjei Had irányítása a poltavait csatát megelőzően is az orosz cári hadsereg vezetőinek feladata volt, tehát a cári indoklása alapján valójában semmi nem változott, mindössze írásban is rögzítésre került ez a szokás.²⁵ Azonban megállapíthatjuk, hogy I. Péter állítása egyértelműen ferdtetés, ugyanis a Márciusi cikkelyek és a perejaszlavi egyezmény értelmében a Zaporozsjei Hadat saját katonai vezetőik vezetik a harcok során. Az említett kozák csapatok saját katonai vezetőjük, a hetman parancsnoksága alatt álltak,²⁶ ami a nagy északi háborúig valóban meg is valósult, azonban az 1700-as évektől tartó katonai konfliktus során bevetett gyakorlattá vált, hogy a kozák ezredek élére német és orosz tiszteket nevezte ki,²⁷ amit a Zaporozsjei Had katonai vezetése és Ivan Mazepa hetman is egyértelműen sérelmezett.²⁸ Megállapíthatjuk tehát, hogy az ukáz ezen pontja egyértelműen a Zaporozsjei Had privilégiumainak és autonómiájának megsértése volt, a rendelkezés az ukrán haderő különállásának és kozák jellegének felszámolását, valamint a birodalmi hadseregbe történő beolvasztását célozta. A hetmannak küldött ukáz ugyanezen rendelkezése értelmében – a Zaporozsjei Hadat érintő korábbi átalakítás mellett – I. Péter cár saját magának tartotta fent az ezredek kinevezésének jogát is.²⁹ A cár ezen rendelkezésében megfogalmazott indoklása szerint, mindez azért volt szükséges, hogy ezentúl a kozák sereget csak és kizárólag katonai célokra lehessen bevetni, ezen haderő magáncélra azonban ne legyen felhasználható, utalva ezzel Ivan Mazepa átállásra.³⁰ Az ezredek cári

22 VARGA 2004. 86.

23 БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ 1858. 8–9.

24 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 322.

25 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 322.

26 VARGA 2004. 86.

27 ТАЙРОВА-ІАКОВЛЕВА 2009. 32.

28 VARGA 2007. 12.

29 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 322.

30 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 322.

kinevezése szintén a Zaporozsjei Had privilégiumait nagymértékben sértő rendelkezésnek tekinthető, ugyanis a korábbi rendelkezések értelmében az kozákok saját maguk választhatták katonai előjáróikat a Hadsereg Rada vagy a Sztarsina Rada gyűlésének keretein belül, illetve a hetman is rendelkezett az ezredesek és egyéb katonai vezetők kinevezésének jogkörével.³¹

I. Péter július 31-i ukázában rendelkezett a vajdák jogköréről is, illetve megerősítette pozíciójukat az ukrán Hetmanátus területén.³² A vajdák 1654-től kezdve a cári kormányzat adószedői voltak, akik a cári hatalmat voltak hivatottak képviselni az ukrán területeken. Hmelnyickij és Ivan Vihovszkij hetmansága alatt csak Kijevbe városába engedték be a cári vajdákat, majd egyre több városba – Kijev mellett, Csernyihivbe, Nyizsinbe, Perejaszlavba, és Oszterba kerültek be.³³ Majd 1665-ben a Moszkvai cikkelyek³⁴ értelmében a Hetmanátus szinten minden nagyobb városába cári vajdák telepítését írta elő, ugyan a hatáskörük továbbra sem terjedt ki az ukrán közigazgatási ügyekre és a Hetmanátus belügyeire sem, azonban megkérdőjelezhetlenül a cári hatalom képviselői voltak az ukrán területeken és a cári kormányzat a vajdákon keresztül igyekezett legálisan beleavatkozni az ukrán belügyekbe.³⁵ A poltavai csata után kiadott ukázában I. Péter cár megerősítette a cári hivatalnokok pozícióját a Zaporozsjei Had területén, melynek célja elsősorban az volt, hogy az orosz kormányzat hathatósan be tudjon avatkozni az ukrán belügyekbe.

Szintén a belpolitikai ellenőrzésre teremtett lehetőséget az ukáz azon cikkelye, amelynek értelmében a hetmannak információkat kellett szolgáltatni a Hetmanátus helyzetéről – illetve elsősorban annak pénzügyi vonatkozásairól – a cári udvar számára.³⁶ Az ukázban szereplő indoklás alapján a cári kormányzat ezen utasítást az adók, illetve a katonák fizetése miatt látta szükségnek,³⁷ valójában azonban a rendelkezés egyértelműen ellenőrző jogkört biztosított a cárnak és a cári kormányzatnak a Hetmanátus és a Zaporozsjei Had pénzügyeit illetően, ami egy olyan jogkörnek tekinthető, amellyel Szentpétervár korábban nem rendelkezett.

Az ukrán autonómiát és privilégiumokat talán leginkább sértő rendelkezésnek az első cári ukáz 13. pontjában megfogalmazottakat tekinthetjük. A fent említett pontban ugyanis I. Péter cár rögzítette, hogy innentől a cár minden egyes rendelete kiterjed a kisorosz területre is, tehát a Zaporozsjei Had területére is, valamint, hogy

31 VARGA 2017a. 66.

32 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 322.

33 SUBTELNY 1980. 6.

34 БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ 1858. 8–9.

35 VARGA 2017a. 68–69.

36 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 325.

37 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 325.

a cári ukázokat a Kisoroszországi Prikázon³⁸ keresztül küldik el a hetmannak.³⁹ Az említett rendelkezés szintén egyértelműen a centralizáció elősegítését célozta, emellett az ukrán különállás, az ukrán különálló jogrend felszámolása irányuló rendelkezésként értelmezhető. Ugyanis korábban a Zaporozsjei Had területén önálló törvényhozás és bíraskodás működhetett, amely teljesen elkülönült a cári törvényhozástól.⁴⁰

A július 31-én kiadott második ukáz fontos rendelkezése, hogy a hetman új rezidenciája Hluhiv városába került,⁴¹ míg korábban a hetman központja Baturinban volt, azonban ezt a várost cári ezredek Mazepa átállását követően lerombolták.⁴² A Hetmanátus új központjában, az ukáz rendelkezése alapján nagyorosz helyőrségnek kellett állomásoznia, viszont I. Péter gálánsan kihagyja az utasításából, hogy mekkora helyőrségről is van szó. A cári rezidencia áthelyezése Hluhivba, ami jóval közelebb található az orosz határhoz, mint a korábbi főváros Baturin, illetve cári haderő állomásoztatás a Zaporozsjei Had központjában, szintén újabb ellenőrző funkciót lát el a hetman és a Hetmanátus működése fölött.⁴³

Emellett érdekesség, hogy az említett ukáz 5–6. pontjában a cár a Mazepát támogatókról rendelkezett, azonban láthatjuk, hogy már egyáltalán nem volt megbocsájtó, nem adott lehetőséget a cári hűségbe való visszatérésre, mint korábbi ukázaiban. Ezen a rendelkezés értelmében a Mazepa nézeteivel szimpatizálókat Kijevbe kellett küldeni, és átadni a kijevi vajdának, tehát a felettük való ítékezés joga a cári kormányzat kezébe került.⁴⁴

Az ukrán integráció csúcsa – a Kisoroszországi Kollégium létrehozása

Megállapítható tehát, hogy Ivan Mazepa 1708 októberében bekövetkezett „átállása” lehetőséget teremtett I. Péter és a cári kormányzat számára az ukrán autonómia drasztikus csökkentésére, vagy esetlegesen annak felszámolására, erre azonban nem került sor, amely – ahogy tanulmányom korábbi fejezetében utaltam rá – elsősorban a háborús helyzettel és a kozákság katonai potenciáljával magyarázható. Az ukrán-orosz kapcsolattörténetben bekövetkezett fordulatot egyértelműen a poltavai csata és a döntő orosz győzelem jelentette, ugyanis a korábbiakban részletesen elemzett, 1709 júliusában I. Péter által kiadott ukázokkal – amelyek számos ponton sértették a Hetmanátus és a kozákság privilégiumait – megkezdődött az ukrán

38 A Kisoroszországi Prikáz működéséről: VARGA 2017a. 70–71.

39 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 325.

40 SUBTELNY 1980. 10.

41 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 327.

42 VARGA 2008. 183.

43 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 327.

44 ПИСЬМА И БУМАГИ 1950. 327.

területek autonómiájának fokozatos felszámolása és a birodalomba integrálás folyamata. Azonban az igazán drasztikus változást az ukrán-orosz kapcsolatokban az 1722 májusában létrehozott Kisoroszországi Kollégium jelentette.⁴⁵

1721-ben orosz győzelemmel zárult le az 1700 óta tartó nagy északi háború, a nysdadi a békének köszönhetően I. Péter megerősítette a pozícióját a Baltikumban, ezt követően Oroszország nevét Orosz Birodalommá változtatta, valamint felvette a „minden oroszok cája és imperátora” címet.⁴⁶ Ezzel párhuzamosan megkezdődött az ukrán területek teljes birodalomba integrálásának folyamata. 1722 májusában I. Péter létrehozta a Kisoroszországi Kollégiumot, amelynek központja az orosz határ közelébe áthelyezett hetmani központban Hluhivban volt.⁴⁷ A Kisoroszországi kollégium a Zaporozsjei Had területén a legfőbb hatalmi szervvé vált. A cári kormányzat által létrehozott hivatal 1722-től kezdve a legfőbb fellebbviteli bíróságként funkcionált az ukrán Hetmanátus területén, emellett ellenőrző jogkörrel rendelkezett a hetmani adminisztráció és a Zaporozsjei Had pénzügyei felett, a hadsereget érintő kérdések, a polgári, a bel- és a külügyek egyaránt a Kollégium hatásköre alá tartoztak.⁴⁸

Összességében megállapítható tehát, hogy az I. Péter által létrehozott hatalmi szerv abszolút hatalommal rendelkezett az ukrán területeken. Innentől kezdve a hetman és a szatrsina mindössze tanácsadó jogkörrel rendelkezett, ezenfelül a hetman nem adhatott ki univerzálét a Kisoroszországi Kollégium és annak vezetőjének ellenőrzése nélkül.⁴⁹ Emellett gyakorlattá vált az ezredesek Kollégium általi kinevezése, folytatódott a kozákság építőmunkálatokra való kivezénylése, valamint az új hatalmi szerv által állandóan új, a Hetmanátus lakosságát sújtó adok kerültek bevezetésre.⁵⁰ További visszalépésnek minősült az ukrán különállás tekintetében, hogy az ukrán területeket érintő ügyek kikerültek a Külügyi Kollégium hatásköre alól, és ezt követően a Szenátus – a péteri Orosz Birodalom legfőbb hatalmi szerve – hatásköre alá tartoztak. I. Péter ezen politikai döntését azzal indokolta, hogy az ukrán Hetmanátus nem megkülönböztetett jogokkal és privilégiumokkal rendelkező terület, mindössze a birodalom egyik tartománya.⁵¹ Az ukrán különállás felszámolása érdekében, az egységes birodalom kiépítésének céljából az orosz kormányzat megkezdte a birodalmi törvénykezés bevezetésének folyamatát a Zaporozsjei Had területén, valamint a cári adminisztráció az orosz

45 ПСЗ Том. VI. No. 4010.

46 МАГОCSI 2010. 277–279.

47 РОГОЖИН – САНИН 2006. 14.

48 ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015. 123.

49 ЕФИМЕНКО 1990. 306.

50 ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015.; РОГОЖИН – САНИН 2006. 14.; ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015. 123.

51 VARGA 2017a. 71.

mintára történő kollégium-rendszer – amelyek élén orosz vezetők álltak - kiépítésre törekedett az ukrán területeken.⁵² Világosan látható tehát, hogy I. Péter ezen reformokkal a Zaporozsjei Had és az ukrán Hetmanátus autonómiáját kívánta teljesen felszámolni, ahol és ahogyan csak lehetséges. A cár Kisoroszországi Kollégium létrehozásával elsősorban két legfontosabb célkitűzést kívánt megvalósítani: az egyik a Hetmanátus pénzügyeinek saját kézbe vétele, és minden adóból befolyó jövedelem feletti ellenőrzés megteremtése; a másik pedig a sztarsina megerősödésének megakadályozása.⁵³

Az ukrán területek privilégiumainak fokozott felszámolása tovább folytatódott Ivan Szkoropadszkij 1722. július 3-án bekövetkezett halálát követően, ugyanis I. Péter megtiltotta az új hetman megválasztását,⁵⁴ kategorikusan és igen kemény elutasítva a sztarsina erre irányuló törekvését. Indoklásában arra hivatkozik a cár, hogy Hmelnickijtól Szkoropadszkijig minden hetman áruló volt, aminek következtében az orosz nép, de leginkább Kisoroszország sokat szenvedett. Érvelésében az is szerepel, hogy a hetmani tisztség betöltésére mindenképpen megbízható személyt kell megválasztani, de jelenleg ilyen nincsen, így amíg nem találunk olyan személyt, aki megfelelő hetmannak, addig az orosz kormánynak kell engedelmeskedni, amit nem szabad hetman-választással megzavarni.⁵⁵ I. Péter így Szkoropadszkij halála után Pavlo (Pavel) Polubotkot (1722-1724) nevezte ki hetmannak. Ezen esemény történelmi jelentőségű volt a tekintetben, hogy Polubotok volt az első olyan hetman, akit a cár személyesen nevezett ki, a Hadsereg Rada, vagyis a hetman-választó gyűlés összehívása nélkül.

Alapvetően megállapítható, hogy az ukrán területeken egyik társadalmi réteg sem volt érdekelt a péteri reformokban. A kozákságot továbbra is dühítette, hogy alantas munkák végzésére kötelezik őket, hogy a cár az ezredek élére idegen származású ezredeknek nevezett ki. A sztarsina elégedetlensége elsősorban a cár pénzügyeket érintő intézkedéseire köthető, ugyanis számos olyan jövedelem volt a Hetmanátus területén, amelyből a sztarsina profitált, ezen jövedelmeket igyekezett I. Péter és az orosz kormányzat saját hatáskörbe vonni. 1723-ban Pavlo Polubotok és a sztarsina tagjai petíciót intéztek I. Péter cárhoz, és követeléseiket az ún. *Kolomaki kérvényben* fogalmazták meg. A cárhoz intézett petícióban szerepel többek között egy új hetman megválasztásának igénye, a Kisoroszországi Kollégium által kivetett adók beszedésének megszüntetése és azok eltörlése, a régi bírósági rendszer restaurációja és az orosz hadsereg katonáinak beszállásolása alóli

52 ЕФИМЕНКО 1990. 306.

53 ЕФИМЕНКО 1990. 306–307.

54 РОГОЖИН – САНИН 2006. 14.

55 ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015. 123.

felmentés,⁵⁶ ugyanis ehhez számos – a kisorosz lakossággal szemben elkövetett – atrocitás volt köthető. A petíció feldühítette I. Pétert és a hetmant, valamint annak támogatóit Szentpétervárra rendelte, ahol bebörtönözte őket. Polubotok ellen – Alekszej cárevicséhez – hasonló koncepció per indult, birtokait elkobozták, Rumjancev vezetésére vizsgálat indult ellene a Hetmanátus területén.⁵⁷ A Zaporozsjei Had hetmanja végül nem érte meg a saját perének végét, ugyanis 1724 decemberében tüdőgyulladásban elhunyt Szentpéterváron. I. Péter Polubotok halála után ismételten nem engedélyezte a kozákság számára az új hetman megválasztását, azonban ő maga sem nevezett ki új hetmant, így a Kisoroszországi Kollégium korlátlan hatalma érvényesült az ukrán területeken.⁵⁸

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy általam vizsgált időszak ukrán–orosz kapcsolataiban egyértelműen a poltavai csata és az orosz győzelem jelentette a döntő változást. Ivan Mazepa 1708. október 26-i átállása mindenképpen fontos momentum volt az ukrán–orosz kapcsolattörténetben és az ukrán különállás felszámolásában, azonban Szentpétervár 1708-ban egyértelműen nem használta ki a hetman külpolitikai irányváltása adta lehetőségeit, és a cári kormányzat igazán jelentős mértékben csak Poltavát követően avatkozott bele a Hetmanátus belügyeibe. Az általam vizsgált forrásokból jól kirajzolódik, hogy az említett helyzet a poltavai győzelem után gyökeresen megváltozott. A svéd katonai fenyegetettség megszűnését követően az I. Péter által kiadott ukázok több pontban is sértették a Hetmanátus és a Zaporozsjei Had privilegizált helyzetét, illetve egyértelműen az ukrán belügyekbe való nagyobb mértékű beavatkozást és a birodalmi centralizációt célozták. Megállapítható tehát, hogy a poltavai csata és orosz győzelem nem csak a nagy északi háború, de egyidejűleg az ukrán–orosz kapcsolatok tekintetében is döntő fordulatnak tekinthető. Az péteri integráció csúcsát pedig az 1721-ben megkötött nystadi békét követően érte el, 1722 májusában a Kisoroszországi Kollégium létrehozásával. Ezt követően az ukrán különállás, a kozákság privilégiumai és az ukrán területek megkülönböztetett státusza megszűnt létezni.

56 ЕФИМЕНКО 1990. 309.

57 ДАНИЛЕВСКИЙ – ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА – ШУБИН – МИРОНЕНКО 2015. 123.

58 ЕФИМЕНКО 1990. 310.

Felhasznált források

- Источники Малороссийской истории. Собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. Часть I. (1649–1687) Москва.*
- Письма и Бумаги императора Петра Великого. Том VIII. (Июль-декабрь 1708 г.) Москва.*
- Письма и Бумаги императора Петра Великого. Том IX. (январь-декабрь 1709 г.) Москва.*
- Полное собрание законов Российской Империи: Том. VI. (1720–1722) No. 4010. (ПСЗ)*

Felhasznált szakirodalom

- Bushkovitch, Paul (2009): Poltava's Consequences: Local Autonomy in the Russian Empire during the Reign of Peter I. *Harvard Ukrainian Studies* 31/1–4: 135–158.
- Font Márta – Szvák Gyula –Niederhauser Emil – Krausz Tamás (2001): Oroszország története. Budapest.
- Font Márta –Varga Beáta (2006): Ukrajna története. Szeged.
- Gebei Sándor (2001): A hatalmi viszonyok átrendeződése Kelet-Európában 1654–1686 között. *Világtörténet* 23: 3–29.
- Gebei Sándor (2006): A kozákság mint a lengyel végek határőrsége (1569–1648). In Petercsák T. – Berecz M. (szerk.): *Magyarország védelme – Európa védelme Balassi Bálint és Bocskai István korában*. Eger, 291–315.
- Gebei Sándor (2009): 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. *Hadtörténeti Közlemények*. 122 évf. 4.sz. 903–939.
- Magocsi, Paul Robert (2007): *An Illustrated History*. Toronto.
- Magocsi, Paul Robert (2010): *A History of Ukraine: The Land and its peoples*. Toronto.
- Okinshevich, Leo (1978): *Ukrainian society and government*. München.
- Subtelny, Orest (1978): Mazepa, Peter I, and the question of treason. *Harvard Ukrainian Studies* 2/2: 158–183.
- Subtelny, Orest (1980): Russia and the Ukraine: The Difference that Peter I Made. *The Russian Review* 39/1: 1–17.
- Tairova-Iakovleva, Tatiana (2009): Peter I's Administrative Reforms in the Hetmanate during the Northern War. *Harvard Ukrainian Studies* 31/1–4: 29–35.
- Varga Beáta (2004): Orosz–ukrán konfliktus a Perejaszlavi egyezménytől az andruszovói békéig (1654–1667). Szeged.

- Varga Beáta (2007): I. Péter ukrán-politikája – Mazepa „árulásnak” kérdése. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica*. 126.: 9–19.
- Varga Beáta (2008): *Önállóság, autonómia vagy alávetettség? Ukrajna 1648–1709 között*. Szeged.
- Varga Beáta (2010): A poltavai csata hatása az ukrán történelemben. In: Miszler Tamás – Sashalmi Endre (szerk.): *A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben: konferenciakötet*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK. 101–123.
- Varga Beáta (2017a): Az orosz közigazgatási rendszer bevezetése Ukrajnában 1654–1835 között. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica* 141: 63–75.
- Varga Beáta (2017b): Ivan Mazepa történeti szerepének megítélése a 18. század elejétől napjainkig. In: Szabó T. – Szili S. (szerk.): *Oroszország népeinek története és kultúrája sorozat 16. Dokumentarizmus vs. fikció. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VII.* Szombathely, 72–94.
- Варга, Беата (2017): Оценка русско-украинских отношений с середины XVII до начала XVIII вв. в современной русской и украинской историографии. *Russian Studies in History in the 21st Century = Istoričeskaja rusistika v xxi veke. Materials of the 10th International Conference at the Centre for Russian Studies in Budapest, May 18–19, 2015 = Materialy desjatoj meždunarodnoj naučnoj konferencii budapeštskogo Centra Rusistiki ot 18–19 maja 2015*. Ed. by Szvák Gy. – Filippov Sz. – Gyimesi Zs. Budapest, 129–139.
- Данилевский, И. Н. – Таирова-Яковлева, Т. Г. – Шубин, А. В. – Мироненко, В. И. (2015): *История Украины*. Санкт-Петербург.
- Кертес-Варга, Беата (2001): Русский централизм и украинская автономия. In: Szvák Gyula (szerk.): *Место России в Евразии/The Place of Russia in Eurasia. Ruszisztika Könyvek IX*. Budapest, 249–258.
- Рогожин, Н. М. – Санин, Г. А. (2006): Россия и Украина в XVI–XVII веках. *История русско-украинских отношений в XVII–XVIII веках (К 350-летию Переяславской Рабы)*. Бюллетень. 8–14.

Diplomáciai kapcsolatok a második keresztes hadjáratban (1147–1149)

Sebők Attila

The Crusades, as any other international wars required many diplomatic preparations and diplomatic activities. This was especially true for the Crusades because most of the European countries were directly involved in the conflicts and others participated in a passive way such as providing supplies and/or logistic equipment and gave permission to travel through their territories. This itself provided many opportunities for diplomatic interactions.

This essay is about the Second Crusade, exclusively the events taking place in the Holy Land, and how these events influenced the already established diplomatic relations between the involved countries, also whether these relations influenced the Crusade in turn. To answer these questions I will provide examples about Louis VII of France, Géza II of Hungary, Conrad III of Germany, Manuel I of the Byzantine Empire and the Crusader states.

Keywords: Second Crusade, Medieval Ages, Hungary, Holy Land, diplomacy

Bevezető

Jelen tanulmányban a második kereszties hadjárat diplomáciai vonatkozásából szeretnék néhány példát bemutatni. Azt vizsgálom, hogy egy ekkora méretű, a mai felfogásaink szerint akár nemzetközinek is nevezhető vállalkozás, melyet egyházi felhívásra szerveznek, milyen hatással van az egyes, akár aktívan, akár passzívan résztvevő, illetve érintett államok diplomáciai kapcsolataira. Ezen felül a fennálló kapcsolatok mennyiben befolyásolták egy kereszties hadjárat lefolyását. Összesen négy nagyobb példa, illetve egy táblázat segítségével igyekszem bemutatni, hogy egy-egy ilyen nagy volumenű, több állam összefogására épülő katonai vállalkozás milyen mértékben kapcsolódik a diplomáciához. Ezen példák vegyesen sorolhatóak bel- és külpolitikai kapcsolatokba.¹

Maga a tanulmány is ezen belpolitikai/külpolitikai vonalon oszlik el, vagyis egy rövidebb kronológiai felvezetést követően először a belpolitikai példák következnek, majd a külpolitikai példák zárják a munkát. Fontos kiemelnem, hogy csak a második kereszties hadjárat Szentföldhöz kötődő részével foglalkozom, az Elbától keletre, illetve az Ibériai-félszigetre induló hadjáratral nem. A tanulmányban előforduló fogalmak, kifejezések és névalakok mind Steven Runciman: *A kereszties hadjáratok története* című munkájának 1999-es magyar fordításának megfelelően szerepelnek, míg a térképeket Hunyadi Zsolt 2011-es *A kereszties háborúk világa* című munkájából vettem.

Kronológiai előzmények

A kereszties mozgalom kialakulása hagyományosan a XI. század végére tehető, mikor II. Orbán pápa a clermonti zsinaton (1095. november 18–25)² fegyverbe szólította a résztvevőket Krisztus nevében a Szentföld felszabadítására. Ezt követően 1096-ban indultak meg a kereszties hadak, és 1099-ban elérték Jeruzsálemet, amelyet a korban rövidnek számító, nagyjából másfél hónapos ostromot követően sikerült elfoglalni, mellyel véget ért az első kereszties hadjárat.³

A sikeres hadjárat alatt és annak következményeként jöttek létre a szentföldi kereszties államok: elsőként az Edesszai Grófság 1097-ben, majd az Antiókhiai Hercegség 1098-ban, utána a Jeruzsálemi Királyság 1099/1100-ban, végül pedig a

¹ Külpolitikai kapcsolat alatt egyes, teljesen önálló államok közti viszonyt értem, míg a belpolitikai vonatkozású kapcsolatok a szentföldi kereszties államok közti viszonyra vonatkozik (hisz a négy szentföldi kereszties állam – Antiókhiai Hercegség, Edesszai Grófság és Tripoliszi Grófság – elméletileg mind a Jeruzsálemi Királyság alá tartoztak).

² RUNCIMAN 1999. 94.

³ BILLINGS 2007. 44., 47.

Tripoliszi Grófság 1102 és 1109 között, mikor Toulouse-i Rajmund megtámadta, majd fia, Bertrand elfoglalta a várost és térségét.⁴

A második kereszties hadjárat közvetlen előzményeként Edessza 1144-es eleste tekinthető. 1144-ben ugyanis, egy Zangí nevű közel-keleti hadúr négy hét alatt sikeresen elfoglalta a várost, ezzel együtt pedig az elsőként megszervezett és létrehozott kereszties állam központja; a keresztiesek első nagy hódítása muszlim kézre került.⁵ Erre válaszul indult 1147. május-júniusa környékén a második kereszties hadjárat (1147–1149) VII. Lajos (1137–1180) francia király és III. Konrád (1138–1152) német király vezetésével.⁶

Belpolitikai kapcsolatok

VII. Lajos és kísérete (köztük felesége, Aquitániai Eleonóra) 1148. március 19-én szállt partra Antiókhia közelében, ahol Rajmund⁷, Antiókhia akkori ura fogadta és kísérte Antiókhia-ba. Lajos előtt több út állt, melyen elkezdhetette a hadjáratot: Rajmund Aleppó ellen sürgette, tudván, hogy mekkora veszélyt jelent Zangí utódja Núr ad-Dín⁸, és hogy Aleppó elvesztése komoly csapást jelentene számára. Tripoliszi Rajmund⁹ Montferrand¹⁰ visszafoglalására kért segítséget a keresztiesektől. Edessza korábbi grófja, II. Joscelin Edesszát szerette volna visszaszerezni, ha már az volt a hadjárat kitűzött célja. Áprilisban pedig megjelent a jeruzsálemi pátriárka¹¹, aki délre hívta Lajost, hogy az időközben megérkező Konráddal és a közel-keleti kereszties urakkal együtt döntsenek a hadjárat céljáról.¹² Lajos végül az utóbbi javaslat mellett döntött, és délnek indult a többi résztvevővel tanácskozni. Fontos kiemelni, hogy olyan pletykák keringtek, miszerint Eleonóra és Rajmund között több van pusztán rokoni szeretetnél.¹³

⁴ RICHARD 2006a, RICHARD 2006b.

⁵ RUNCIMAN 1999. 449–450.

⁶ RUNCIMAN 1999. 462–464., 466–467.

⁷ Aquitániai Eleonóra nagybátyja. Antiókhia hercege 1136 és 1149 között.

⁸ Zangí fiatalabbik fia, aki apja halálát követően 1174-ig uralta Szíria jelentős részét. Apja birtokainak nyugatibb részét (Pl.: Moszul és Aleppó) kapta örökül. Jelentős szerepet játszott a második kereszties hadjárat (1147–49) történetében, majd 1174-es haláláig a közel-keleti kereszties államok legfőbb ellenségének számított. Apja munkáját folytatva egybefogta Szíriát, majd halála után Szaladin (1137–93) összekapcsolta Egyiptomot Zangí és Núr Ad-Dín Szíriájával, ezzel létrehozva egy hatalmas, és a kereszties államokra rendkívül veszélyes birodalmat.

⁹ Tripolisz grófja 1137 és 1152 között.

¹⁰ Kereszties erőd volt a Szentföldön a mai Baarin helyén Szíriában.

¹¹ Angoulême-i Fulcher, 1147 és 1157 között volt jeruzsálemi pátriárka.

¹² RUNCIMAN 1999. 480.

¹³ RUNCIMAN 1999. 481.

Más lehetséges okok (pl.: Lajos vallásossága és bizonytalansága)¹⁴ mellett valószínűleg az e pletykákból fakadó féltékenység vitte rá Lajost, hogy Jeruzsálembé induljon, Eleonóráat pedig erőszakkal vitte el Antiókhíából. Rajmund ezután nem vett többé részt a hadjáratban.¹⁵ Ebből két dolog világlik ki: egyrésről a szentföldi kereszties államok komolyabb önállósággal bírtak; másrésről pedig, hogy egy – a kereszties hadjáraton résztvevő személyek közti – konfliktus komplett állam (és annak katonai haderejének) a hadjárattól való távolmaradását eredményezte.

A szentföldi kereszties államok közül nem csak az Antiókhiai Hercegség, hanem a Tripoliszi Grófság sem vett részt a második kereszties hadjáratban, melynek példája sokban hasonlít Antiókhíához. Tripolisz grófja ugyanis is egy szerencsétlen eset következtében maradt távol. Alfonz-Jordán toulousei gróf Toulouse-i Rajmund fiatalabbik fia volt, és 1148-ban, mikor megérkezett a Szentföldre, jogait érvényesítve követelte a tripoliszi grófi címet. Toulouse-i Rajmund hozta létre a Tripoliszi Grófságot, de meghalt, mielőtt befejezhette volna a hódításokat. Utóda fia, Alfonz-Jordán lett, aki ekkor még kiskorú volt, és helyette Rajmund unokatestvére, Vilmos-Jordán volt a régens. Vilmos-Jordán meghalt 1109-ben, és Bertrand, Rajmund érvénytelenített első házasságából született fia vette át a grófi címet, míg Alfonz-Jordánt visszavitték Toulouseba. Mivel az akkori tripoliszi gróf, II. Rajmund¹⁶ Bertrand unokája volt, tudta, hogy Alfonz-Jordán elbitorolhatja tőle a grófi címet. Alfonz-Jordán váratlanul meghalt a Szentföldön, és fia, Bertrand Rajmundot vádolta azzal, hogy megmérgezte vetélytársát. Ez nem bizonyított, de elég volt ahhoz, hogy a továbbiakban Tripolisz grófja távol maradjon a kereszties hadjárat eseményeitől.¹⁷

Külpolitikai kapcsolatok

A második kereszties hadjárat során az Európából induló két kereszties sereg szárazföldön indult útnak, egymástól függetlenül. III. Konrád 1147. május végén, VII. Lajos pedig június elején kezdte meg útját a Szentföldre.¹⁸ A világi uralkodók által vezetett hadjárat magával hozta azt is, hogy igyekeztek az indulás előtt logisztikailag minél jobban megszervezni a vonulást, így felvették a kapcsolatot az útba eső államok vezetőivel.¹⁹ A két sereg az út nagy részében szárazföldön haladt,

¹⁴ NICOLLE 2009. 18.

¹⁵ RUNCIMAN 1999. 481.

¹⁶ Tripolisz grófja 1137 és 1152 között.

¹⁷ RICHARD 2006a, RICHARD 2006b, NICOLLE, 2009, 54; MURRAY 2006b. MURRAY 2006c, MURRAY 2006d, 2006; RUNCIMAN, 1999. 481.

¹⁸ RUNCIMAN 1999. 466–467.

¹⁹ HUNYADI 2011. 33.

újtjuk keresztülvezetett a Magyar Királyságon és a Bizánci Birodalmon. Ezen két utóbbi államhoz köthető a két, a második kereszties hadjárat szempontjából külpolitikai jellegű példa.

A Magyar Királyság esetében a Borisz nevű trónbitorló okán a kül- és belpolitikai szál összefonódik. II. Géza uralma alatt Borisz többször próbálkozott a trón elbitorlásával, ami egészen odáig fajult, hogy Borisz (akit Konrád támogatott) német zsoldosokkal, szinte közvetlenül a második kereszties hadjárat előtt, 1146 tavaszán megtámadta és elfoglalta Pozsonyt. A zsoldosokat bizánci pénzen fogadta fel, Borisz ugyanis távoli, de rokoni kapcsolatban volt a bizánci császári családdal a felesége révén.²⁰

III. Konrád csapatainak Magyar Királyságon való átkelése nem volt problémamentes és ennek politikai okai is voltak. III. Konrád és II. Géza²¹ között kifejezetten ellenséges volt a viszony, ez két dologra vezethető vissza. Egyrésztől Géza hűgának a felbontott házassága²², másrésztől Borisz jelenléte okozott gondokat. Mikor Konrád és serege átvonult a magyar területeken, Borisz a seregben rejtőzve próbált meg átjutni a határon, de nem járt sikerrel, Gézának sikerült elérni, „*hogy a német főnemesek meghiúsították Borisz Magyarországára érkezését.*”²³ A két uralkodó közötti helyzet dacára nyílt ellenségeskedés nem tört ki, és ugyan feszült hangulatban, de öt hét alatt átvonultak a német csapatok.²⁴

Jelentősen más hangulatban telt viszont a franciák áthaladása. Géza és Lajos nemcsak baráti viszonyba kerültek egymással, de Lajos lett Géza első fiának, a későbbi III. Istvánnak²⁵ a keresztapja.²⁶ A rövid, 15 napos áthaladást viszont némileg megzavarta Borisz újabb feltűnése: a németekhez hasonló útvonalon haladó francia sereggel sikerült bejutnia az országba, és Géza negatívan értékelt, hogy újdonsült rokona menedéket nyújt a trónkövetelőnek. Lajos Géza kifejezett kérésére sem akarta kiadni Boriszot, méghozzá annak Bizánchoz köthető kapcsolata miatt.²⁷ Ez nem idézett elő komoly törést a francia és a magyar király kapcsolatában, és Borisznak sem sikerült nagyobb gondot okoznia.²⁸ Borisz végül „*elragadta Lajos király egyik paripáját és elmenekült.*”²⁹

²⁰ TERPLÁN 2012. 83.

²¹ Magyar király 1141 és 1162 között.

²² II. Vak Béla idején jegyezték el Konrád fiával, ám az 1140-es években megváltozott Konrád külpolitikai helyzete, érdeke pedig úgy kívánta, hogy mást vegyen el a fia, így a házasság nem kötött meg. (MAKK 1996. 182.)

²³ TERPLÁN 2012. 84.

²⁴ TERPLÁN 2012. 84.

²⁵ Magyar király 1162 és 1172 között.

²⁶ TERPLÁN 2012. 86.

²⁷ TERPLÁN 2012. 86–87.

²⁸ TERPLÁN 2012. 87–88.

²⁹ KÉPES KRÓNKA 1993, 58.

A Magyar Királyságon való áthaladáshoz hasonlóan nem volt gondoktól mentes a bizánci területeken való átkelés sem. Legtöbbször a kor hadseregeinek vonulását kísérő fegyelmezetlenségi és élelmezési gondok, valamint belső széthúzás rontotta a helyzetet,³⁰ de volt egy jelentős politikai mozzanat is, mely következtében jelentősen romlott Bizánc és a nyugati keresztiesek viszonya. Sokan már akkor felrötták Bizáncnak, hogy nemhogy nem segítette a keresztiesek vonulását, de kifejezetten ellenük uszította a szeldzsuk törököket, miután szövetkezett velük. Ez viszont egyértelmű túlzás, az említett összefogás is valójában egy békekötés volt a bizánci császár I. Manuél és a szeldzsuk török szultán között 1147-ben.³¹

Ha csak ennyit tudnánk, valóban felmerülhetne a gyanú (főleg, mivel a császárnak nem volt érdekében a kereszties hadjárat, mely Lajos felesége, Eleonóra³² okán veszélyeztethette volna a nemrég kialakított vazallusi helyzetet Antiókhíával), hogy Bizánc a keresztiesek ellen van, de a helyzet jóval árnyaltabb volt. Kihhasználva a császár csapatok lekötöttségét, amit a kereszties seregek átvonulása okozott, II. Roger szicíliai király 1147 őszén megtámadta Korfut, ami ekkor bizánci fennhatóság alatt állt, majd kifosztotta Thébát³³ és Khorintoszt. Ezzel komoly gondot okozott I. Manuélnek. Az ugyan igaz, hogy a szultán békeajánlata 1147 tavaszán érkezett, de I. Manuél ekkor már tudta, hogy érkezni fognak a keresztiesek, a szicíliai támadás pedig megerősítette, hogy jól döntött, mikor a békét választotta. A császár seregei nem voltak elegendők két, külön időben vonuló kereszties serege ellenőrzésére, miközben a törökökkel harcol, és védekezni kényszerül Szicíliaival szemben. Arról pedig nem is beszélve, hogy I. Manuél tanácsait és figyelmeztetéseit (akár az útvonallal, akár egy-egy török támadással kapcsolatban) sokszor nem vette figyelembe egyik kereszties uralkodó sem.³⁴

Részben a Magyar Királyság kapcsán, de Bizánc esetében jobban kirajzolódik, hogy a második kereszties hadjárat előtt, alatt és után egy komolyabb, többszereplős szövetségi-ellenségességi hálózat/lánc jött létre a Francia Királyság, a Szicíliai Királyság, a Német-Római Birodalom, a Magyar Királyság és Bizánci Császárság között. Ezt hivatott szemléltetni a lenti ábra. Ezen (összefoglalóan: diplomáciai) hálózat lényegében két ország mentén létrejövő szövetségi láncból, és az egyes tagok közti konfliktusokból állt. Szándékosan kerülöm a *szövetségi rendszer* kifejezést, mivel nem volt a két csoportosulás minden tagja között felvázolható diplomáciai kapcsolat, illetve az egyes nyílt konfliktusok inkább az abban

³⁰ RUNCIMAN 1999. 466–468.

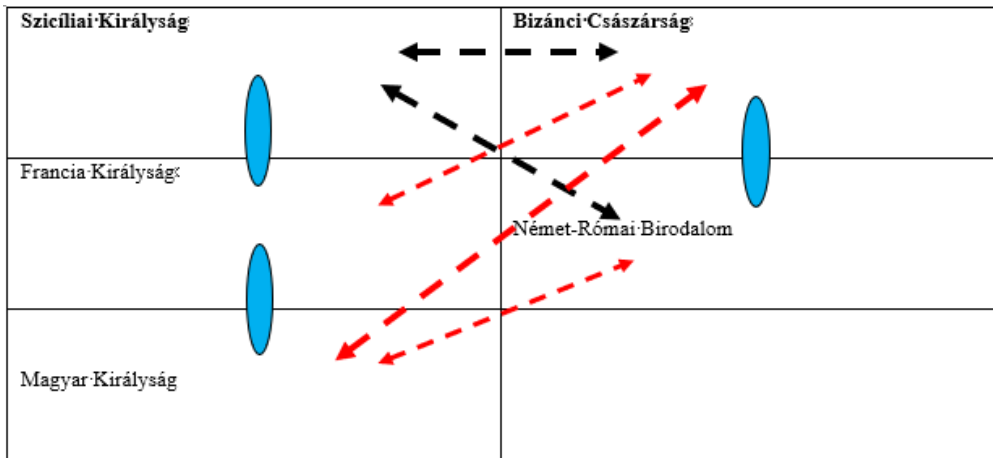
³¹ RUNCIMAN 1999. 476.

³² Eleonóra Antiókhia akkori hercegeének, Rajmundnak az unokahúga volt.

³³ Ma Thíva, Görögország.

³⁴ RUNCIMAN 1999. 472., 474., 476–478.

résztevők saját viszállyai voltak, és nem egy átfogó, szövetségi csoportok közti konfliktus.

- : Szövetségi kapcsolat.
- : A második keresztes hadjárat alatt/után létrejövő közvetett ellenségességi kapcsolat (rossz viszony, de nincs nyílt konfliktus).
- : A második keresztes hadjárat alatt/után létrejövő közvetlen ellenségességi kapcsolat (értsd: hadi konfliktus).
- : Már a második keresztes hadjárat előtt (illetve már annak indulásakor) meglévő közvetlen ellenségességi kapcsolat.

Eseménytörténeti szempontból arról van szó, hogy a második hadjárat alatt II. Roger hadat üzent I. Manuél (1143–1180) bizánci császárnak, aki emiatt, illetve a közeledő keresztes seregek miatt békére kényszerült a szeldzsuk szultánnal, mely (ahogy az fentebb említésre került) jelentősen rontotta Bizánc megítélését a keresztes uralkodók szemében.³⁵ Ezen, a közvetlenül a második keresztes hadjárat előtt kitörő bizánci-szicíliai háború kiindulópontja volt egy, a hadjárat alatt formálódó, majd a hadjárat végére létrejövő szövetségi hálózatnak, mely két, egymással ellentétes kapcsolatrendszer hozott létre.

Az egyik ilyen hálózat vagy inkább szövetségi lánc magja a Szicíliai Királyság volt. Hozzá kapcsolódott a Francia Királyság, aminek urával, VII Lajossal olyannyira megromlott I Manuél viszonya, hogy a keresztes hadjáratról hazatérve Lajos egy újabb hadjáratot szeretett volna indítani, de ezúttal Bizánc ellen. Természetesen ezt II. Roger teljes mértékben támogatta, sőt jelentős hatással volt

³⁵ RUNCIMAN 1999. 478.

az ötlet megszületésére.³⁶ Ennek a láncnak a harmadik tagja volt a Magyar Királyság, ugyanis a franciák átvonulásakor VII. Lajos és II. Géza között rendkívül jó viszony alakult ki, sőt még rokoni kapcsolat is létrejött köztük.³⁷ A magyarok részvételét alátámasztja, hogy szinte közvetlenül a második kereszties hadjárat végét követően, 1150-ben bizánci támadás érte a Magyar Királyságot, mely során Borisz újra megpróbálkozott a trón megszerzésével, sikertelenül.³⁸

A Bizánci Császárság alkotta a másik csoport magját, amely nem sokkal később mind a Szicíliai Királysággal, mind a Magyar Királysággal hadi állapotba került, és a francia király is csak azért nem indított támadást, mert I. Manuél szövetségésének tudhatta III. Konrádot. A két uralkodó között már a második kereszties hadjárat előtt is volt rokoni kapcsolat, és a hadjárat előtt kifejezetten jó viszonyt áptáltak egymással.³⁹

A bizánci területeken való átkelés és a Konstantinápoly alatti táborozás során összevesztek, és III. Konrád háborúval fenyegetőzött.⁴⁰ Végül a két uralkodó kibékült, viszonyuk pedig helyreállt, mikor III. Konrád 1148 elején az utazás közben megbetegedett, és visszament Konstantinápolyba, ahol I. Mánuel kintüntetett figyelemben részesítette, ráadásul még egy házassági megállapodás is kötött III. Konrád testvére és Mánuel unokahúga között,⁴¹ melyet 1148 végén, miután III. Konrád hazaindulva I. Manuél kérésére Konstantinápolyban töltötte a karácsonyt, hatalmas pompával ünnepeltek meg.⁴² A bizánci–német kapcsolat közelebb áll egy szövetségési rendszerhez olyan értelemben, hogy III. Konrád nemcsak segítette és támogatta Mánuel, hanem aktívan részt vett a II. Roger elleni harcban, ugyanis III. Konrád és II. Roger már a második kereszties hadjárat előtt konfliktusban álltak egymással.⁴³ Emellett III. Konrád támogatta a trónkövetelő Boriszt II. Gézával szemben.⁴⁴

Ahogy a másik csoportot a Bizánc elleni érdekek hozták össze, úgy a bizánci–német szövetségését a Szicíliai Királysággal szembeni ellenségeskedés fűzte össze. Emellett voltak összetűzések a többi tag között is, azonban ezek kevésbé a létrejött szövetségési háló, mint inkább saját külpolitikájuk eredménye volt.⁴⁵ Ezért, bár kétségtelenül létrejött a két csoportosulás, nem beszélhetünk egy olyan helyzetről,

³⁶ RUNCIMAN 1999. 485.

³⁷ TERPLÁN 2012. 86.

³⁸ TERPLÁN 2012. 89.

³⁹ RUNCIMAN 1999. 470.

⁴⁰ RUNCIMAN 1999. 471.

⁴¹ RUNCIMAN 1999. 473–474.

⁴² RUNCIMAN 1999. 484.

⁴³ RUNCIMAN 1999. 462.

⁴⁴ TERPLÁN 2012. 83.

⁴⁵ Vö. TERPLÁN 2012. 89.

amelyben mindkét oldal minden tagja szövetségben volt a másikkal, és ha csak egy tagot támadás ért, a másik fél minden tagja támadásba lendült, ezzel egy totális háborús helyzetet teremtve. Ezt alátámasztja, hogy ugyan II. Roger és VII. Lajos keresztes hadjáratot akart indítani Bizánc ellen, III. Konrád nélkül nem mertek ebbe belekezdeni.⁴⁶

Összegzés

A fentiekből tehát jól kirajzolódik, hogy egy keresztes hadjárat jó alkalmat biztosított az egyes résztvevő uralkodók számára a személyes találkozásra, mely fontos diplomáciai eseményeket és megegyezéseket eredményez(het)ett. A második keresztes hadjárat alkalmával ilyen volt Géza és Lajos találkozója, illetve a személyes jelenlét okozott konfliktust Antiókhia és Tripolisz esetében is. Mindez arra is rávilágít, hogy személyes konfliktusokból könnyen lehet diplomáciai bonyodalom, abból pedig akár komolyabb konfliktus is. A személyes érdekek tehát jelentős befolyással bírtak az egyes résztvevő államok közti kapcsolatok módosulásában.

Elmondható tehát, hogy egy ilyen vállalkozás a hozzá tartozó utazásból, illetve a személyes részvételből fakadóan képes volt hatni a résztvevő országok közti viszonyokra és kapcsolatokra, ugyanakkor azt túlzás lenne kijelenteni, hogy ezen kapcsolatbeli változások kizárólagosan a keresztes hadjárat eredményei, inkább arról van szó, hogy egy keresztes hadjárat lehetőséget teremtett a változásra. Arra vonatkozólag pedig, hogy a fennálló kapcsolatok hatottak-e, illetve mekkora mértékben hatottak a hadjárat lefolyására azt lehet mondani, hogy az egyes államok/résztvevők közti kapcsolatok nem bírtak döntő jelentőséggel módosítani a második keresztes hadjárat esetében a hadjárat lefolyására. A második keresztes hadjárat sikertelenségének okai ugyanis nem Tripolisz és Antiókhia távolmaradásában keresendők, sokkal inkább a nem megfelelő vezetés és döntésképtelenség tehető felelőssé. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy egy keresztes hadjáratnak (legalábbis a 12. század közepén bizonyosan) volt egyfajta jelentősége, mely gátlólag hathatott a résztvevők közti nyílt konfliktus kitörésére.

⁴⁶ RUNCIMAN 1999. 485.

Felhasznált szakirodalom

- BILLINGS, MALCOLM (2007) *A kereszties hadjáratok: az iszlám elleni háború 1096–1798*. Fordította Moczok Péter. Debrecen: Hajja és Fiai.
- BOZSÓKY, PÁL GERŐ (2004): *A Jeruzsálemi Latin Királyság: rövid tündöklése és hosszú haldoklása*. Szeged: Agapé.
- HUNYADI ZSOLT (2011): *A kereszties háborúk világa*. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és K.
- MAALOUF, AMIN (2012): *A kereszties háborúk arab szemmel*. Budapest: Európa.
- MAKK FERENC (1996): Magyar külpolitika: 896-1196. 2., bőv., átdolg. kiad. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, X*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.
- MURRAY, ALAN V. ed. (2006a): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO.
- MURRAY, ALANN V (2006b): Raymond II of Tripoli. In: MURRAY, ALAN V. (ed.): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. 1007.
- MURRAY: ALAN V. (2006c): Bertrand of Tripoli. In: MURRAY, ALAN V. (ed.): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. 165.
- MURRAY, ALAN V. (2006d): William-Jordan of Cerdagne. In: MURRAY, ALAN V. (ed.): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. 1279.
- NICOLLE, DAVID. (2009): *The second crusade, 1148: disaster outside Damascus*. Campaign 204. Botley, Oxford; New York: Osprey Pub.
- JEAN RICHARD (2006a): City of Tripli. In: MURRAY, ALAN V. (ed.): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. 1194–1197.
- JEAN RICHARD (2006b): County of Tripoli. In: MURRAY, ALAN V. (ed.): *The Crusades: an encyclopedia*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. 1197–2001.
- RUNCIMAN, STEVEN (1999): *A kereszties hadjáratok története*. Fordította: Bánki Vera és Nagy Mónika Zsuzsanna. Budapest: Osiris.
- TARJÁN TAMÁS szerk. (1993): *Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról*. Fordította: Geréb László. Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó. <https://mek.oszk.hu/10600/10642/pdf/10642.pdf> - 2021. 02. 19.
- TERPLÁN ZOLTÁN (2012): *A kereszties hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság*. Budapest: Hun-idea.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (1999): *Az első és második kereszties háború korának forrásai: Gesta Francorum ; Keresztiesek levelezése ; Szent Bernát: Az új lovagság dicsérete*. Középkori keresztény írók. Budapest: Szent István Társ.

Az első francia brazil gyarmatalapítási kísérlet Jean de Léry útleírásán keresztül

Szabó-Gajmer Bernadett

In the study, I will present the mid-16th century French tentative about the foundation of the French colony in Brazil in the reflects of the Genevan missionaries, Jean de Léry's travelogue.

In November, 1556, by the financial assistance of the king Henry II from Honfleur of the Normandie, three vessels left the harbour and went to the Brazilian coasts, one of the territories in the West Indies.

On one of the three vessels, Jean de Léry a 23-year-old young man, travelled with his French companions for the purpose of converting the Brazilian aborigines.

The expedition proved to be challenging to the France because at that time they were striving to find and consolidate a French colony in the Bay of the Guanabara. In the study, I will list the reasons why the local French government notably Nicolas Durand de Villegagnon and Gaspard de Coligny could not achieve their colonization efforts. The travelogue of Léry is a remarkable and enjoyable report which can help the reader to discover the rich ethnographical sources about the lifestyle of the Brazilian Tupinambis.

Keywords: travelogue, Jean de Léry, Brazil, conversion

Tanulmányunk célja, a franciák brazil gyarmatalapítási kísérleteinek bemutatása, a 16. század második felében egy aktív protestáns misszionárius, *Jean de Léry* útleírásán keresztül. A 16. századi Európa általános politikai és vallási folyamataira való reflektálás mellett *Jean de Léry* életével is foglalkozunk, hiszen érdemes felidézni, miként lett az egykori vargából¹ protestáns hittérítő. Szintén foglalkozunk a braziliai francia gyarmat vezetője, *Nicolas Durand de Villegagnon* és a protestáns misszionáriusok között lezajló konfliktusokkal, mivel részben ezek alkotják az útleírás történeti kontextusát. A tanulmány fő gerincét *Jean de Léry* útleírása alkotja, mely amellet, hogy a maga idejében és a későbbi korokban is igen népszerű olvasmány volt, fontos adalékokkal szolgál annak vizsgálatához, hogy milyen körülmények vezettek a franciák brazil gyarmatalapítási kísérletének kudarcához.

A 15–16. századi Európában a széleskörű földrajzi felfedezéseknek köszönhetően minden korábbinál nagyobb és gyorsabb politikai, gazdasági és társadalmi változások indultak meg. A frissen szerzett gyarmatokkal kiépített kapcsolatrendszer a gazdasági élet hatalmas ütemű fejlődését vonta magával: kialakulóban volt a korai világgazdaság.²

A gyarmatok felfedezésével párhuzamosan megjelent, illetve felerősödött a korai kapitalista vállalkozások katalizátoraként az arany utáni vágy, ami körülbelül másfél évszázadra meghatározta az európai adminisztratív monarchiák gazdasági stratégiáit. A merkantilisták egyik előfutára, *Jean Bodin* szerint az állam gazdagságának fokmérője a nemesfém készletek nagysága.³

Az első sikeres kolonizációs kísérletek a spanyolokhoz, és portugálokhoz köthetők, akik az 1494-es *tordesillas*-i és 1529-es *zaragozai* szerződésben gyakorlatilag felosztották egymás között a világot és még a nem felfedezett területek sorsáról is döntöttek.⁴

Fontos kiemelni azt a tényt, hogy habár a dél-amerikai területekről származó bányákból hatalmas mennyiségben kerültek behozatalra különböző nemesfémek (arany, ezüst és réz) Európába, ez egy nagyon ésszerűtlen gazdaságpolitika volt. Ennek következményeként elmaradottabbá vált többek között a spanyol anyaországi ipar és mezőgazdaság, ráadásul hatalmas mértékű drágulást okozott az európai kereskedelemben.⁵

A korszakban a felfedező, a kereskedők és a kalózok tevékenységi körei igen nehezen szétválaszthatók, ezek a foglalkozások számos esetben keveredhettek. A

¹ LESTRINGANT 1999. 47.

² ORMOS 2016. 102.

³ ORMOS 2016. 102.

⁴ ORMOS 2016. 103.

⁵ ORMOS 2016. 103.

többi európai ország nem igen vette tudomásul a portugál-spanyol szerződéseket a világ felosztásáról. Eleinte a franciák, később a németalföldiek és az angolok is részt követeltek a befolyt zsákmányból, az Európán kívüli világ kifosztásából. Az első esetekben csak Európába hazatérő hajókon fosztogattak, azonban később a spanyol-portugál telepeken is megjelentek és a következő évtizedekben és évszázadokban fokozatosan kiszorították a dél-amerikai, ázsiai és nyugat-afrikai térségekből a gyarmatosítás első hullámának résztvevőit. Érdeemes itt megemlíteni egy jelentős példát a 16. századi kalózkodásról: 1537-ben a francia *Jean Ango* hajói támadást intéztek a spanyolok ezüsttel megrakott hajói ellen, és kilencet zsákmányul is ejtettek, amely hatalmas szerzeménynek bizonyult.

Ebben a kereskedelmi-hatalmi versengésben sajátos epizódot alkot a franciák Rio de Janeiro-i gyarmatalapítási kísérlete, melynek története alig ismert Magyarországon. Ennek igazán érdekes és Nyugat-Európában igen népszerű krónikás könyve, *Jean de Léry* útbeszámolója⁶.

A franciák európai hegemon törekvései már a 15-16. században nyilvánvalóvá válnak. Ennek egyik fontos eszköze, a portugálok és a spanyolok esetéhez hasonlóan, a flottafejlesztés volt. A francia hajóipar már a 14. század óta az egyik legfontosabb iparág volt a normandiai és a déli partokon az egész királyság számára. A fontosabb hajózási központok közé tartozott Rouen, Saint Malo, La Rochelle, vagy Franciaország déli részén a híres kikötőváros, Marseille. A kora újkori francia flottafejlesztésekben természetesen sokat számított a mindenkori francia uralkodók anyagi támogatása is. Elsőként nagyobb összegekkel *I. Ferenc* francia király (1494–1547) mecénáskodott a flottafejlesztési projektek felett.⁷

A legkorábbi francia expedíciók a 16. század elejére nyúlnak vissza, de egyes feljegyzések szerint *Jean Cousin* már a 15. század végén, (1488-ban) érintette a brazil partokat.⁸ Az első francia expedíciók az észak-amerikai területek felé irányultak. *Jacques Cartier* (1491–1557) már egészen a mai kanadai városokig (Montreal, Toronto) eljutott a Szent Lőrinc-folyón felfelé hajózva.⁹ Mellette említhetjük még *Giovanni da Verrazzano*-¹⁰t (1485–1528), aki Észak-Amerika keleti partján hajózott végig elsőként egészen a floridai partoktól a mai kanadai New Brunswick tartományig. Mindemellett még megemlíthetjük *Guillaume De Testu* (1509–1573) francia felfedező hajós nevét is.⁶

⁶ ORMOS 2016. 104.

⁷ ORMOS 2016 100.; THIERRY 2020. 13

⁸ ORMOS 2016. 108.

⁹ THIERRY 2020. 14.

¹⁰ THIERRY 2020. 15.

Fontos azonban kiemelni, hogy az első francia gyarmatosítók – expedíciós sikereik ellenére – hosszú ideig nem tudtak tartós kereskedelmi lerakatot vagy gyarmatot létrehozni a spanyol és portugál konkurencia miatt. Ezek a monarchiák a gyarmataikon erős, jól szervezett hadsereget, erődöket hoztak létre. A portugálok még ún. *capitaniákat* is fenntartottak. Ezek olyan hatalmas területek voltak a gyarmaton, amelyeket tehetősb földbirtokosoknak adományoztak, akik szolgálatként gondoskodtak a területek védelméről. A *capitaniák* vezetői az egyes alkirályoknak tartoztak elszámolással, akik így implicit módon a területek gazdasági erőforrásaival is rendelkeztek.¹¹

A 16. század második felétől azonban francia földön is születtek gyarmatosítási elképzelések. Ezzel egyidőben véres polgárháború dúlt Franciaországban, amely vallási okokból zajlott. Ez az egyik magyarázata a francia gyarmatosítási kísérletek egyes, a korban kivételt jelentő elemeire. Noha a vallásháborúk „kezdetének” az 1560-as évek elejét szokás megadni, gyakorlatilag a *valdensesk* 1544-es mérsárlásától az 1598-as *nantesi ediktum* által megfogalmazott kompromisszumig sok áldozatot követelő belharc folyt Franciaországban. A polgárháború hosszú évtizedei alatt a protestánsok helyzete mindvégig előnytelen maradt. Még a *nantesi ediktum* kiadásának évében is mindössze az ország lakosságának kis hányada vallotta magát protestáns vallásúnak, azaz hugenottának.¹²

Gaspard de Coligny (1519–1572) és a protestáns ellenzék vezetői már a konfliktus első évtizedében, az 1550-es években felismerték ezt a problémát és arra törekedtek, hogy híveiknek szabad vallásgyakorlatot és megélhetést, azaz „biztonsági szelepet” biztosítsanak egy új gyarmaton.¹³

Ebben az időszakban említik a források *Nicolas Durand de Villegagnont*, egy kalandos életű máltai lovagot, aki a francia brazil gyarmat megeremtője és elvesztője is egyben. *Villegagnon* a kései reneszánsz egyik legérdekesebb alakja volt, foglalkozását tekintve polihisztor: tevékenykedett katoná-, diplomata-, teológus-, történész-, hajós- és gyarmatosítóként is. Még Magyarországon is megfordult, egy 1542-es török elleni hadjárat során a császári sereg katonájaként. Tengerészi képességeit 1548-ban bizonyította, amikor biztonságban francia földre vitte Stuart Mária skót királynőt. Ezek mellett részt vett Málta 1551-es ostromában.¹⁴ *Villegagnon* 1554-ben javaslattal fordult II. *Henrik* francia királyhoz, egy francia telep létrehozása céljából Dél-Amerikában, a *Ganabara-öböl* környékén. Az uralkodó támogatásának köszönhetően 1555 júliusában elindult 2

¹¹ KLUMÁK 1964. 14.

¹² KLUMÁK 1964.12–19.

¹³ KLUMÁK 1964. 15–17.

¹⁴ LESTRINGANT 1985. 268.

hajó körülbelül 600 emberrel Brazíliába. 1556-ban protestáns expedíció indul a brazíliai fracia telepre, tagjai közt *Jean de Léry*-vel.¹⁵

Jean de Léry egy kis francia városból, a Bourgogne környékén lévő Margelle-ből származik. Polgári családban született 1534-ben. Eredetileg cipész, majd vendéglős volt, később vált az élete fő részévé a református egyház. 1555-ben már Genfben tevékenykedik protestáns lelkészként *Kálvin János* mellett.¹⁶ Az ő utasítására indult el élete legnagyobb küldetésére, hogy az újonnan szerzett francia brazil gyarmaton a helyi őslakosok között hirdesse a kálvinista tanokat és rábírja őket az áttérésre. A térítés mellett *Kálvin*, a francia hugenották genfi vezéréként, a vallási feladat mellett politikai megbízással is ellátta hitsorsosait, hogy szilárdítsák meg a helyi hugenotta vezetést. *Villegagnon* nem bizonyult jó vezetőnek, ráadásul a reformált–katolikus ellentét révén súlyos konfliktusok alakultak ki a telep vezetői és a térítők között. Maga *Villegagnon* katolikus volt, feltehetően azonban egyetértett a reformált vallás egyes elemeivel; ennek ellenére sohasem tért át; egyfajta vallási bipolaritásban élt. A feszültségek addig fokozódtak, hogy a kálvinista misszionáriusok 1558 januárjának elején megragadták az alkalmat, hogy örökre elhagyják a brazíliai francia telepet.¹⁷

Léry útleírásának minél precízebb bemutatása érdekében, fontos néhány szóban leírást közölni a telepen élő őslakos közösségről, a *tupinambókról*. A *tupinambók* Dél-Amerika legelterjedtebb őslakosai közé tartoztak. Megtalálhatóak voltak a brazíliai őserdőben, valamint a mai Paraguay környékén, de még az Andok sziklás vidékein is. Elsősorban halászó-vadászó, gyűjtögető életmódot folytattak, de ismerték és alkalmazták már a helyi földművelés bizonyos elemeit is. Harcias népként a *tupinambók* komoly francia szövetségessé vált, a portugálok által bevetett szintén őslakos közösséggel, a *margaiákkal* szemben.¹⁸ *Léry* számos rajzot közöl róluk az útleírásában.¹⁹

Léry hazatérése után két évtizeddel, 1578-ban adja ki először útibeszámolóját *Histoire d'un voyage fait en la Terre du Brésil* címmel. Az epilógusban magyarázatot próbál adni a késleltetett publikációra. Azt írja, hogy az anyaországbeli polgárháború zűrzavarában a különböző városokból kétszer eltűntek a több példányban készült kéziratok.²⁰

¹⁵ LESTRINGANT 1999.50.

¹⁶ LESTRINGANT 1999.66.

¹⁷ LESTRINGANT 1985.274.

¹⁸ ORMOS 2016. 112.

¹⁹ DUVIOLS 2006.42.

²⁰ LESTRINGANT 1999.70.

Megállapítható, hogy Léry-t az útleírás elkészítése során precíz megfigyelőképesség, és rendkívül alapos adatgyűjtés jellemezte.²¹ Az útleírásban a *tupinambó* törzs etnográfiai jellegzetességein túl a régió biodiverzitása is érdekl. Mindazonáltal, az útibeszámoló jelentős részét az indiánok életvitele, szokásaik teszik ki az élet legkülönbözőbb területein. *Villegagnonnal* való konfliktusai miatt, Léry néhány társával egy időre kiköltözött az indiánok közé, akik barátságosan fogadták. Ugyanakkor éri őket néhány izgalmas, szokatlan élmény (mai szóval: „kultúrsokk”)²².

A 16. századi gondolkodásban szokatlan módon, nagyon nyitottan és pozitívan áll a *tupinambó*khoz. Természetesen, protestánsként, eredendő megvetéssel ír például a *tupinambó*k pogány vallási szertartásairól, és kijelenthető, hogy gyakorlatilag mindent az egyháza szemszögéből ítél meg. Az őslakosokat érthetetlen embereknek tartja, pontosan ezért próbál meg róluk reális képet festeni. Írásában sokszor túlzó módon beszél róluk, például megemlíti, hogy egy-egy összetűzés után a margaia indián ösközösséggel elrettentésül és pogány szokásból megeszik ellenségeiket. Nem kétséges, hogy üzték ezt a szokást, azonban ezt a kultikus jelentőségű tevékenységet Léry erősen túlbecsüli²³.

„Ezután a fogoly gazdája és mindazok, akik erre vállalkoznak, megragadják a nyomorult testét, és nagy hirtelen oly szakértő módon darabokra szelik és szétvagdoszák, hogy nincs olyan hentes nálunk, aki egy sertést rövidebb idő alatt darabolna fel. Ráadásul pedig (ő, bámulatra méltó kegyetlenség!) akárcsak a mi vadászaink, amikor szarvast ejtenek el és koncát a kopóknak vetik oda, a barbárok bekenik gyermekeik testét, combját és lábszárát ellenségük vérével, s mindezt lassan szertartásosan cselekszik, hogy annál inkább ingereljék és minél vérszomjasabbá tegyék ivadékaikat. Egyébiránt, amióta keresztények érkeztek az országba, azóta a vademberek mind foglyaiknak, mind az állatoknak testét európaiaktól kapott késekkel és egyéb vasszerszámokkal vagdoszák és darabolják szét. Ennek előtte azonban, miként az öregebbektől hallottam, csupán éles köveket használtak erre.”²⁴

Mindazonáltal, a *tupinambó* ösközösséget romlatlan, boldog és becsületes embereknek tartja. Ezen megállapítása tekinthető a 18. századi felvilágosodásban fénykorát élő *Jean-Jacques Rousseau*-nak (1712–1778) tulajdonított „*bon sauvage*” (jó vadember) előfutárának is. (Ne feledjük, hogy *Jean de Léry* munkája évszázadokon keresztül népszerű olvasmány maradt!)²⁵

²¹ KLUMÁK 1964. 112

²² LESTRINGANT 1999. 75.

²³ BITTERLI 1982. 374.

²⁴ KLUMÁK 1964. 160–161; DUVIOLS 2006. 45.

²⁵ DUVIOLS 2006. 50.

Léry a tengeri utazás korabeli gyötrelmeiről is beszámol az útleírásában. A tengeri út során a számára ismeretlen élőlényeket mitizálja, tengeri szörnyekként ábrázolja őket, például a delfineket vagy repülő halakat. Szerinte a tengeri utazások kibírhatatlanok és veszedelmesek, azonban megállapítható, hogy az akkori viszonyok között ez teljesen reálisnak számított a hajóutak között. „*Én magam nem tanácsolom Önöknek, és valószínűleg még inkább elmegy majd a kedvük az ilyesmitől, ha megtudják mi mindent éltünk át visszafelé jövet.*”²⁶-vélekedett a tengeri utazásról.

A brazíliai francia gyarmat igazgatásáról *Léry* kifejezett hajlandóságot mutat a kereskedelemmel és gazdasággal kapcsolatos megállapításokra, és támogatja, hogy a helyi összetűzések során elfogott hadifogoly őslakosok rabszolgaként dolgozzanak a francia gyarmatosítóknak, hiszen egyrészt gazdasági hasznot hoznak a francia telepnek, másrészt nekik is kedvező helyzet lenne, hiszen a franciák megmentenék az életüket. Ezen felül arról is olvashatunk, hogyan profitálhattak volna a franciák az elvesztett *Fort Coligny* erődből a portugálokkal szemben.²⁷

A genfi protestáns hittérítő útbeszámolójában teológiai kérdéseket is elemez, valamint beszámol *Villegagnon*-nal való konfliktusairól is. *Villegagnon*-t hiteltelen embernek és nem jó kereszténynek tartja, valamint szerinte elárulta a vallást és kiűzte a brazil francia telepről a kálvinista hittérítőket. „*A két ima végeztével Villegagnon elsőnek járult az Úr asztalához és térden állva fogadta a lelkész kezéből a bort és kenyeret. De nem sok idő telt el ezután, s rajta is igazolást nyert a régiek mondása, az tudniillik, hogy nehéz hosszú ideig az erényest utánozni annak, aki maga nem az.*”²⁸

Léry műve páratlan etnográfiai és antropológiai anyagnak számít a *tupinambó* ősközösség életéről, valamint Brazília természetföldrajzáról. Részletesen foglalkozik a *tupinambók* szertartásaival, túlvilági hitrendszerével, valamint az életvitel területén olyan tevékenységekkel, mint a főzés, a gyógyítás, az öltözködés, továbbá a *tupinambók* párkapcsolati szokásai.²⁹

Záró megjegyzéseink közül mindenképpen szólnunk kell, hogy mi lett a franciák egyik első kolonizációs kísérleteként számontartott brazíliai telep további sorsáról. Az anyaországban zajló egyre súlyosbodó belháború, valamint a rendszeres helyi portugál-*margaia* katonai konfliktusok miatt, az 1560-as évekre már világosan látszott, hogy nem lesz lehetséges hosszú távon megtartani ezt a gyarmatot. 1567. január 20-án a portugálok az utolsó megmaradt francia erődre is kitépték

²⁶ LÉRY 1578. 422; KLUMÁK 1964–68.

²⁷ LÉRY 1578. 422.

²⁸ KLUMÁK 1964. 89–90.

²⁹ LÉRY 1578. 456.; DUVIOLS 2006. 50.; LESTRINGANT 1999.76.

lobogójukat. A franciák többszöri újabb kudarc kísérlet után, csak a 17. század harmincas éveitől tudtak tartósan gyarmatokat alapítani és megtartani az észak-amerikai területeken.³⁰

Ugyanakkor vitathatalan tény, hogy *Jean de Léry* útinaplója a „brazil epizód” fontos krónikája. Miután nagyon sokáig nagyon népszerű olvasmánynak számított (ráadásul több irodalmi alkotás ihletőjeként is szolgált), felvetődik e helyütt természetesen megválaszolhatatlan kérdés a későbbi francia gyarmatosítási elképzelések kialakulásában játszott szerepét illetően.

³⁰ LESTRINGANT 1999 47–79.; DUVIOLS 2006 9–59.; THIERRY 2020. 7–13.

Felhasznált szakirodalom

- DUIVIOLS, PAUL-JEAN (2006): *Le miroir du nouveau monde*. Images primitives de l'Amérique. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Párizs
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3128810/f5.item> Hozzáférés: 2020. 10.24. 14:44
- KLUMÁK ISTVÁN (1964): *Jean de Léry utazása Brazília földjére*. Budapest, Táncsics Könyvkiadó.
- LÉRY, JEAN (1578): *Histoire d'un voyage fait en la Terre du Brésil*. Antoine Chuppin, Bourgogne.
- LESTRINGANT, FRANK (1985): TRISTES TROPISTES: Du Brésil à la France, une controverse à l'aube des guerres de religion. *Revue de l'histoire des religions*. 1985. 202–3. sz. 267–294. https://www.persee.fr/doc/rhr_0035-1423_1985_num_202_3_2710 Hozzáférés: 2021. 04. 29. 15:34
- LESTRINGANT, FRANK (1999): *Le Huguenot et le sauvage*. Párizs, Klincksieck.
- ORMOS MÁRIA (2016): *A Föld felfedezése és meghódítása*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- THIERRY, ÉRIC (2020): *La France de Henri IV en Amérique du Nord*. Párizs, Classiques Garnier

Bemutatkozik a Szegedi Történészhallgatók Egyesülete

A Szegedi Tudományegyetem hallgatói 2018 őszén alakították újjá a Szegedi Történészhallgatók Egyesületét. Az Egyesület tagjai között az SZTE minden képzési formájában tanuló hallgató megtalálható. Tagjaink között az SZTE számos szakán és karán tanuló diák képviselteti magát. Az Egyesület elsődleges célja, hogy kapcsolatot teremtsen az Szegedi Tudományegyetem történelem iránt érdeklődő hallgatói között.

Rendezvényeinkkel igyekszünk minél szélesebb palettát lefedni, az ismeretterjesztő és szakmai programoktól, egészen a szórakoztató jellegű eseményekig. Egyesületünk 2019-ben mozgalmas évet tudhat maga mögött, hiszen áprilisában megrendezésre került első, hagyományteremtő konferenciánk, melyen közel 30 hallgató mutatta be kutatása eredményeit, emellett számos kerekasztalbeszélgetést, előadást, könyvbemutató és történelmi filmestet is magunk mögött tudhatunk. Szakmai események mellett, az egyesület által került megrendezésre a történész szakest, amelyet reményeink szerint minden évben sikerül megszervezni. A tavaszi félév végén az Egyesület tagjaink lehetősége nyílt néhány napos tanulmányutat Krakkóban tölteni, a Waclaw Felczak Alapítvány támogatásával.

Már egy év alatt is olyan vendégeket köszönthettünk rendezvényeinken, mint Kiss Tamás, a MEFESZ alapítója, Rábai Krisztina, a lengyel PIASz kutatóintézet munkatársa, vagy Békés Csaba, a Cold War History Research Center igazgatója. Ezen felül társszervezőként közreműködünk a Belvedere Meridionale kiadó által szervezett Belvedere Estek előkészítésében és lebonyolításában.

További terveink között szerepel, hogy az interdiszciplinaritást az Egyesületen belül erősítsük, és több, nem történelem szakos hallgatóhoz is eljuttassuk eseményeinket. Célunk az, hogy programjainkkal minél több embert érjünk el és érdekes programokat biztosítsunk a történelem iránt érdeklődők számára. Továbbá fontosnak tarjuk azt, hogy támogassuk és hasznos tanácsokkal lássuk el az egyetemre újonnan érkezett hallgatókat, hogy könnyebben boldoguljanak egyetemi tanulmányaik folyamán rájuk váró feladatokkal

Szerzők:

Árvai Lajos

Bessenyei Vanda

Berczeli-Nemcsényi Alex

Csapó Fanni

Domján Máté

Gera Zsuzsanna

Kapi Péter

Kiss Szandra

Ormos Bálint

Pásztor Renáta

Sebők Attila

Szabó-Gajmer Bernadett

SZEGEDI
TÖRTÉNEZSHALLGATÓK
EGYESÜLETE